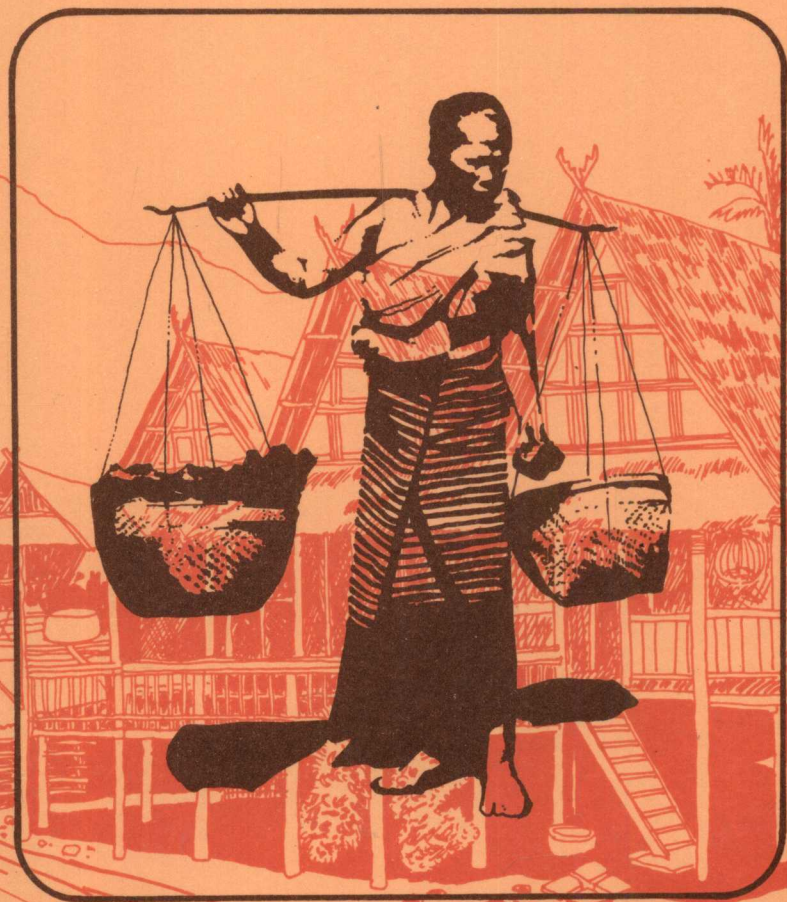

มหาชาติลานนา : การศึกษาในฐานะที่เป็น วรรณคดีท้องถิ่น

ประคอง นิมมานเหมินท์

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
๕๑๓/๒๘ ถนนระดมวัฒน์ เขตบางกอกน้อย กทม. ๑๐๖๐
โทร. ๕๒๔-๕๖๒๕

ราคา ๔๐ บาท

ปก มานิต แสงวัฒนรัตน์

มหาชาติลานนา: การศึกษาในฐานะ
ที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๖

จำนวน ๓,๐๐๐ ฉบับ

ลิขสิทธิ์ภาษาไทยของมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ISBN 974-07-5299-3

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด
๕๙๙ ถนนไมตรีจิต กรุงเทพมหานคร
เป็นผู้แทนจำหน่าย

มหาชาติลานนา : การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีที่ท้องถิ่น

ปกong นิมมานเหมินท์

มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๖

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

๑. นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
๒. นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
๓. นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
๔. นายวิชาชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
๕. นางสาวสดชื่น ชัยประสาธน์	กรรมการ
๖. นายสุเทพ สุนทรภัสช์	กรรมการ
๗. นายนรนิติ เศรษฐบุตร	กรรมการ
๘. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
๙. นายวิทยา สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
๑๐. นางอารี สันหนวี	กรรมการ
๑๑. นางอมรา พงศาพิชญ์	กรรมการ
๑๒. นางสาวศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี	กรรมการ
๑๓. นายเฉลิม ทองศรีพงษ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
๑๔. นายบดินทร์ อัคราณิษฐ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
๑๕. นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
๑๖. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
๑๗. นายรังสรรค์ ชนะพรพันธุ์	กรรมการและผู้จัดการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

เลขที่ ๔๑๓/๓๘ ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

โทร. ๔๒๔-๕๗๖๘

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำราฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ด้วยความร่วมมือร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในการกิจบริการการศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำราฯ มีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ทั้งนี้ โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิหรือคักิ-เพลเลอร์เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องต้นของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่าคุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในชั้นมหาวิทยาลัยไปโดยปริยาย อีกทั้งยังช่วยการสร้างสรรคัปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่าง ๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่ง ๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านกาหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้น ๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล—เรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรก ๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่น ๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม—กลั่นกรอง—ตรวจสอบและจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบายได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง ๘ สาขาดังต่อไปนี้ คือ ๑) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ๓) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ ๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ ๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ๖) สาขาวิชาปรัชญา ๗) สาขาวิชาจิตวิทยา ๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำรา ฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามีใช้กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำรา ในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำรา ฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ทุกท่านเข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำรา ฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานกรรมการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำ

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ผู้เขียนได้เขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ” งานค้นคว้าครั้งนั้นเป็นการสำรวจอย่างกว้าง ๆ เพื่อหาข้อสรุปว่า วรรณกรรมของภาคเหนือหรือลานนาไทยมีลักษณะเป็นอย่างไร ขณะนั้นความตื่นตัวในการศึกษาวรรณคดีท้องถิ่นยังมีไม่มากเท่าปัจจุบัน ปัญหาสำคัญที่ผู้เขียนประสบคือความยากลำบากในการหาข้อมูล เพราะวรรณคดีลานนาในขณะนั้นอยู่ในสภาพกระจัดกระจายมาก และยังไม่มียุติศึกษาและกล่าวถึงอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตาม การศึกษาค้นคว้าครั้งนั้นทำให้ผู้เขียนตระหนักถึงความสำคัญของวรรณคดีท้องถิ่น และเห็นว่าควรได้มีการรวบรวมและศึกษาค้นคว้าให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เพราะประโยชน์ที่จะพึงได้รับนั้น นอกจากจะเกิดแก่วิชาวรรณคดีโดยตรงแล้ว ยังอำนวยประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้ศึกษาวิชามานุษยวิทยา วิชาสังคมวิทยา และการศึกษารัฐศาสตร์ภาษาไทยลานนาซึ่งประวัติก็คล้าย

หลังจากเขียนวิทยานิพนธ์เรื่องนี้แล้ว ผู้เขียนก็ได้ติดตามศึกษาวรรณคดีท้องถิ่นโดยเฉพาะของลานนาอยู่เรื่อยมา และเห็นว่าวรรณคดีเรื่องมหาดชาติของลานนามีสิ่งที่น่าสนใจน่าจะได้นำมาวิเคราะห์วิจารณ์ได้มากมายหลายแนว เมื่อได้รับความสนับสนุนจากสมาคมสังคมนักเขียนแห่งประเทศไทยและสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ ให้ได้รับทุนเพื่อค้นคว้าและแสดงปาฐกถาเป็นการถวายพระเกียรติแด่พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ผู้เขียนจึงรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง และแม้ว่างานค้นคว้าครั้งนี้จะเสร็จสิ้นไปส่วนหนึ่งแล้ว ผู้เขียนยังได้รับความบันเทิงใจประสงค์จะศึกษามหาดชาติของลานนาโดยแนวอื่นต่อไป

จึงขอขอบพระคุณสถาบันทั้งสองเป็นอย่างยิ่งมา ณ ที่นี้

ผู้เขียนแสดงปาฐกถาเรื่องนี้ ณ ศูนย์สารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๑๙ โดยมีศาสตราจารย์สุกิจ นิมมานเหมินท์ เป็นประธานในฐานะนายกสยามสมาคม ในพระบรมราชูปถัมภ์ และวันนั้นเป็นวันสุดท้ายที่ผู้เขียนมีโอกาสพบปะพูดคุยกับคุณลุง เพราะหลังจากนั้นเพียงไม่กี่วันท่านก็ถึงแก่กรรม

ในการค้นคว้าเรียบเรียง ผู้เขียนได้รับความอนุเคราะห์เป็นอย่างดีจากบุคคลหลายท่าน มีอาทิ อาจารย์สิงหะ วรรณเสถียร ที่ได้กรุณาอธิบายข้อข้องใจต่าง ๆ ตลอดจนเป็นธุระช่วยติดต่อพิมพ์คัมภีร์จากวัดต่าง ๆ และจัดหาคนปริวรรตบางส่วนของวรรณคดีเรื่องนี้ให้ รองศาสตราจารย์ช่อนกลิ่น พิเศษ-สกุลกิจ รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คมคาย นิลประภัสสร และอาจารย์ชลธิรา สัตยวัฒน์ ที่กรุณาให้คำแนะนำทั่วถึงอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่ผู้เขียน

บุคคลที่ผู้เขียนจะลืมเสียมิได้อีกผู้หนึ่ง คือ อาจารย์บุญธรรม เตชะศุภะ อาจารย์ผู้สอน

วรรณคดีมหาเวสสันดรชาดกแก่ผู้เขียนในชั้นเตรียมอุดมศึกษา โรงเรียนदारวิทยาลัย จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ซึ่งมีวิธีสอนที่จูงใจให้ผู้เขียนสนใจวรรณคดีเรื่องนี้มาตั้งแต่ครั้งนั้น

ผู้เขียนขอขอบพระคุณทุกท่านมา ณ ที่นี้ด้วย

ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า วรรณคดีไม่ใช่เรื่องเลือนลอย ไม่มีเหตุผล นักศึกษาวรรณคดีสามารถนำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์กับวรรณคดีได้ การศึกษาวรรณคดีจึงมีวิธีการศึกษาได้หลายแนวทาง

การศึกษามหาชาติลานนาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่นนี้ ผู้เขียนใช้วิธีการศึกษาเชิงสังคม-วิทยาและมานุษยวิทยา การศึกษาเชิงปรัชญาและการศึกษาเชิงสุนทรียศาสตร์ โดยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๕ บทด้วยกัน บทที่ ๑ บทนำ กล่าวถึงความเป็นมาของ มหาชาติ ภาคกลาง และ มหาชาติลานนา ความแตกต่างชั้นมูลฐานของมหาชาติทั้งสองภาค ความมุ่งหมายในการศึกษาและวิธีการศึกษา บทที่ ๒ สภาพสังคมและวัฒนธรรม เป็นการศึกษาสภาพสังคมและวัฒนธรรมจากวิถีชีวิตของตัวละคร บทที่ ๓ การเสริมแต่งบุคลิกลักษณะบางประการให้แก่ตัวละคร ตลอดจนการเสนอคติธรรมทางพุทธศาสนาผ่านตัวละคร บทที่ ๔ ศิลปะการใช้ภาษา เป็นการศึกษากลวิธีการใช้ภาษาของผู้แต่งในการสื่อสารกับผู้อ่านผู้ฟังซึ่งเป็นคนในท้องถิ่นให้ได้รับทั้งเรื่องและรสของวรรณคดี และบทที่ ๕ ประเมินค่าของวรรณคดีและข้อเสนอแนะ

ผู้เขียนเป็นครูสอนนิชาวรรณคดีท้องถิ่น โดยหน้าที่อย่างหนึ่งก็ต้องแสวงหาข้อคิดมาให้ นิสิตช่วยกันวิเคราะห์วิจารณ์อยู่แล้ว มหาชาติลานนา: การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น เป็นข้อเสนอหนึ่งที่เกิดจากการศึกษาวรรณคดีบางแนวเท่านั้น ปกติการตีความและวิจารณ์งานศิลปะแม้จะใช้หลักวิชาเข้าช่วยแต่ก็มักหนีไม่พ้นความเห็นความรู้สึที่เป็นอัตวิสัยอยู่บ้าง ถ้างานคั้นคว้าเรื่องนี้จะมีส่วนให้เกิดการวิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีมหาชาติของลานนาหรือของท้องถิ่นอื่นให้กว้างขวางต่อไป ผู้เขียนก็จะยินดีเป็นอย่างยิ่ง และถ้าหากจะมีผู้กรุณาให้ข้อเสนอแนะหวังตั้งส่วนที่บกพร่องอยู่เพื่อให้งานคั้นคว้าสมบูรณ์ขึ้น ผู้เขียนขออ้อมรับด้วยความขอบพระคุณ

ประกอบ นิมมานเหมินท์

หมายเหตุ หลังจากงานคั้นควานี้เรียบพิมพ์แล้ว ผู้เขียนมีโอกาสอ่านอีกครั้งหนึ่ง ลงความเห็นว่าเป็นงานที่น่าจะเป็นประโยชน์พอสมควร แต่ยังไม่เป็นที่พอใจ มีหลายตอนที่อยากแก้ไขเพิ่มเติม แต่เห็นว่าจะเป็นเรื่องใหญ่ สัญญากับตัวเองว่าจะต้องทำในโอกาสต่อไป

คำนำ

บทที่ ๑ บทนำ

๑. ความเป็นมาของมหาชาติภาคกลางและมหาชาติลานนา	๑
๒. ความแตกต่างขั้นมูลฐานของมหาชาติภาคกลางและมหาชาติลานนา	๗
๓. ความมุ่งหมายในการศึกษา	๗
๔. วิธีการศึกษา	๘
๕. มหาชาติลานนาที่เลือกศึกษา	๙
๖. รายละเอียดเกี่ยวกับมหาชาติลานนา ๕ ส่วน	๑๐

บทที่ ๒ สภาพสังคมและวัฒนธรรม

ความหมายของคำว่า “สังคม” และ “วัฒนธรรม”	๑๒
สิ่งกำหนดวัฒนธรรมลานนา	๑๒
วรรณคดีกับสังคม	๑๓
สังคมและวัฒนธรรมในมหาชาติลานนา	๑๓
๑. ความสัมพันธ์ของคนในสังคม	๑๔
๒. ภารกิจของชายและหญิง	๑๖
๓. การแต่งกาย	๑๘
๔. เครื่องใช้ไม้สอย	๒๐
๕. อาหารการกิน	๒๑
๖. การรักษาโรคและยาพื้นบ้าน	๒๔
๗. ประเพณีงานศพ	๒๕
๘. ความเชื่อ	๒๗
๙. ค่านิยมของสังคม	๒๘
วิถีชีวิตของตัวละครที่อยู่ในวัง	๓๐

บทที่ ๓	การเสริมแต่งบุคลิกลักษณะบางประการให้แก่ตัวละคร	๔๐
	ซุซุก	๔๑
	รูปร่างลักษณะ	๔๑
	นิสัยใจคอ	๔๔
	ลักษณะที่เป็นตัวตลก	๔๗
	มองซุซุกในฐานะเพื่อนมนุษย์	๕๓
	วิเคราะห์เหตุแห่งการเสริมแต่งบุคลิกลักษณะ	๕๕
	นางอมิตตดา	๖๘
	รูปร่างลักษณะ	๖๘
	นิสัยใจคอ	๖๙
บทที่ ๔	ศิลปะการใช้ภาษา	๗๒
	การใช้ภาษาที่ง่ายและตรง	๗๓
	ความละเอียดละไมในการใช้คำสรรพนาม	๗๖
	ศิลปะในการโน้มน้าวให้เกิดจินตนาการร่วม	๗๗
	๑. การใช้ความสัมพันธ์ของเสียงและความหมาย	๗๗
	๒. ความเปรียบ	๗๗
	๓. การใช้คำซ้อนเพื่อเน้นน้ำหนัก	๘๔
	๔. การใช้วิเศษณ์วลีขยายความ	๘๔
	๕. การใช้คำหรือความซ้ำเพื่อเร้าอารมณ์สะเทือนใจ	๘๖
บทที่ ๕	ประเมินค่าของวรรณคดีและข้อเสนอนแนะ	๙๒
	บรรณานุกรม	๙๖
	ภาคผนวก ก. ประเพณีการเทศน์มหาชาติของลานนา	๑๐๑
	ภาคผนวก ข. มหาชาติของลานนาสำนวนต่างๆ	๑๐๕

๑. ความเป็นมาของมหากาติภาคกลางและมหากาติลานนา

๑.๑ ความหมายของคำว่า มหากาติ

ในบรรดาชาดกที่แปลเป็นภาษาไทย เวสสันดรชาดกนับเป็นเรื่องที่แพร่หลายมากที่สุด เรื่องชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับพระชาติที่สำคัญที่สุดของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อครั้งทรงเป็นพระโพธิสัตว์ และเป็นมนุษย์ในพระชาติสุดท้ายก่อนที่จะได้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระชาติที่ทรงบำเพ็ญบารมีมากมายสูงสุดยิ่งกว่าในพระชาติก่อนๆ กล่าวคือ ทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ ประการ พระชาติที่เป็นพระเวสสันดรนี้จึงเป็นพระชาติที่ยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่า “มหากาติ” และเมื่อเอ่ยถึงคำว่า มหากาติก็เป็นที่รู้กันว่าหมายถึงมหาเวสสันดรชาดก นายเปลื้อง ณ นคร ได้กล่าวถึงคำว่า “มหากาติ” ในหนังสือ ประวัติวรรณคดีไทย ว่า

“เรื่องมหากาติ แปลตามตัวว่า ชาติใหญ่ ชาติสำคัญ หมายถึงเรื่องมหาเวสสันดรชาดก อันเป็นบุรพประวัติของพระพุทธเจ้าเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร โอโรสพระเจ้ากรุงสมุขัย ได้ทรงบำเพ็ญปรมาถบารมีเป็นที่สุด เมื่อสิ้นพระชนม์ จึงกลับพระชาติมาเป็นพระพุทธองค์ ได้ตรัสรู้พระธรรมวิเศษ และบรรลุพระปริณิพพาน ฉะนั้นพระเวสสันดรจึงเป็นพระชาติอันสำคัญยิ่งของพระพุทธองค์”^๑

นายเจือ สตะเวทิน ก็ได้อธิบายคำว่า “มหากาติ” ดังนี้

“มหากาติ หมายถึงการเกิดครั้งใหญ่ หรือครั้งสำคัญที่สุดของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ เมื่อชาติที่พระองค์มีพระกำเนิดเป็นพระเวสสันดร ที่ว่าสำคัญเพราะเป็นชาติสุดท้ายก่อนจะได้เป็นพระพุทธเจ้าประการหนึ่ง เป็นชาติที่ทรงบำเพ็ญบารมีมากมายและสูงสุดยิ่งกว่าเมื่อทรงมีพระกำเนิดในชาติต่างๆ อีกประการหนึ่ง กล่าวได้ว่าในชาติอื่นๆ ทรงสร้างบารมีไม่ครบ ๑๐ ประการ แต่ในชาติพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมม บัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา และอุเบกขา ความสำคัญของการเกิดเป็นพระเวสสันดรมีอยู่ดังกล่าวนี้น ท่านจึงถือกันว่าเป็นมหากาติ”^๒

^๑ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๔๘.

^๒ เจือ สตะเวทิน, หนังสืออุทศวิทยาภาษาไทย ประวัติวรรณคดี (พระนคร: ครูสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๔๐.

๑.๒ ที่มาของวรรณคดีเรื่องมหาชาติ

วรรณคดีเรื่องนี้มีบ่อเกิดจากชาดก เดิมเป็นภาษาบาลี เชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูปหนึ่งนับเนื่องอยู่ในชุดทศกนิกาถ ฝ่ายพระสุตตันตปิฎก พระพุทธรูปทรงแสดงเป็นคาถาคือคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ตลอดเรื่อง มีความยาวกำหนดเป็นคาถา ๑๐๐๐ คาถา ซึ่งไทยเรานิยมเรียกว่า คาถาพัน^๑ แต่วรรณคดีเรื่องมหาชาติของไทยน่าจะได้รับอิทธิพลจากอรรถกถาชาดก

๑.๓ สาเหตุที่เกิดประเพณีการเทศน์มหาชาติ

ประเพณีการเทศน์มหาชาติจัดเป็นประเพณีที่สำคัญตั้งแต่สมัยโบราณมา ทั้งในภาคกลางและภาคอื่น ๆ ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุดังนี้

๑. เชื่อกันว่า เรื่องราวของมหาเวสสันดรชาดกเป็นพระพุทธรูปพระองค์หนึ่งซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสประทานแก่พระภิกษุสงฆ์ ณ โคราชาราม ในกรุงกบิลพัสดุ์ ผู้ใดได้สดับก็ย่อมเกิดสิริสวัสดิมงคล

๒. เชื่อกันว่า พระศรีอาริยมุต ไตรยเทพบุตร ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ได้มีเทวโองการสั่งพระมัลลมหาเถระซึ่งได้ขึ้นไปบนสวรรค์ให้มาบอกแก่มนุษย์ว่า ถ้าผู้ใดมีความปรารถนาจะใคร่ประสบพระศาสนาของพระศรีอาริยมุต ไตรย ให้สดับตรับฟังเวสสันดรชาดกให้จบในหนึ่งวันและหนึ่งคืน และบูชาด้วยประทีปธูปเทียนธงฉัตร ดอกไม้ต่าง ๆ อาทิ ดอกบัว ดอกราชพฤกษ์ ดอกผักตบ ฯลฯ ให้ครบจำนวนชนิดละพันดอก อาทิสงสนนั้นจะชักนำให้พบศาสนาพระศรีอาริย์

๓. การเทศน์มหาชาตินี้ พระผู้เทศน์มีกระแสเสียงอันไพเราะ บรรยายภาคก็ครึกครื้น ทำให้เกิดความปีติโสมนัสรื่นเริงบันเทิงใจ^๒

นอกจากนี้ ผู้เขียนเห็นว่า การเทศน์ อาทิสงสการฟังเทศน์ และการเป็นเจ้าของกัมม์เทศน์ที่ชิวหนาว่า ถ้าฟังเทศน์หรือเป็นเจ้าของกัมม์เทศน์แล้วจะได้รับความสุขนานาประการ พรุ่งพร้อมด้วยสมบัติและยศศักดิ์ มีข้าทาสบริวารคอยรับใช้ในชาติต่อไป ก็มีสัจจกฐให้ผู้ฟังเห็นความสำคัญของการเทศน์มหาชาติ ความเชื่อในอาทิสงสจึงน่าจะเป็นอีกเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดเป็นประเพณีสืบเนื่องต่อมา^๓

^๑ กรมศิลปากร, “คำนำ,” มหาเวสสันดรชาดกสำนวนเทศนา ๑๓ กัมม์ (พระนคร: ชวนพิมพ์, ๒๕๑๔).

^๒ น.ป., ประเพณีมีเทศน์มหาชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า(๙)-(๑๐).

^๓ ดู อาทิสงสการฟังเทศน์มหาชาติ ธรรมจักร (ผู้รวบรวม), อาทิสงสต่าง ๆ ฉบับสมบูรณ์ (พระนคร : เอกศิลป์การพิมพ์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๑๔-๑๒๔. และดู ภาคผนวกที่ ๑ เป็นที่น่าสังเกตว่าอาทิสงสที่จะได้รับส่วนใหญ่มุ่งตรงกับความดีงามเพื่อดำรงชีวิตของเรา เป็นต้นว่า ความสุขทางกาย ความรักใคร่นับถือจากผู้อื่น มีกัมม์ที่ทศพรและกัมม์กฐทานนั้นที่ผู้บูชาจะได้อาทิสงสถึงนิพพาน

๑.๕ ประเพณีการเทศน์มหาชาติในภาคกลาง

การเทศน์มหาชาติภาคกลางเป็นที่นิยมมาแต่โบราณ ทางราชการถือว่าการเทศน์มหาชาติเป็นพระราชพิธีของแผ่นดิน ปรากฏตามหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เรียกการเทศน์มหาชาติว่า พระราชกุศลเทศนามหาชาติ เป็นพระราชพิธีซึ่งมีในเดือนอ้าย และกล่าวถึงการเทศน์มหาชาติในรัชกาลที่ ๑-๓ ว่า มีการเทศน์บนพระที่นั่งเสวตฉัตรในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยแห่งเดียว แต่ถ้ามีพระบรมศพอยู่บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ก็จะยกขึ้นไปเทศนามบนแท่นมุกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เคยยกไปเทศนาที่พระที่นั่งอนันตสมาคม แต่เนื่องจากฝ่ายในฟังไม่ได้ยิน จึงได้ย้ายเข้าไปที่พระที่นั่งทรงธรรมข้างใน ข้าราชการที่เข้าไปฟังเทศน์นั้นมีแต่เจ้านายเจ้าพนักงาน กรมพระตำรวจและมหาดเล็ก บนพระที่นั่งทรงธรรมมีแต่ฝ่ายในทั้งสิ้น ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงย้ายกลับไปเทศน์ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และเมื่อมีการซ่อมแซมพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ก็ยกไปเทศน์ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทอีก^๑

หนังสือประวัติวรรณคดีของนายเจือ สตะเวทิน ก็ได้กล่าวถึงประเพณีการสวดมหาชาติในสมัยรัตนโกสินทร์ว่า มีเจ้าหน้าที่ชื่อ ขุนทินบรรณาการ กับ ขุนธารกานัล สวดถวายที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเรียกกันเป็นสามัญในตอนหลัง ๆ ว่า สวดไอ้เอื้อวหาราย^๒

ส่วนการเทศน์มหาชาติของราษฎรทั่วไปในภาคกลางนั้น นิยมเทศน์ระหว่างเดือนสิบสองกับเดือนอ้าย

๑.๕ วรรณคดีมหาชาติของภาคกลาง

ตามประวัติวรรณคดีภาคกลาง มีวรรณคดีเกี่ยวกับมหาชาติอยู่หลายฉบับ แต่งในสมัยแตกต่างกัน ดังนี้ สมัยอยุธยาตอนต้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวงขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ แต่เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในต้นฉบับมหาชาติคำหลวงหายไปเสีย ๖ กัณฑ์ คือ กัณฑ์หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี สักกบรรพ และฉกษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งกัณฑ์ที่ขาดขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรมก็มีมหาชาติสำนวนไทยอีกฉบับหนึ่ง เรียกว่า กาพย์มหาชาติ ซึ่งทรงพระราชนิพนธ์เป็นร้อยยาว และในสมัยรัตนโกสินทร์ก็มีมหาชาติสำนวนต่างเป็นร้อยยาว ปรากฏตามสารบัญว่า เป็นสำนวนของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ๕ กัณฑ์ คือ กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์ กัณฑ์มหาธาต กัณฑ์ฉกษัตริย์ และนครกัณฑ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ ๓ กัณฑ์ คือ กัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์จุลพน และสักกบรรพ เป็นสำนวน

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน, เจ้าจอมมารดาแสงในรัชกาลที่ ๕ พิมพ์แจกในงานปลงศพเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) ร.ศ. ๑๓๑.

^๒ เจือ สตะเวทิน, เรื่องเดิม, หน้า ๔๒.

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ๒ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์กุมาร และ กัณฑ์มัทรี นอกจากนี้เป็นส่วนหนึ่งของพระเทพโมลี ๑ กัณฑ์ คือ กัณฑ์มหาพน ของสำนักวัดถนูน (ไม่ปรากฏนามบุคคล) ๑ กัณฑ์ คือ ทานกัณฑ์ ส่วนกัณฑ์ชูชกเป็นของสำนักวัดสังขยา (ไม่ปรากฏนามบุคคล)^๑ วรรณคดีมหาชาติของภาคกลางเท่าที่ปรากฏอีก ๒ ฉบับ ได้แก่ มหาชาติคำฉันท์ ซึ่งไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และ ลิลิตมหาชาติ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงนิพนธ์ ๒ กัณฑ์ กัณฑ์อื่นๆ พระสงฆ์เป็นผู้แต่ง จึงอาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีมหาชาติของภาคกลางนั้น ส่วนมากเป็นงานนิพนธ์ของนักปราชญ์ราชบัณฑิต

๑.๖ ประเพณีและบทบาทการเทศน์มหาชาติในลานนา

ในลานนาไทย การเทศน์มหาชาตินอกจากจะจัดตามประเพณีในเดือนสิบสองของภาคกลาง ซึ่งตรงกับเดือนยี่เพ็ญของทางลานนาแล้ว ยังมีการเทศน์ในเดือน ๕-๖ ของภาคกลางซึ่งตรงกับเดือน ๗-๘ ของลานนา และเทศน์ในโอกาสที่มีงานต่างๆ เช่น งานศพ งานฉลองต่างๆ ซึ่งภาษาท้องถิ่นเรียกว่า ปอยหลวง งานผูกพัทธสีมา และงานบวชนาค เป็นต้น^๒

ถ้าพิจารณาบทบาทของการเทศน์มหาชาติของลานนาในโอกาสต่างๆ ดังกล่าว จะเห็นว่า มีบทบาทสำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. บทบาทในการให้ธรรมะ

๒. บทบาทในการให้ความเพลิดเพลิน โดยเฉพาะได้แก่การเทศน์มหาชาติในงานศพหรืองานฉลองต่างๆ ปกติในงานอย่างนี้มักมีการเทศน์มหาชาติกัณฑ์ที่สนุกเพลิดเพลิน ได้แก่ กัณฑ์ชูชก กุมาร และมัทรี การเทศน์กัณฑ์ชูชกมักมุ่งความตลกคะนอง จากการเรียนถามพระภิกษุที่มีชื่อเสียงในการเทศน์กัณฑ์ชูชกในปัจจุบัน ได้ความว่า ในการเทศน์จะใช้ชูชกสำนวนใดสำนวนหนึ่งเป็นหลัก เช่น ตำนานสร้อยสังกร แล้วมักใช้ปฏิภาณสอดแทรกเหตุการณ์เฉพาะหน้าเข้าไป^๓ อาจแทรกบทสนทนาหรือบางทีก็มีเพลงด้วย (พระผู้เทศน์ต้องอยู่ในที่จัดให้เฉพาะมีม่านกัน เพื่อไม่ให้คนฟังมองเห็นเวลาพระแสดงความรู้สึกลงบนใบหน้าหรือออกท่าทาง เพื่อให้เกิดอารมณ์เข้ากับเรื่องเวลาเทศน์) การเทศน์กัณฑ์ชูชกเป็นที่นิยมในงานศพ ทั้งนี้คงมีเจตนาที่จะดึงคนให้อยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพ และดึงจิตใจผู้อยู่ในงานให้คลายความทุกข์โศก การเทศน์กัณฑ์กุมาร และมัทรี ก็เน้นความซาบซึ้งในรสวรรณคดีและ

^๑ มหาเวสสันดรชาดก (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๗), หน้า (๗)-(๑๑).

^๒ ดู ภาคผนวกที่ ๑ ประเพณีการเทศน์มหาชาติในลานนาไทย

^๓ สัมภาษณ์พระครูบุญทอง สุวรรโณ แห่งวัดโสภณาราม อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ และจากการสังเกตการเทศน์มหาชาติกัณฑ์ชูชกของพระครูบุญทอง สุวรรโณ ในงานศพของบิดาผู้เขียน เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๒๓ พบว่า เนื้อหาที่เพิ่มเติมในการเทศน์แต่ละครั้ง มีความสัมพันธ์กับบริบท (context) คือ สถานที่ เวลา ระดับการศึกษา ฐานะ และวัยของผู้ฟังอยู่ไม่น้อย

น้ำเสียงโอดครวญเศร้าสร้อยของพระผู้เทศน์ พระที่เทศน์เก่ง ๆ จะมีน้ำเสียงแหลมเล็ก สามารถโอนเสียงโอดครวญได้อย่างจับใจ คร่ำครวญให้คนฟังเกิดอารมณ์ร่วมไปกับกันหา ซาลี และพระนางมัทรี เป็นการเปลี่ยนความสนใจของผู้ฟัง แทนที่จะอาลัยเศร้าโศกในผู้ตายมากเกินไป ให้หันมาเฟลิดเฟลินซาบซึ้งกับเรื่องราวและรสของวรรณคดีมหาชาติแทน

๑.๗ ความสัมพันธ์ของเรื่องมหาชาติกับชาวลานนา

ด้วย ๒ บทบาทดังกล่าวแล้ว มหาชาติลานนาจึงมีความสัมพันธ์กับประชาชนชาวลานนาไม่น้อยเลย ในชีวิตประจำวัน การกล่าวถึงตัวละครต่าง ๆ ในมหาชาติเป็นไปในรูปคำเปรียบเทียบ เช่น “ใจดีเหมือนพระเวสสันดร” ใช้กล่าวถึงคนใจดีหรือใจกว้างมากๆ “บุ่มหลามเหมือนพราหมณ์เฒ่า” ใช้กล่าวถึงคนที่ตะกละตะกลามกินจนพุงย่น คำว่า บุ่ม แปลว่า พุง หลาม แปลว่า ใหญ่ เเทอะทะจนห้อยย้อย “ซึกละเหมือนปู่พราหมณ์” คำว่า ซึกละ แปลว่า ตะกละ และ “ซู้โลกเหมือนปู่พราหมณ์” เป็นต้น ในด้านอิทธิพลต่อกวีลานนา จะพบการกล่าวถึงตัวละครในมหาชาติในวรรณคดีประเภทคำสอน เช่น โคลงเจ้าวิฑูรสอนหลาน^๑ กวีกล่าวยกย่องพระนางมัทรีว่าเป็นผู้มีจิตใจโอบอ้อมอารี ปรนนิบัติพระเวสสันดรและสองกุมารได้อย่างยิ่ง สมควรที่หญิงผู้มีตำแหน่งเป็นแม่เหสีจะยึดเป็นแบบอย่าง การกล่าวยกย่องพระนางมัทรีที่มีใจกว้างรักเหล่าสนมของพระสวามี แสดงให้เห็นทัศนคติของกวีที่มีต่อสตรีในสมัยนั้น ซึ่งก็อาจเป็นทัศนคติของคนทั่วไปในขณะนั้นด้วย โคลงเจ้าวิฑูรสอนหลาน กล่าวถึงพระนางมัทรีดังนี้

โคลงที่ ๒๓๘	มีใจรักอวบอ้วน รักหมู่ทาสาทาสี เสมอเหมือนดั่งมัทรี รักหมู่ฝูงเมียน้อย	ปรานี หมู่ช้อย เมียพระเวส วันนั้น เฒ่าผู้สนมมา
โคลงที่ ๒๔๐	คิดเยื้องใดก็สม บัวรานมืออย่าหือผิดแผกกว้าง	และยอดมโนรมย์ใจกว้าง เทอเจ้าฟ่วงคำต่าง
๒๔๑	ปฏิบัติอุปัฏฐาก เป็นปิ่นเฉลิมมงคล ยามไปอยู่ไพรสมนธ์ หาชวากมันตางเข้าเลี้ยง	ผัวदन อยู่เกล้า กลางป่า วันนั้น เจืองเจ้าสามองค์

^๑ วรรณคดีเรื่องนี้ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง จัดเป็นวรรณคดีประเภทคำสอน แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดโคลงสี่สุลับด้วยโคลงสามบ้าง โคลงสองบ้าง ผู้แต่งสมมติว่าผู้ให้คำสั่งสอนคือเจ้าวิฑูร ซึ่งอาจหมายถึงพระวิฑูรพระโพธิสัตว์ในทศชาติก็ได้ เนื้อหากล่าวสอนขุน ซึ่งอาจหมายถึงเจ้าเมือง สอนข้าราชการ และคนธรรมดา ตลอดจนผู้มีตำแหน่งเป็นภริยาของเจ้าเมือง วรรณคดีเรื่องนี้เด่นในทางความเปรียบเทียบซึ่งใช้ขยายความในคำสอน ดู โคลงเจ้าวิฑูรสอนหลาน (ลำพูน : ลำพูนการพิมพ์, ๒๕๑๕).

<p>๒๔๒</p> <p>ปางเมื่อแม่ไปหลง และชะเลหาทางเที่ยวชู้พายชู้กล้า</p>	<p>อยู่ในกลางดงไพรเถื่อนถ้ำ ก็รับรู้จักทีสะว่าบนต่ำ</p>
<p>๒๔๓</p> <p>ชุกผู้ถ้อยขำ ทวยไต่ขอนงราม พระเมืองบ่มีความ เอาหน่อนงสองเจ้า</p>	<p>ชินพราหมณ์^๑ ลูกเต้า ถนี่ ไตเฮย ยื่นหื้อเป็นทาน^๒</p>

วรรณคดีคำสอนอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับโคลงเจ้าวิหุรสอนหลานมาก ได้แก่ โคลงพระลอตอนโลก^๓ ก็กล่าวถึง พระนางมัทรีในฐานะเป็นหญิงที่ดีในทัศนะของกวี คือ มีความเคารพยำเกรงพระเวสสันดร ประณินับดีรับใช้อย่างดี นับถือสามีประดุจทาสกับนาย ดังนี้

<p>โคลงที่ ๖๒</p> <p>เอาเมียใจเพดดัง ประณินับดีแต่คล่องดี อุปมาดังมัทรี คือเอาผัวเป็นเจ้า</p>	<p>ทาสี น้อมไหว ย่ำพระเวสสัน ดรแห่ ถูกถ่วงคดีธรรม</p>
---	---

๑.๘ วรรณคดีมีภาษาติดของลานนา

วรรณคดีเรื่องมहाชาติฉบับภาษาบาลี จะเข้ามาเผยแพร่ในลานนาเป็นครั้งแรกเมื่อใดนั้นไม่มีหลักฐานปรากฏ เรื่องราวของพระเวสสันดรมีกล่าวถึงอย่างย่อ ๆ ใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ของพระรัตนปัญญาเถระ ซึ่งเป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐^๔ และจากการสำรวจงานในปัญญาสาตก พบว่า หลายตอนที่เดียวในวรรณคดีนี้ทานโบราณที่สำคัญของลานนาชั้นนี้ ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีมหาชาติ ในด้านแนวความคิดและโครงเรื่อง ยิ่งกว่านั้น ยังมีบางตอนเป็นคาถาที่หยิบยืมตัดตอนมาเลยทีเดียว^๕

^๑ สะกดตามต้นฉบับเดิม น่าจะเป็น ชินพราหมณ์ ซึ่งจะได้ความหมายตรงกว่า

^๒ โคลงเจ้าวิหุรสอนหลาน (คำพูน : คำพูนการพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๔๑.

^๓ โคลงพระลอตอนโลก (เชียงใหม่ : สงวนการพิมพ์, ๒๕๐๒), เป็นวรรณคดีคำสอนอีกเรื่องหนึ่ง แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดโคลงสี่ มีจำนวน ๗๑ บาท เนื้อหาส่วนใหญ่คล้ายโคลงเจ้าวิหุรสอนหลาน ผู้แต่งสมมติว่าผู้ให้คำสั่งสอน คือ พระลอ ขณะที่จากเมืองสรวงไปถึงแม่น้ำกาหลง ได้สั่งสอนข้าราชการผู้ตามเสด็จ

^๔ แสง มนวิหุร (ผู้แปล), ชินกาลมาลีปกรณ์ (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการบูรณะโบราณสถาน อ. เชียงแสน จ. เชียงราย, ๒๕๐๑), หน้า ๒๘-๒๙.

^๕ ดูตัวอย่าง เช่น เรื่องวิบุลชาติกและเรื่องสุกมิตตชาติก ใน ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (ศิลปบรรณาการ, ๒๔๙๙), หน้า ๑๙๑-๒๐๓ และ หน้า ๒๒๘-๒๕๒ เป็นต้น

เท่าที่พบขณะนี้ วรณคดีมหชาติของลานนาที่มีกว่า ๑๒๐ สำนัก^๑ แต่งขึ้นหลายยุคหลายสมัย ที่มีมากมายหลายสำนวนนั้น ไม่ได้หมายความว่า เนื้อความและสำนวนโวหารจะแตกต่างกันหมด จากการสอบถามผู้เชี่ยวชาญระเกล้าโวหาร และจากการสังเกตของผู้เขียนเองพบว่า กณฑ์ที่มีผู้นิยมเพิ่มเติมและแก้ไขสำนวนโวหารมากที่สุด ได้แก่ กณฑ์ชูชก กุมาร มัทรี มหาราช และนครกัณฑ์ กณฑ์ชูชก และมหาราชนั้น มีเนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับชูชก เวลาเทศน์ต้องการความสนุกสนานตลกคะนอง จึงเพิ่มความและใช้ภาษาเพื่อให้ถึงอกถึงใจผู้ฟัง ส่วนกณฑ์กุมาร และมัทรี จุดสำคัญอยู่ที่การเร้าอารมณ์ให้เร้าสลดคล้อยตามตัวละคร และนครกัณฑ์ก็มีฉากที่บรรยายให้สวยงาม น่าตื่นตาตื่นใจ เพราะเป็นตอนที่หกกษัตริย์เสด็จเข้าสู่นคร

๒. ความแตกต่างขั้นมูลฐานระหว่างมหชาติภาคกลางกับมหชาติลานนา

แม้ว่าจะมีบ่อเกิดมาจากที่เดียวกัน แต่ถ้าพิจารณาจากประวัติการแต่งแล้วก็จะเห็นว่า วรณคดีมหชาติของภาคกลางและของลานนา มีจุดมุ่งหมายในการแต่งแตกต่างกัน วรณคดีมหชาติของภาคกลางส่วนมากแต่งโดยนักปราชญ์ราชบัณฑิต ใช้เทศน์ถวายพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนข้าราชการ ส่วนวรณคดีมหชาติของลานนา พระสงฆ์และคนธรรมดาสามัญในท้องถิ่นเป็นผู้แต่ง เพื่อใช้เทศนาให้คนในท้องถิ่นซึ่งส่วนมากเป็นคนธรรมดาสามัญฟัง วิธีการเสนอของกวีที่แต่งมหชาติของภาคกลางและลานนาจึงน่าจะมี ความแตกต่างกันอยู่บ้าง

ธรรมดาว่าวรรณคดีที่มีบ่อเกิดจากแห่งใดแห่งหนึ่ง เมื่อชาติใดภาษาใดรับไป ก็จะมีการดัดแปลงให้เข้ากับสภาพสังคมของตนไม่มากนักน้อย พระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา ซึ่งมีบ่อเกิดจากชวาก็มีความเป็นไทยแฝงอยู่ จากการค้นคว้าของมัทนี รัตติน^๒ พบว่าวรรณคดีซึ่งมีบ่อเกิดจากรามายณะของอินเดีย เมื่อชาติต่าง ๆ รับไป ก็มีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านวิถีชีวิตและบุคลิกลักษณะของตัวละคร

๓. ความมุ่งหมายในการศึกษา

มหชาติลานนาฉบับที่เก่าที่สุดคงจะมีอายุไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ ปี มีการคัดลอกชำระต่อเติมและแต่งเพิ่มเติมออกมาอีกหลายสำนวน แม้ว่าจะดำเนินเรื่องไปตามโครงเรื่อง (plot) เดิม มีแก่นหรือแนวคิดเอกของเรื่อง (theme) คงเดิม ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ผู้แต่งและผู้ขัดเกล้า^๓ มหชาติลานนาจะต้องมีการดัดแปลงวรรณคดีเรื่องนี้ให้เข้ากับสภาพท้องถิ่นไม่มากนักน้อย ในด้านการวิเคราะห์

^๑ ดู ภาคผนวกที่ ๒ มหชาติลานนาสำนวนต่าง ๆ

^๒ มัทนี รัตติน, “รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค ๒,” วารสารธรรมศาสตร์, ๓ (มิถุนายน-ตุลาคม, ๒๕๑๖).

^๓ ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า เกลา

วิจารณ์วรรณคดีเรื่องนี้ยังไม่มีผู้ใดศึกษาอย่างจริงจัง ในหนังสือ ประวัติและวรรณคดีตำนาน นายมณี พยอมยงค์ ได้ยกมहाชาติลานนามากล่าวเป็นบางตอน แต่ก็เป็นการแนะนำให้รู้จักอย่างกว้าง ๆ^๑ ในที่นี้ผู้เขียนมีความมุ่งหมายจะศึกษาการดัดแปลงและการเสนอของผู้แต่ง ในเรื่องต่อไปนี้

๑. วิถีชีวิตของตัวละคร ซึ่งนำศึกษาว่ามีการดัดแปลงอย่างไร และสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมมาอย่างไรบ้าง

๒. บุคลิกลักษณะของตัวละคร ซึ่งก็นำศึกษาว่าเปลี่ยนแปลงอย่างไร ผู้แต่งมีเหตุผลหรือไม่ อย่างไร ในการเปลี่ยนแปลงนั้น

๓. คติธรรมทางพุทธศาสนา โดยเหตุที่วรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา จึงนำศึกษาว่าวรรณคดีเรื่องนี้ได้เสนอพุทธธรรมอะไรบ้าง เนื่องจากเวลาจำกัด ผู้เขียนจึงจะศึกษาคติธรรมทางพุทธศาสนาเฉพาะในเนื้อหาที่เกี่ยวกับชุกชกเท่านั้น โดยตั้งคำถามไว้ก่อนว่า มีคติธรรมอะไรบ้าง ผู้แต่งเสนอในรูปใด และเพราะเหตุใด

๔. การใช้ภาษา เมื่อเปรียบเทียบกับมหาชาติของภาคกลาง ซึ่งเป็นวรรณคดีที่ผลิตโดยนักปราชญ์ราชบัณฑิต นำสนใจว่าผู้แต่งมหาชาติลานนามีเทคนิคหรือกลวิธีอย่างไรในการสื่อสารกับคนในท้องถิ่นซึ่งเป็นคนธรรมดาสามัญ จึงทำให้วรรณคดีเรื่องนี้เป็นที่ฝังอกฝังใจ นิยมให้มีเทศนาในโอกาสต่าง ๆ จนกระทั่งทุกวันนี้

๔. วิธีการศึกษา

วิธีการต่าง ๆ ที่ใช้ในการวิจารณ์วรรณคดีมีอยู่หลายวิธี ดัง ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้ยกตัวอย่างในหนังสือ วิเคราะห์สวรรณคดี เช่น การวิจารณ์เชิงประวัติและตำนาน การวิจารณ์เชิงปรัชญา การวิจารณ์เชิงจิตวิทยา การวิจารณ์เชิงสังคมวิทยา การวิจารณ์เชิงจริยธรรมและตามแนวการศึกษา^๒ เป็นต้น

ชลธิรา สัตยาวัดณา เคยนำเอาวิธีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย โดยวิจารณ์ในแง่จิตวิทยา แง่หลักแบบฉบับ และแง่สุนทรียศาสตร์^๓ ซึ่งมีส่วนช่วยให้การวิจารณ์วรรณคดีไทยเป็นไปอย่างกว้างขวางขึ้น การวิจารณ์วรรณคดีเชิงสังคมวิทยานั้น จะเห็นได้จากวิทยานิพนธ์

^๑ มณี พยอมยงค์, ประวัติและวรรณคดีตำนาน (กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๗๗-๑๗๘.

^๒ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์สวรรณคดี (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗).

^๓ ชลธิรา สัตยาวัดณา, "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๓) (อัตสำเนา).

ของ วรณันท์ อักษรพงศ์^๑ ซึ่งได้ศึกษาลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยในวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นการศึกษาลักษณะสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระบบการสมรส ระบบการศึกษา ศาลและการพิจารณาพิพากษาคดี ประเพณี สื่อสัมพันธ์ในสังคม ความเชื่อทางไสยศาสตร์ และอิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรม ที่มีต่อบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครบางตัว การวิจารณ์ในแง่สุนทรียศาสตร์เป็นการศึกษาวรรณคดีโดยการอ่านอย่างละเอียด (close reading)^๒ โดยพิจารณาคำทุกคำ เสียงทุกเสียง จังหวะทุกจังหวะ เพื่อดูว่าคำเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กับภาพ แสง สี เสียง ความเคลื่อนไหวและอารมณ์ความรู้สึกอย่างไร ดวงมณ ปริบุญณะ ได้นำวิธีนี้มาวิจารณ์วรรณคดีนิราศเรื่องทวาทศมาสอย่างละเอียดลออ^๓ ช่วยให้ผู้อ่านวรรณคดีเรื่องนี้มองเห็นความงามและคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้มากขึ้น ส่วนการวิจารณ์เชิงปรัชญา ชลธิรา สัตยาวัฒนา ได้ริเริ่มนำเอาพุทธปรัชญามาตีความในลิลิตพระลออย่างน่าสนใจ^๔

ในการพยายามที่จะพิจารณาคติความและวิจารณ์มหาชาติลานนา ผู้เขียนอาศัยวิธีศึกษาหลายแนวด้วยกัน การศึกษาวิถีชีวิตของตัวละครและการเสริมแต่งบุคลิกลักษณะตัวละคร ผู้เขียนใช้วิธีการศึกษาโดยอาศัยความรู้ด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ในด้านคติธรรมที่แฝงอยู่ ผู้เขียนพิจารณาคติความโดยอาศัยพุทธธรรม ส่วนในด้านการใช้ภาษา ผู้เขียนใช้หลักการศึกษาสุนทรียศาสตร์ และเมื่อได้ศึกษาตามแนวดังกล่าว คาดว่าจะช่วยให้วินิจฉัยประเมินคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้ได้พอสมควร

๕. มหาชาติลานนาที่เลือกศึกษา

เมื่อจะลงมือศึกษาก็เกิดปัญหาว่า ผู้เขียนจะใช้มหาชาติสำนวนใดเป็นตัวแทนของมหาชาติลานนาซึ่งมีอยู่มากมายหลายสำนวน ในที่สุดหลังจากปรึกษาผู้เคยอ่านมหาชาติลานนามาหลายสำนวน และเพื่อความสะดวกในการศึกษาในเวลาจำกัด ผู้เขียนจึงเลือกศึกษามหาชาติลานนา ๕ สำนวน โดยเลือกเอาสำนวนที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมใช้เทศน์ ได้แก่ สำนวน ไม้ไผ่แจ้เรียวแดง สำนวน อินทร์ลงเหลา สำนวน พระยาพื้น พวกหนึ่ง และอีกพวกหนึ่ง เป็นสำนวนที่ตีพิมพ์เป็นภาษาไทยกลางแล้ว ได้แก่ สำนวน สร้อยสังกร (เป็นที่นิยมในปัจจุบัน เพราะสะดวกแก่พระสงฆ์ที่อ่านอักษรพื้นเมืองไม่ได้) และอีกสำนวนหนึ่ง คือ มหาเวสสันดรชาดกชุด สร้อยรวมธรรม

^๑ วรณันท์ อักษรพงศ์, “การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๖) (อัตสำเนา).

^๒ I.A. Richards เป็นผู้เสนอแนะให้ใช้วิธีนี้ ดู เจตนา นาควัชระ, “วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี,” วรรณไวทยาการ เล่ม ๑ (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔).

^๓ ดวงมณ ปริบุญณะ, “ความงามในทวาทศมาส” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๖) (อัตสำเนา).

^๔ ชลธิรา สัตยาวัฒนา, “ลิลิตพระลอ : การศึกษาวิจารณ์ตามแนวพุทธปรัชญา,” รักเมืองไทย เล่ม ๑, รวมบทความวิชาการทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔).

๖. รายละเอียดเกี่ยวกับมหาชาติลานนา ๕ ส่วน

๖.๑ ส่วนนมไม้ไผ่แจ้ริ้วแดง ไม่บอกปีที่แต่งหรือจาร สันเกตจากภาษาและเนื้อความเห็นได้ว่าเก่ามาก นายสิงฆะ วรรณสัย สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา และมีอายุไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ ปี เป็นแบบให้ส่วนอื่นนำมาเกล่าใหม่หลายส่วน มีลักษณะเป็นใบลานจารด้วยอักษรพื้นเมือง ๑๓ ผูก

๖.๒ ส่วนนมสร้อยสังกร เป็นส่วนที่ชำระตรวจสอบโดยพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อุตต-สิโว) เมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นพระธรรมราชาอนุตตร เจ้าคณะตรวจการภาค ๕ พิมพ์เผยแพร่เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๓ ผู้ชำระได้ชี้แจงเกี่ยวกับการชำระว่า

“ข้าพเจ้าได้พยายามเรียบเรียงวรรณมหาชาติลานนา โดยให้มีถ้อยคำสัมผัสกันมากที่สุด ที่ชาวลานนาเรียกว่า “สร้อย” จึงให้นามว่า “วรรณมหาชาติภาคพายัพฉบับสร้อยสังกร” ความจริงไม่ใช่ธรรมที่ข้าพเจ้าแต่งขึ้นเอง แต่คัดลอกเอาธรรมมหาชาติหลายฉบับแล้วแก้ไขปรับปรุงต่อเติมให้เหมาะสม คือ ไม่หนาเกินไปหรือบางเกินไป มีถ้อยคำสัมผัสคล้องจองหรือรับกัน และแก้ไขส่วนโวหารบางแห่งที่เห็นว่าไม่เหมาะสม แต่ก็พยายามรักษาภาษาลานนาโบราณ ไม่ให้ภาษาสมัยใหม่ปะปนเพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจในภาษา”^๑

มหาชาติส่วนนมสร้อยสังกรนี้ ผู้ชำระบอกที่มาเพียง ๒ กัณฑ์ คือ กัณฑ์สักกบรรพ ชำระจากส่วนหนึ่งแก้วมโนเมือง และกัณฑ์จุลพน ชำระจากส่วนนมไม้ไผ่ ผู้เขียนพบว่ามีหลายกัณฑ์ที่มีส่วนคล้ายคลึงกับส่วนนมไม้ไผ่แจ้ริ้วแดง มาก

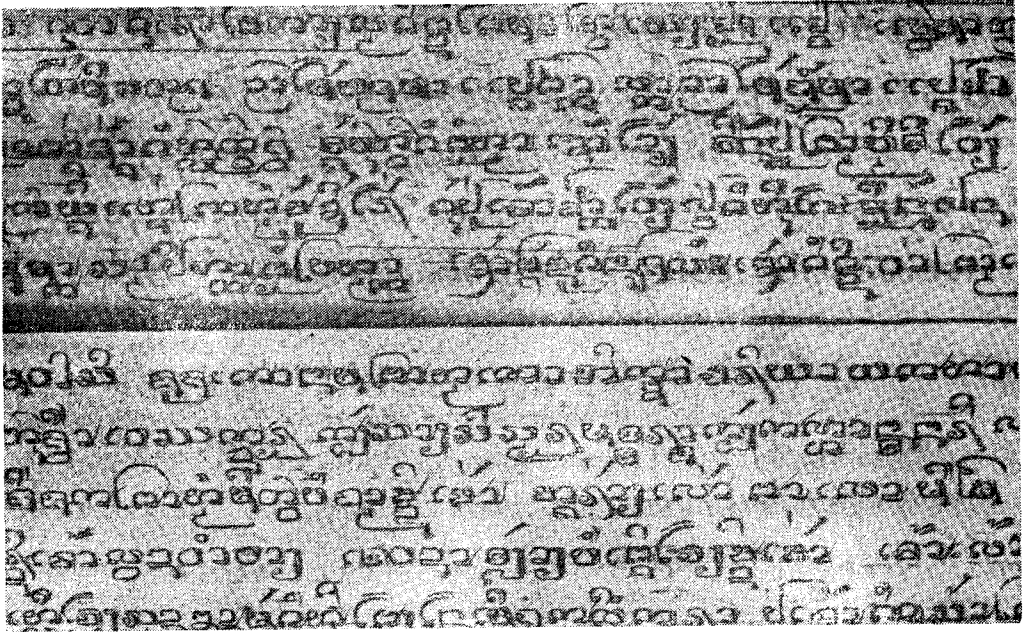
๖.๓ ส่วนนมอินทร์ลงเหลา ไม่ได้บอกปีที่แต่งและจาร แต่สันเกตจากถ้อยคำ ส่วนนมและการต่อเติมความ น่าจะเป็นส่วนที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ความบางตอนคล้ายคลึงกับส่วนนมพระยาพื้นมาก ลักษณะเป็นใบลานจารด้วยอักษรพื้นเมือง ๑๓ ผูก

๖.๔ ส่วนนมพระยาพื้น ผู้ชำระ คือ พระยาปัญญาพิทชาจารย์ (พระยาพื้น) ชำระสมัยรัตนโกสินทร์ ไม่ได้บอกปีที่จาร เป็นใบลาน จารด้วยอักษรพื้นเมือง ๑๓ ผูก

๖.๕ มหาเวสสันดรชาดกฉบับพิเศษชุด สร้อยรวมธรรม เกล่าโดย นายอินสม ไชยชมภู โดยอาศัยส่วนต่าง ๆ เช่น ฉบับแสนหลวง ฉบับท่าเมื่น ฉบับเมืองมาง ฉบับเมืองบอ ฉบับสร้อยสังกร และอาศัยทศชาติฉบับชินวรเป็นหลัก^๒ มหาชาติชุดนี้เป็นหนังสือผูก ๑๓ ผูก

^๑ พระธรรมราชาอนุตตร, “คำปรารภ,” มหาชาติภาคพายัพส่วนนมสร้อยสังกร (เชียงใหม่ : สภากรรมการพิมพ์, ๒๕๐๘), หน้า ๓.

^๒ จากจดหมายตอบของนายอินสม ไชยชมภู, ลงวันที่ ๒๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๘.

ภาพประกอบที่ ๑
 มหาชาติลานนจารบนใบลานด้วยอักษรพื้นเมือง
 (สำนวนไม้ไผ่แจ้เรียวแดง)

บทที่ ๒

สภาพสังคมและวัฒนธรรม

ความหมายของคำว่า “สังคม” และ “วัฒนธรรม”

เสฐียรโกเศศ^๑ และ ดร. ไพฑูรย์ เครือแก้ว^๒ ได้ให้ความหมายของคำว่า “สังคม” พอจะประมวลได้ว่า หมายถึง มนุษย์ที่รวมกันอยู่เป็นหมู่คณะ มีทั้งหญิงและชาย ตั้งภูมิลำเนาเป็นหลักแหล่งรวมกันอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อน มีความสัมพันธ์ติดต่อกันและกันอย่างใกล้ชิด มีส่วนประกอบและภาวะมูลฐานของการดำเนินชีวิตที่คล้ายคลึงกัน เช่น มีส่วนคล้ายคลึงและร่วมกันในวิถีการกินอยู่หลับนอน ตลอดจนประเพณีต่างๆ เป็นต้น

ส่วนคำว่า “วัฒนธรรม” เสฐียรโกเศศอธิบายว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรม วาจา ท่าทางและผลิตผลของกิจกรรมที่มนุษย์ในสังคมผลิตหรือปรับปรุงขึ้นจากธรรมชาติ สังคมหนึ่ง ๆ ก็มีวัฒนธรรมเป็นแบบของตนโดยเอกเทศ ไม่เป็นแบบเดียวกันไปทุกสังคม บางสังคมอาจมีรูปลักษณะคล้ายคลึงกันเท่านั้น การที่วัฒนธรรมของสังคมต่างๆ มีแบบไม่เหมือนกัน ส่วนใหญ่เป็นเพราะมาจากสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น ภูมิลำเนา ลักษณะภูมิประเทศ ทรัพยากรธรรมชาติ และดินฟ้าอากาศ สิ่งเหล่านี้จะเป็นปัจจัยกำหนดเงื่อนไขวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ จะมีความเป็นอยู่อย่างไร จะสร้างบ้านเรือนมีลักษณะอย่างไร ใช้วัสดุชนิดใดในการก่อสร้าง กินอาหารอย่างไร มีอะไรเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ มีจารีตประเพณีและปกครองกันอย่างไร มีความเชื่อถือและศาสนา มีศิลปวิทยาและภาษาเป็นอย่างไร ก็มีปัจจัยจากสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวเป็นเงื่อนไข^๓

สิ่งกำหนดวัฒนธรรมลานนา

โดยเหตุที่ลานนาไทยอยู่ตอนเหนือของประเทศไทย มีสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์แตกต่างจากภาคกลางและภาคอื่น มีลักษณะพื้นที่เป็นแบบมีป่าเขา มีอากาศค่อนข้างหนาวมากในฤดูหนาว การทำมาหากินของประชาชน ได้แก่ การทำนา ทำสวน หาของป่า และมีอุตสาหกรรมแบบครัวเรือน เคยมีฐานะเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองแห่งหนึ่ง มีกษัตริย์ปกครองมาเป็นเวลานาน เคยเป็นเมืองขึ้นของพม่า เคยเป็นสถานที่ที่มีการสังคายนาพุทธศาสนาครั้งที่แปดของโลก พระสงฆ์มีความรู้ในภาษาบาลีถึงขั้นแต่งตำราที่ตีพิมพ์มากมาย สิ่งเหล่านี้น่าจะมีส่วนทำให้สภาพสังคมและวัฒนธรรมแตกต่างจากภาคอื่นไม่มากนัก

^๑ เสฐียรโกเศศ, วัฒนธรรม (พระนคร : บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔.

^๒ ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทย (พระนคร : เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๓), หน้า ๒๕-๒๖.

^๓ เสฐียรโกเศศ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๘-๒๑.

วรรณคดีกับสังคม

วรรณคดีมีการกัจอย่างไรบ้าง เมื่อพิจารณาสิ่งที่วรรณคดีเสนอโดยละเอียดแล้ว จะเห็นว่าวรรณคดีมิได้มีแต่ความงามความไพเราะเท่านั้น มีผู้กล่าวว่า วรรณคดีคือชีวิตนั่นเอง เพราะวรรณคดีเผยให้เราเห็นชีวิตด้านต่าง ๆ จากสายตาของผู้ที่ได้เคยประสบหรือได้รู้เห็นชีวิตด้านนั้น ๆ และมีความสามารถพิเศษในการถ่ายทอดและชวนให้เราคิดและรู้สึกตาม เราจึงมักเห็นร่องรอยของอิทธิพลของสังคมในบทประพันธ์เสมอ จะเป็นโดยตรงหรือทางอ้อมก็ตาม^๑ วรรณคดีไทยทั้งที่เป็นของโบราณและปัจจุบัน ถ้าพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าได้สะท้อนให้เห็นแง่มุมต่าง ๆ ของชีวิตในสังคมไม่น้อย^๒

แม้ว่าวรรณคดีเกี่ยวกับมหาชาติจะมีบ่อเกิดจากอินเดีย แต่เมื่อแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย กวีไทยก็ได้แต่งเติมเสริมต่อจนกระทั่งสามารถสะท้อนความเป็นไทยปะปนอยู่ เรามองเห็นตัวละครแต่งกายแบบไทย ๆ มีวิถีชีวิตแบบไทย ๆ บ้านของชูชกที่บรรยายในมหาเวสสันดรชาดกมีลักษณะเป็นบ้านแบบไทยในชนบท อาหารที่ชูชกพกใส่ย่ามติดตัวเข้าป่าก็เป็นอาหารแห้งแบบไทย พราณเจตบุตรเมื่อพบชูชก ชูชกกว่าจะฆ่าให้ตายแล้วเอาเนื้อและมันสมองกับดัดไปทำพะแนง ซึ่งก็เป็นอาหารไทย

วรรณคดีที่มีฐานะเป็นวรรณคดีท้องถิ่น ส่วนใหญ่เป็นงานที่ผลิตเพื่อเสนอคนธรรมดาสามัญในท้องถิ่นอ่านและฟัง ผู้แต่งมักสร้างจากและวิถีชีวิตของตัวละครให้ใกล้เคียงกับผู้อ่านผู้ฟัง ทั้งนี้ก็งสะดวกในการพรรณนาจากประสบการณ์ของผู้แต่งเอง และเพื่อความสะดวกของผู้อ่านผู้ฟังในอันที่จะจินตนาการและเข้าถึงวรรณคดีเรื่องนั้น

สังคมและวัฒนธรรมในมหาชาติลานนา

วรรณคดีเรื่องมหาชาติของลานนาเท่าที่มีผู้ค้นพบขณะนี้ ส่วนมากไม่บอกปี พ.ศ. ที่แต่ง หรือถ้าบอกก็อาจเป็นปีที่จารคัดลอกจากฉบับอื่นก็ได้ อย่างไรก็ตาม ถ้าดูตามรายชื่อคัมภีร์ที่มีอยู่ในวัดในเมืองเชียงใหม่เท่าที่ศูนย์วิจัยลานนาได้จัดทำขึ้น และผู้เขียนนำมาจัดลำดับอายุนั้น จะเห็นว่ามหาชาติลานนาเฉพาะที่บอกปีที่จารเอาไว้ มีอายุตั้งแต่ ๓๐ ปีจนถึง ๒๖๓ ปี^๓ ซึ่งอาจสันนิษฐานว่า อาจมีบางฉบับที่มีอายุเกินกว่า ๓๐๐ ปี ตลอดเวลาที่ผ่านมา มีการคัดลอกแต่งเติมหลายครั้งหลายหน เป็นสำนวนต่างๆ หลายสำนวน สิ่งที่ผู้แต่งดัดแปลงให้วรรณคดีซึ่งมีบ่อเกิดจากอินเดียเรื่องหนึ่งให้เป็นวรรณคดีท้องถิ่น

^๑ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพมหานคร : แพรวพินิจ, ๒๕๑๘), หน้า ๑๔๑-๑๔๓.

^๒ ดูตัวอย่างได้จากการวิจารณ์ของ วรรณัทธ์ อักษรพงศ์, การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (กล่าวถึงแล้วในบทที่ ๑).

การวิจารณ์ของ ชลธิรา กลัดอยู่ ใน วรรณคดีปวงชน (กรุงเทพมหานคร : อักษรสาสน์, ๒๕๑๗). และบรรจง บรรเจอดศิลป์, “ดูวรรณคดีจากสังคม ดูสังคมจากวรรณคดี,” ศิลปวรรณคดีกับชีวิต (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๕๖-๕๘.

^๓ ดู ภาคผนวกที่ ๒ มหาชาติลานนาสำนวนต่างๆ

ที่น่าจะสังเกตเห็นได้ง่ายประการหนึ่ง ก็เห็นจะเป็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมลานนา ซึ่งผู้แต่งได้ สอดแทรกเข้าไป

ในการพิจารณาถึงลักษณะสังคมและวิถีชีวิตของสังคมในมหาชาติลานนานั้น ผู้เขียนใช้วิธีการ ศึกษาโดยอาศัยความรู้เชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยประมวลความรู้เรื่องลักษณะสังคมและ วัฒนธรรมไทยและท้องถิ่นจากที่มีนักมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา^๑ ตลอดจนนักเขียนในท้องถิ่น^๒ ได้ เขียนไว้ ประกอบกับการสอบถามบุคคลในท้องถิ่น และจากการสังเกตของผู้เขียนเองในฐานะเป็นคน มาจากท้องถิ่น เพื่อให้การพิจารณาเป็นไปได้อย่างรอบคอบ ผู้เขียนได้แบ่งตัวละครในมหาชาติออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีชีวิตอยู่ในรั้วในวังและกลุ่มที่อยู่นอกวัง กลุ่มแรก ได้แก่ พระเจ้ากรุงสมุทัย พระนางผุสดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี ซาลิและกัณหา ส่วนกลุ่มที่สอง ได้แก่ ชูชก นางอมิตตดา พรหมณีและพราหมณี ผู้เขียนพบว่าผู้แต่งได้สะท้อนสภาพสังคมและวัฒนธรรมลานนาโดยตัวละคร กลุ่มหลังมากกว่ากลุ่มแรก

ในที่นี้จะขอกล่าวถึงวิถีชีวิตของตัวละครกลุ่มหลังก่อน ลักษณะสังคมที่ศึกษาได้จากตัวละคร กลุ่มนี้ ส่วนมากมีลักษณะเป็นสังคมชนบท บางส่วนเป็นสังคมชนบทไทยทั่วไป บางส่วนเป็นสังคม ของลานนา ปนเปกันอยู่ ผู้เขียนจะได้แยกกล่าวถึงตามหัวข้อต่อไป

๑. ความสัมพันธ์ของคนในสังคม

ในสังคมชนบท เราจะสังเกตเห็นสมาชิกในสังคม นิยมรู้จักกันเป็นส่วนตัว นิยมสนใจ เรื่องของคนอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์แก่ตัวเอง เอาใจใส่เรื่องส่วนตัวของคนอื่นอยู่เสมอ ยิ่งถ้าเป็นบ้านนอกก็รู้จักกันหัวบ้านท้ายบ้าน^๓ ลักษณะสังคมไทยอย่างนี้เห็นได้ชัดในมหาชาติลานนา กัณฑ์ชูชก กล่าวคือ เมื่อนางอมิตตดาถูกพราหมณีตำว่า ก็ร้องไห้กลับบ้าน ชูชกอยากเอาใจก็ปลอบ ประโลมถามว่า เป็นพราหมณีคนไหนที่มาตำว่า โดยแจกแจงทั้งชื่อ ลักษณะนิสัยใจคอ หรือชื่อสามี ของพราหมณี ของหมู่บ้านนั้นอย่างละเอียดลออ แสดงให้เห็นว่า คนในหมู่บ้านรู้จักกันเป็นอย่างดี รู้กระทั่งเรื่องส่วนตัว ที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่ง คือ ชื่อของพราหมณีทั้งหลาย เป็นชื่อของผู้หญิงลานนา สมัยก่อนและปัจจุบันยังใช้อยู่ในชนบท ชื่อที่ปรากฏในมหาชาติและปัจจุบันยังใช้อยู่ ได้แก่ชื่อ จอม สี่ คำบาง และยวง ในมหาชาติลานนาใช้โดยมีคำว่า “อี่” นำหน้า โดยเรียกว่า อี่จอม อี่สี่ อี่คำบาง และอี่ยวง คำนำหน้านาม “อี่” นี้ ตรงกับ “อี” ในภาษาไทยกลาง ในลานนาสมัยก่อนไม่ถือว่า หยาดกายแต่ประการใด ปัจจุบันก็ยังใช้อยู่ตามชนบท แต่ในสังคมในเมืองถือว่าไม่สู้จะสุภาพ จะใช้กับ

^๑ เช่น เสฐียรโกเศศ ไพฑูรย์ เครือแก้ว อานนท์ อาภาภิรม สุพัตรา สุภาพ และ Konrad Kingshill เป็นต้น

^๒ เช่น สงวน โชติสุขรัตน์

^๓ ไพฑูรย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทยและหลักการพัฒนาชุมชน (พระนคร : เลียงเชียงจงเจริญ, ๒๕๑๓), หน้า ๑๗๓-๑๗๔.

คนต่ำกว่าเท่านั้น สมัยก่อนผู้ใหญ่จะใช้กับเด็กหรือคนในวัยใกล้เคียงกัน เป็นการแสดงความสนิทสนม ส่วนชื่อพราหมณ์เก่าที่ปรากฏมี ๒ ชื่อ ชื่อพราหมณ์ใส และพราหมณ์ยี่ ชื่อทั้งสองนี้ยังใช้อยู่ในปัจจุบัน นอกจากเอ่ยชื่อพราหมณ์แล้ว ชูชกยังขยายความให้กระจ่างด้วยการใช้คำขยายนาม^๑ หรือสร้อย ให้ทราบแน่ชัดว่าเป็นพราหมณ์คนไหนบ้าง คำขยายนามที่เอ่ยมา แสดงถึงรูปร่างลักษณะนิสัยใจคอ และพฤติกรรม ซึ่งแสดงให้เห็นความสนิทชิดเชื้อในสังคมเป็นอย่างดี เป็นความเอาใจใส่ในเรื่องส่วนตัวของผู้อื่นตามลักษณะสังคมไทยที่ ดร. ไพฑูรย์ เครือแก้ว กล่าวถึง อาจเป็นเพราะในสมัยนั้นยังไม่มีนามสกุลใช้ เมื่อเอ่ยชื่อใครและเกรงว่าจะไม่กระจ่าง เพราะอาจมีคนชื่อซ้ำกัน แม้ปัจจุบันมีนามสกุลใช้แล้วก็ยังมีอยู่มาก คำขยายนามและสมญาที่ทางลานานานิยมตั้งให้แก่กัน อาจบอกถึงรูปร่างลักษณะที่พิเศษหรือพิการ เช่น เป้งขาโต๊ะ (ชื่อ เป้ง และขาพิการเดินไม่เท่ากัน) อินทร์หูตั้ง (ชื่ออินทร์และหูหนวก) สมป้อก (ชื่อสมและตัวเตี้ยแคระ) อ้ายหน่อ (ชื่ออ้ายและมีนิ้วมากกว่าปกติ เช่น มีหกนิ้ว) อาจบอกนิสัยใจคอและพฤติกรรม เช่น หวินไก่อ่าง แสดงว่า คนที่ชื่อหวินหรือถวิล ชอบรับประทานไก่อ่าง อาจบอกอาชีพ เช่น บ้างจันทร์แคบหมู (ชื่อจันทร์และขายแคบหมู) บางทีก็เอ่ยชื่อผู้หญิงตามชื่อสามีหรือชื่อสามีตามด้วยชื่อภรรยา เช่น อ้ายเบ้งพี่สี่ หรือ พี่สี่อ้ายเบ้ง การเรียกหรือเอ่ยถึงกันอย่างนี้เป็นที่รู้จักดีในหมู่บ้าน หรือในสังคมนั้นๆ ว่าหมายถึงใคร

ในมหาชาติลานนา ชูชกเอ่ยถึงพราหมณ์^๒ ตามด้วยชื่อสามีบ้าง ตามด้วยรูปร่างลักษณะหรือนิสัยใจคอของสามีบ้าง เช่น

อ้อจอมเมียบพราหมณ์น้อง

อ้อผีพรายเมียบพราหมณ์ยี่

อ้อยวงเมียบพราหมณ์ตาเหลือก

อ้อคำบางผัวมันขี้หย่าน

อ้อจกหงกเมียบพราหมณ์ปู้รก

เอ่ยถึงรูปร่างลักษณะที่เป็นที่รู้จักกันดี เช่น

อ้อซากเล็อกนมยาน (ซากเล็อก แปลว่า เหลือเดน)

อ้อกุลวาผู้ตาเหลือกสากกาก (กุลวา อาจหมายถึง แยกหรือฝรั่งก็ได้ ปกติถ้าพูดว่า กุลวาชาว ก็หมายถึงฝรั่ง และกุลवाद่าก็หมายถึงแขกอินเดีย)

อ้อตาเพรียปากเบียด

เอ่ยถึงนิสัยใจคอ เช่น

อ้อปากหวานใจเคียด (เคียด แปลว่า โกรธเคือง โมโห)

^๑ มีความหมายเดียวกับวิถีการกที่ใช้ในหนังสือ หลักภาษาไทย ของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนชาติวะ) (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๑), หน้า ๒๑๘.

^๒ ชื่อพราหมณ์ที่ยกมานี้ มีกล่าวถึงในมหาชาติลานนาสำนวน ไม้ไผ่แจ้เขียวแดง สร้อยสังกร อินทร์ลงเหลา และสำนวน พระยาพัน

เอ่ยถึงพฤติกรรมส่วนตัว ซึ่งคงเป็นเรื่องที่นินทากล่าวขวัญกันทั่วหมู่บ้าน เช่น

อีสี่ผู้มั่งคั่ง

อีตาคำผัวมันเลิกร้างหลายปี

เอ่ยถึงอาชีพ เช่น

อีผีพราย^๑ แม่ม้าเมียง

อีจิกเหล็กแม่ม้าชีรำ

อีสี่พะแจแจแม่ม้าส้มค่าง

อีจกหงก^๒ เมียพรามหมณ์ปู้รก ร้างมันสูงชกกก แม่ม้าถั่วเน่า

ในกัณฑ์มหาพรต เมื่อเอ่ยถึงหมอที่มีคนไปติดต่อยังให้รักษาซุซก ชื่อหมอก็กลิ้นเป็นชื่อที่นิยมใช้ในลานนา เช่น หมออี หมออ้าย หมอคำพัน และหมอคำใบ เป็นต้น

กล่าวได้ว่า หมู่บ้านในจินตนาการของผู้แต่ง คงจะเป็นหมู่บ้านไม่ใหญ่นัก สมาชิกในหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี ทุกคนรู้จักกัน ไม่แต่เพียงรู้จักชื่อเท่านั้น หากรู้ไปถึงนิสัยใจคอ งานอาชีพและเรื่องส่วนตัว และที่จริงก็คือหมู่บ้านทั่วไปในลานนา ซึ่งผู้แต่งและผู้อ่านผู้ฟังอาศัยอยู่นั่นเอง

๒. การกิจของชายและหญิง

ในด้านกิจการงานในสังคมลานนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท^๓ ปกติผู้ชายทำงานหนัก เช่น ทำไร่ ทำสวน ทำนา และอาจทำงานเบา เช่น สานตะกร้า กระจุง หรือเป็นหมอกกลางบ้าน ส่วนผู้หญิงอาจออกไปช่วยทำไร่ทำนา แต่ภารกิจที่สำคัญก็ได้แก่หน้าที่ในบ้านเรือน นับตั้งแต่จะต้องตื่นแต่เช้า หุงหาอาหาร ทำความสะอาดบ้าน ซักเสื้อผ้า ถ้าบ่อน้ำอยู่ไกลบ้านก็ต้องไปตักน้ำดื่มและน้ำใช้ทั้ง ๆ ที่การไปตักน้ำแล้วหัวหรือหางมากก็เป็นงานหนักเอาการอยู่ แต่โดยมากก็เป็นหน้าที่ของผู้หญิง ผู้ชายอาจไปตักน้ำดื่มมาได้ แต่จะรู้สึกเสียเกียรติถ้าตักน้ำให้ภรรยาอาบ

เมื่อนางอมิตตดาถูกพรามหมณ์ด่าว่า ได้ร้องไห้กลับมาบอกซุซกว่าจะไม่ไปตักน้ำอีก รวมทั้งกิจการบ้านเรือนที่เคยกระทำเป็นกิจวัตร เป็นต้นว่า เก็บผักมาปรุงอาหาร หุงข้าว บึงปลา ทำอาหารเสร็จก็ต้องยกสารับมาให้สมาชิกในครอบครัวรับประทาน หรือตำข้าว ทาพื้น เป็นต้น ต่อไปนี้นางจะไม่ทำอีก กิจการงานที่นางอมิตตดาพูดถึง ที่จริงก็คือกิจวัตรประจำวันของสตรีไทยในชนบทนั่นเอง ในเวสสันดรชาดกฉบับภาษาบาลีไม่ได้กล่าวถึงละเอียดลอออย่างนี้ เล่าเพียงว่า เมื่อนางอมิตตดาร้องให้

๑ และ ๒ ดู บทที่ ๔ ศิลปะการใช้ภาษา

^๓ บทบาทของชายหญิงและเด็กในลานนา ดูตัวอย่างได้จากการศึกษาของนักมานุษยวิทยา Kingshill ซึ่งสังเกตจากหมู่บ้านทุ่งแดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ดู Konrad Kingshill, *Ku Daeng The Red Tomb* (Bangkok : Prachachon, 1976), pp. 311-313.

กลับมาก ชูชกถามว่าเป็นอะไรไป จะให้ไปช่วยหิ้วหมอน้ำจะเอาไหม นางอมิตตดา ก็พูดว่า

“น เต พุราหมณ คจจามิ”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๑๔๔)

ซึ่งแปลได้ความว่า ดูกุรพราหมณ์ ข้าพเจ้าไม่ไปเพื่อท่านหรือ หรือฉันไม่ไปตักน้ำให้
อีกแล้ว

มหาเวสสันดรชาดกของภาคกลาง ได้ขยายความดังนี้

“อพอราหมณเอยอพอราหมณเฒ่า ที่นี้สีมันฉ่ำฉาวขึ้นอยู่แล้วที่ตีนเท้า ออเฒ่า
อย่าพักกว่าไปเลย กูจะนั่งนิ่งเฉิดเฉยไม่นำพา ทั้งน้ำนืดหนึ่งก๊ากก็ไม่ตัก ผักหน้อย
หนึ่งก๊ากก็ไม่หานำพาทำ หิ้วหม้อข้าวหม้อแกงก๊ากมียักยก ข้าวครกหนึ่งก๊ากไม่ตำ
น้ำก๊ากไม่ตัก ผักก๊ากไม่ห่า กูไม่หุงข้าวบึงปลา ไม่หาท่งฟันไฟ กูจะทนทุกข์
ไปโยให้เหนื่อยมือ”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๑๔๔)

มหาชาติลานนาได้กล่าวถึงตอนนั้นว่า นางอมิตตดาตอบชูชกว่า

“กูจักไปตักน้ำที่ยังท่า หาบตัวฝ่ามาเรือน”

(ตำนานสร้อยสังกร)

ชูชกจึงปลอบใจว่า

“กูพี่จักไปตักตัวมาเต็มหาบ แม่เท่าอยู่ถ้าบยังเรือนรา”

และนอกจากนั้นชูชกยังอาสาทำหน้าที่ซึ่งนางอมิตตดาเคยทำมาก่อน คือ ลุกขึ้นนั่งข้าว
ตอนเช้า

“กูพี่จักหิ้วข้าวก่อนเจ้าจอมใจ”

(ตำนานสร้อยสังกร)

เมื่อสุนัขของพรานเจตบุตรไล่กัดชูชก ชูชกร่วงหนี ทำข้าวของหล่นหายไปหลายอย่าง รวมทั้ง
ถุงใส่ยาด้วย ชูชกบ่นเสียดายมาก เพราะเป็นถุงที่นางอมิตตดาขอให้ กิจการงานของสตรีทาง
ลานนาสมัยก่อนมีอีกอย่างหนึ่ง คือ ทอเสื้อผ้าใส่เอง ตามได้ถุนบ้านจึงมักจะมีเครื่องทอผ้าตั้งอยู่^๑

ในมหาเวสสันดรชาดกของภาคกลางไม่ได้กล่าวถึงว่า พราหมณ์ทั้งหลายและพราหมณ์ประกอบ
อาชีพอะไรกันบ้าง แต่ในกัณฑ์ชูชกของมหาชาติลานนากล่าวถึงพราหมณ์ประกอบอาชีพค้าขาย ปกติ
ในสังคมลานนา สามีและภรรยาอาจช่วยกันทำมาหากิน ผู้ชาย ทำไร่ ทำสวน ทำนา หรือจักสาน
ตะกร้า กระบุง ดังกล่าวแล้ว ส่วนการค้าขาย ผู้ประกอบอาชีพมักเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย แม้ใน
ปัจจุบันก็ตาม จนเรียกผู้นำของมาขายในตลาดว่า “แม่กาด” (กาด แปลว่า ตลาด) ซึ่งก็หมายถึงว่า
เป็นหญิง และไม่มีคำว่าพ่อกาด (ซึ่งเป็นเพศชาย) พราหมณ์ในกัณฑ์ชูชกที่จริงก็คือตัวแทนผู้หญิงทั่ว

^๑ สงวน ไรตีสวรรค์, ไทยวน-กนเมือง (พระนคร : บางสะแกการพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๑๐.

ไปในลานนา ซึ่งมองเห็นได้ง่ายในชีวิตประจำวันของผู้แต่ง ข้าวของที่ปราหมณีขายก็คือของที่มองเห็นได้ตามแผงลอยในตลาดลานนาแทบทุกวัน ผู้แต่งมหาชาติลานนากล่าวถึงปราหมณีว่า ประกอบการค้าต่าง ๆ กัน ดังนี้

อี่ผีพรายแม่คำเมียง...

อี่สัพพะแจะนังแจะแมะแม่คำหมากกอก...

อี่จิกหลักแม่คำขี้ร่า...

อี่จิกหงกแม่คำถั่วเฒ่า...

อี่หัวหยอง มันข้างมาขายหนังพองและข้าวแคะ...

(ตำนานสร้อยสังกร)

เมียง เป็นไปชาชนิดหนึ่ง ทางลานนาใช้หมักและอมกับเกลือ วิธีปรุงให้ร่อยทำได้ ๒ อย่าง คือ เมียงส้ม ซึ่งใส่เกลือ ชิง และอาจเติมน้ำมะขามให้เปรี้ยว และ เมียงหวาน ซึ่งใส่มะพร้าวคั่ว หรือ มะพร้าวเคี้ยวกับน้ำตาล หมากกอก หมายถึงมะกอก ทางลานนามีมะกอก ๒ ชนิด ธรรมดา มะกอก ลูกโตเรียกว่า มะกอกหลวง และมะกอกลูกเล็กใช้ใส่น้ำพริกหรืออมกับเกลือเรียกว่า มะกอกอม ขี้ร่า หมายถึงปลาร้านั่นเอง ส่วนถั่วเฒ่าเป็นอาหารจำพวกถั่วเหลือง มี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งหมักแล้วห่อ หนึ่ง เป็นห่อ ๆ เวลาปรุงก็ผัดหรือตำใส่พริก อีกชนิดหนึ่งตำเป็นแผ่น ๆ ตากให้แห้ง ใช้บั้งไฟรับประทาน บางที่ก็ใช้ใส่น้ำพริกหรือใส่แกงแทนกะปิ เป็นที่นิยมของชาวไทยใหญ่ ถั่วเฒ่าประเภทหลังนี้เรียกว่า ถั่วเฒ่าเข็บ ที่เรียกว่าถั่วเฒ่า คงเป็นเพราะมีกลิ่นค่อนข้างจุนทั้งสองชนิดนั่นเอง หนังพอง หมายถึงหนังวัวหรือหนังควายที่ซูดให้สะอาดแล้วทอดให้พอง ถ้าทำจากหนังหมูก็เรียกว่า แคะหมู รับประทานกับข้าวหรือขนมจีน ส่วนข้าวแคะนั้นคล้ายข้าวเกรียบ ทำด้วยแป้ง ราวเป็นแผ่นบาง ๆ อาจใส่ไส้ด้วย ตากแดดให้แห้ง เวลาจะรับประทานก็บั้งไฟหรือทอด

๓. การแต่งกาย

ตามเรื่องแล้วปราหมณีน่าจะแต่งสำหรับแบบชาวอินเดีย แต่ปราหมณีที่เอ่ยถึงในกัณฑ์ชูชกกลับ แต่งกายแบบผู้หญิงลานนาในสมัยโบราณ หรือในชนบทปัจจุบัน ซึ่งมีการแต่งกายดังนี้

การทำผม ปกติผู้หญิงลานนาในสมัยโบราณจะทำผมมวย ซึ่งมี ๒ แบบ คือ ถ้าเป็นคนแก่จะรวบผมไปทำมวยไว้ข้างหลัง ถ้ายังไม่แก่ จะทำผมส่วนหน้าให้เป็นกะบังตั้งขึ้น ไปคล้ายผมของผู้หญิงญี่ปุ่น การทำผมมวยทั้งสองแบบนี้ผู้ใช้ช่องช่วย ถ้าเป็นผมมวยอย่างแรกก็ใช้ช่องเป็นช่อยาวเกือบเท่าผมจริง เสริมมวยให้โตขึ้น แลดูสวยขึ้น ส่วนผมมวยอย่างที่สองนั้น ใช้ช่องเป็นหมอนหนุนให้มีรูปโค้งไปตามศีรษะ แล้วหัวส่วนเหนือหน้าผากปิดหมอนหนุนอีกที ผมด้านหน้าก็จะตั้งเป็นกะบัง ผมด้านหลังก็เกล้าเป็นมวย อาจประดับประดาผมให้สวยงามขึ้นด้วยดอกไม้ต่าง ๆ เช่น กัลฉวยไม้ ซึ่งเรียกว่า ดอกเอื้อง หรือดอกไม้อื่นที่พอจะหาได้จากสวนหรือบริเวณบ้าน^๑

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓-๒๒๔.

ในมหาชาติลานนา ผู้แต่งให้ชูชกเอ่ยถึงพราหมณ์ผู้หนึ่งทำผมมวยแล้วใส่ช้อง ดังนี้

“อ้อจอมจ๊กเมี่ยงพราหมณ์น้อง เกล้าผมใส่ช้องควี่รูยราย”

(ตำนานสร้อยสังกร)

เกล้าผม ถ้าเป็นคำกริยาแปลว่า ทำผมมวย และถ้าเป็นคำนามแปลว่า มวยผม พราหมณ์ผู้นี้ คงจะทำผมมวยแบบแรก เพราะมวยแบบที่ ๒ เป็นแฟชั่นที่เลียนแบบผมมวยแบบญี่ปุ่น เป็นที่นิยม ในลานนาประมาณในสมัยรัชกาลที่ ๕ คำว่า ควี่ มีความหมายตรงกับคำว่า คลี่ รุยราย ก็คือ รุยราย คำขยายนี้ให้ภาพผมที่ถูกเกล้าอย่างไม่ประณีต อาจเป็นเพราะเจ้าของอายุมาก หรือมีภารกิจมากแบบ หญิงชาวบ้านทั่วไป

ชูชกกล่าวถึงพราหมณ์ประดับประดาผมด้วยดอกไม้ต่าง ๆ ดังนี้

“อ้อผู้หนึ่งอยู่ข้างน้ำท่า เหน็บดอกข่าเต็มหัว

คำว่า เหน็บ แปลว่า ทัด และพราหมณ์อีกผู้หนึ่งทัด ดอกข่าหอม

“อ้อผู้หนึ่งเหน็บดอกครามจ้ำหอม”^๑

(ตำนานอินทร์ลงเผลา, ตำนานพระยาพิน)

เสื่อผ้า ในสมัยก่อนผู้หญิงลานนาผ่าซิ่นลายขวาง สวมเสื่อคอกลมและคอยะวา ผ่าอกตลอด แขนยาวทรงกระบอก บางทีก็ใช้เสื่อคอกแหลมมีระบายรอบ ๆ คอเสื่อ ชายเสื่อและรอบปลายแขน ท่มสไบเฉียง การแต่งกายอย่างนี้มักแต่งเวลาไปงานเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานทำบุญปอย^๒ งานลอยกระทง และสงกรานต์ เป็นต้น ส่วนชุดสำหรับใส่ทำงานในเรือกสวนไร่นา หรือเวลาดำข้าว ใช้ผ้าซิ่นและเสื่อสีเข้ม เช่น ดำหรือน้ำเงิน ผ้าซิ่นบางทีก็เป็นสีดำและมีสีแดงพาดตรงเชิง เรียกว่า “ซิ่นก่านกอกกาย” เพื่อให้สะดวกในการทำงานได้กระฉับกระเฉงจึงมักนุ่งสั้น ๆ ถ้าเป็นคนอายุมากแล้วหรือแต่งงานแล้วบางทีก็ไม่สวมเสื่อ ผู้ชายนุ่งโจงกระเบนหรือที่เรียกกันว่า “ผ้าต้อย” สวมเสื่อแขนยาว และมีผ้าคาดเอว ถ้าเป็นชุดที่จะทำงานในเรือกสวนไร่นา ก็ใช้กางเกงครึ่งหน้าแข้งสีน้ำเงินเข้ม ที่เรียกกันว่าสีม่อย้อม กางเกงแบบนี้เรียกว่า “เตี่ยวสะตอ” ใช้ผ้าขาวม้าคาดพุง สวมหมวกใบลานซึ่งเรียกว่า “กูป” บางทีก็ใช้ผ้าโพก

ลักษณะการแต่งกายของพราหมณ์ที่ชูชกเอ่ยถึง เป็นการแต่งกายของหญิงลานนาที่อยู่ในชนบท ไม่ใช่ลักษณะกุลสตรีผู้เรียบร้อยในสังคมในเมือง ชูชกกล่าวว่าพราหมณ์ผู้หนึ่ง “นุ่งสั้นกั้นก่านลายเสื่อ” ซึ่งหมายถึง ผ้านุ่งลายขวางเป็นทางคล้ายเสื่อ และพราหมณ์อีกผู้หนึ่งก็ “นุ่งสั้นก้อมปากเตียงแข็ง” คำว่า “ก้อม” แปลว่า สั้น สั้นก้อมหมายถึงผ้านุ่งสั้น ๆ และพราหมณ์คนเดียวกันนี้คงจะอายุมากแล้ว

^๑ บางทีก็เรียกว่าชะอ่า เป็นไม้ล้มลุก ชอบขึ้นตามชายป่าดงดิบและชายเขา ดอกสีชมพูสด

^๒ หมายถึง งานฉลองต่าง ๆ เช่น งานฉลองโบสถ์ วิหารที่สร้างใหม่ เป็นต้น

จึงไม่สวมเสื้อ เพราะความต่อไปบรรยายว่า “ห้วงมเส้ายังเป็นหนาม” คำว่า “เส้า” ในที่นี้หมายความว่า เป็นสีด่าดล้า

นางอมิตตดาชู้ชุกกว่า ถ้าถึงสงกรานต์นางจะแต่งตัวให้สวยงามเป็นพิเศษ ดังนี้

“เมื่อเพนตกเดือนซีปีใหม่	กูจักหวีผมใส่มาลา
นุ่งกาสาใส่ส่อง	ดอกคำม่วงช้วนวัน
กูจักเสียบลาน	และทัดดอกไม้”

หมายความว่า เมื่อถึงสงกรานต์นางจะหวีผมประดับดอกไม้ สวมเสื้อผ้าสีใสเหมือนสีดอกคำให้ดู่องไปทุกวัน จะใส่จี้หูและทัดดอกไม้ คำว่า ลาน เป็นจี้หูที่ใช้ทองตีเป็นแผ่นแบบใบลาน แล้วม้วนสอดเข้าไปในรูหูที่เจาะไว้ ในมหาชาติลานนาฉบับสร้อยรวมธรรม กล่าวว่ นางอมิตตดาชู้ว่าจะแต่งตัวให้สวยทั้งตัว จะหวีผมใส่ช้องประดับด้วยเครื่องตกแต่งนานาชนิด ดังนี้

“กูจักประดับไคว่ทั้งตัว จักหวีหิ้วอ้วช้อง ใส่เครื่องหย่องนานา”

และยังชู้ต่อไปว่า

“ยามใดมีมหรสพใหญ่ กูจักใส่จรวงนม ปักปิ่นผมหมวดเกล้า”

คำว่า “จรวงนม” นายสิงฆะ วรรณสัย สันนิษฐานว่า หมายถึง ยกทรง และอธิบายว่าเป็นคำแผลงมาจากคำว่า จ้อง ภาษาท้องถิ่นแปลว่า สูงและชูชัน ซึ่งก็น่าคิด แต่ผู้เขียนเห็นว่าในสมัยนั้นยังไม่น่าจะมีเสื้อชั้นในแบบยกทรงใช้ เสื้อชั้นในที่ผู้เขียนเคยเห็นในสมัยก่อนมียกทรงใช้ เป็นแบบคล้ายเสื้อคอกระเช้า แต่แขนเล็กกว่า เรียกกันว่า เสื้อบ่าห้อย ผู้เขียนเห็นว่า คำว่า “จรวง” น่าจะมาจากคำว่า จลอง ในภาษาเขมร ซึ่งไทยเรานำมาใช้เป็นราชาศัพท์เกี่ยวกับเครื่องแต่งกาย เช่น จลองพระบาท หมายถึง รองเท้า จลองพระเนตร หมายถึง แว่นตา เป็นต้น “จรวงนม” น่าจะหมายถึงเครื่องประดับหน้าอกอย่างใดอย่างหนึ่ง ในนครกัมพูห์สำนวนเดียวกัน กล่าวถึงเครื่องประดับพระนางมัทรีพรรณนาว่า ล้วนแต่สวยงามและมีค่ามาก รวมทั้ง “จรวงนม” ซึ่งประดับด้วยแก้วสีชาวสีเขียว ดังนี้

“จรวงนมเล่าดูปาว แก้วแดงขาวเขียวใส มีค่าใหญ่หนานา”

แม้ว่าการใช้ภาษาในมหาชาติลานนายังไม่สู้มีการแบ่งชั้นวรรณะ เป็นคำสามัญและคำราชาศัพท์ แต่ผู้เขียนพบว่า มีคำที่มาจากภาษาเขมรอยู่หลายคำ อีกประการหนึ่ง ถ้าจะถือว่า คำว่า “จรวง” เป็นคำแผลงมาจากภาษาท้องถิ่น “จ้อง” การเติมอาคม “ร” เพื่อสร้างคำวิเศษณ์หรือกริยาให้เป็นนามก็ไม่ตรงกับลักษณะการสร้างคำของภาษาไทยถิ่นลานนาโดยทั่วไป

๔. เครื่องใช้ไม้สอย

เครื่องใช้ที่เอ่ยถึงในกัณฑ์ชุกในมหาชาติลานนา ก็เป็นของใช้ในชนบทของลานนาทั่วไป ส่วนมากเป็นของใช้ประจำบ้าน ชุกบอกนางอมิตตดาว่า ตัวเองไม่มีความสามารถในการทำกระจำ

(ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า บัก) และกระบวย (ภาษาท้องถิ่นเรียก น้ำบวย) ไม่เคยเรียนรู้วิธีทำเลย ซึ่งผู้แต่งต้องการแสดงให้เห็นความไม่เอาไหนของชูชก เพราะปกติกระจ่างก็ดี กระบวยก็ดี เป็นของใช้ที่บ้านที่แต่ละบ้านในสังคมชนบทมักทำเอง ไม่ต้องซื้อหา ของใช้อื่นๆ ที่เอ่ยถึงในกัณฑ์ชูชก มีดังนี้

๑. เฝือกแอง เฝือกไห คำว่า แอง หมายถึง หมอน้ำทำด้วยดินเผาขนาดเล็ก ถ้าขนาดใหญ่ขึ้นก็เรียกว่า อ่างและโองตามลำดับ คำว่า เฝือก หมายถึงเศษของหม้อหรือถ้วยโถโอชามที่แตก เนื่องจากชูชกยากจนขัดสนมากจึงมีแต่ภาชนะที่ปั้นบ้าง คำว่า ไห ในลานนาอาจหมายถึงหม้อหรือตุ่มน้ำก็ได้

๒. หม้อแองแซ่ข้าว หมายถึงหม้อดินใบเล็กๆ ใช้แซ่ข้าวเหนียวก่อนหนึ่ง ปัจจุบันอาจใช้กะละมังหรือหม้ออะลูมิเนียมแซ่ก็ได้

ของใช้สองรายการนี้ แสดงให้เห็นว่า สมัยก่อนนิยมใช้เครื่องปั้นดินเผา

๓. ตะไล ทางลานนาหมายถึงถาด

๔. ต้นปูน หมายถึง เต้าปูน

๕. บอกกวนหมาก หมายถึงตะบันหมาก

ของใช้รายการที่ ๔ และ ๕ แสดงให้เห็นว่ามีการเคี้ยวหมาก

๖. ไม้เกาหลัง

๗. มีดน้อยปาดเล็บ หมายถึงมีดเล็กๆ ใช้ตัดเล็บ เพราะสมัยนั้นยังไม่มีตะไกรตัดเล็บใช้

๘. ไม้กาน

๙. สลุงทองแดง หมายถึงขันน้ำทำด้วยทองแดง ถ้าทำด้วยเงินก็เรียกว่าสลุงเงิน

๑๐. กุบหุ้มตองตึง หมายถึงหมวกประเภทอบ แทนที่จะใช้ใบคาหรือใบลาน ทางลานนาอาจใช้ใบพลวงแทน ซึ่งเรียกกันว่า ตองตึง ใบพลวงนี้ปัจจุบันยังใช้มุงหลังคาและห่อของ

๑๑. ปี่ เป็นเครื่องดนตรีประจำถิ่น ซึ่งอาจใช้ประกอบในการขับขอ หรือร่วมบรรเลงกับเครื่องดนตรีชนิดอื่น

๕. อาหารการกิน

อาหารที่บรรยายในกัณฑ์ชูชกและมหาราชในมหาชาติลานนา มีหลายชนิด ล้วนเป็นอาหารที่รับประทานกันในลานนา เริ่มตั้งแต่ข้าวเหนียวหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า ข้าวหนึ่ง ปกติชาวลานนานิยมรับประทานข้าวเหนียวหนึ่งมากกว่าข้าวสวย และรับประทานทั้ง ๓ มื้อ บางคนเมื่อเปลี่ยนมารับประทานข้าวสวยแทนก็รู้สึกหิวเร็ว แม้บ้านจะตื่นแต่เช้าตรู่เพื่อนึ่งข้าว กรรมวิธีในการนึ่งข้าวในลานนาโบราณ มีดังนี้ ก่อไฟด้วยฟืนก่อน แล้วเอาหม้อหนึ่งซึ่งเป็นดินเผาใส่น้ำตั้งไฟ ชาวข้าวที่แช่ค้างคืนไว้แล้วใส่ไผ่ ซึ่งเป็นไม้ ยกให้ขึ้นตั้งบนหม้อหนึ่ง ใช้ผ้าคาด ผ้าที่คาดนี้เรียกว่า “เตี่ยวหม้อหนึ่ง” หาฝาปิดให้ พอข้าวสุกก็ยกลงเทใส่กระบะไม้ ซึ่งเรียกว่า “ก๊าะ” ต้องเอาน้ำลูบกระบะให้ทั่วเสียก่อน ใช้ไม้พาย ซึ่งภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “ไม้ด้าม” คนให้ทั่ว แล้วจึงเก็บข้าวไว้ในกล่องข้าว

ในมหาชาติลานนา ชูชกได้เอาอกเอาใจนางอมิตตดาซึ่งกำลังโกรธเพราะถูกพราหมณ์ตำว่า โดยอาสาจะลุกขึ้นนั่งชั่วคราวแทนนางทุกเช้า ดังนี้

“พี่จักอุปฐากนางแพงทุกค่ำเช้า กูพี่จักหนึ่งชั่วคราวก่อนเจ้าจอมใจ”

(ไม้ไผ่แจ้เขียวแดง สร้อยสังกร)

เมื่อชูชกเดินทางไปในป่าเพื่อขอสองกุมาร อาหารที่นำไปด้วยนอกจากน้ำผึ้งน้ำอ้อย ยังมีอีกหลายอย่าง ซึ่งชูชกบ่นเสียตายเพราะทำตกหล่น เมื่อตอนวิ่งหนีสุนัขของพราหมณ์เจตบุตร ชูชกบ่นพึมพำว่าดังนี้

“ว่าเขี้ยวคุณันใส่น้ำหวานก็เสียไป ห่อน้ำตาลอันเขียวชุ่น เก่าก็เสียไป.....
ปลาก่อแห่งย่างข่าสามปี ขึ้นบมีเหลือแต่ซากก้าง กูก็เสียไป พากน้อยตักแกง
ผักกาด กูก็เสียไป... บอกน้ำผักกับส้มหน่อไม้ กูก็เสียไป แกงบอนลำ
ใส่ส้มหมากขาม กูก็เสียไป”

(สร้อยสังกร)

ปลาก่อแห่งย่างข่า ที่ชูชกบ่นเสียตายทั้ง ๆ ที่เหลือแต่ก้าง แสดงให้เห็นการเก็บรักษาอาหารในสมัยก่อน ปลาก่อ คือ ปลาร้าช้อนตัวโต ๆ ตากแห้งและผึ่งไว้เหนือเตาไฟ คำว่า ข่า หมายถึงร้านที่ทำด้วยไม้คร่อมเตาไฟสำหรับเก็บของที่ไม่อยากให้ขึ้น เช่น หอม กระเทียม ปลาแห้ง ปลาย่าง และพริกแห้ง เป็นต้น ในลานนามักทำด้วยไม้ไผ่สานห่าง ๆ ชูชกบ่นเสียตาย “พาน้อยตักแกงผักกาด” คำว่า พาก หรือที่ออกเสียงว่า บ้าก หมายถึง กระจำ ส่วน แกงผักกาด นั้นเป็นอาหารของท้องถิ่นอย่างหนึ่ง ผักกาดที่ใช้แกงมักเป็นผักกาดกวาดตั้ง ทางลานนามักนิยมแกงใส่หมูหรือไก่ น้ำผัก ก็เป็นอาหารที่ทำจากผักกาดซึ่งทำให้ละเอียดแล้วดอง มีรสเปรี้ยว เวลาจะรับประทานก็ปรุงใส่เกลือและพริก บางทีก็เรียกกันว่า น้ำพริกน้ำผัก นิยมรับประทานกับผักสด ถ้ายังไม่ปรุงอาจเก็บไว้ในกระบอกไม้ไผ่ ส้มหน่อไม้ ในที่นี้หมายถึงหน่อไม้ดองนั่นเอง ภาษาท้องถิ่นเรียกหน่อไม้ส้มหรือหน่อส้ม “แกงบอนลำใส่ส้มหมากขาม” หมายถึง แกงใบบอนชนิดหนึ่งปกติจะแกงใส่หมูหรือແแนม อาจใส่แคบหมูด้วย คำว่า ลำ แปลว่า อร่อย เพื่อให้แกงมีรสดีอร่อยขึ้นมักใส่น้ำมะขามด้วย

ในกัณฑ์ชูชกนี้ ผู้แต่งได้เอ่ยถึงสัตว์บางชนิดที่ใช้เป็นอาหารในลานนาด้วย ได้แก่ “เหนียวและรวก” ในตอนที่กล่าวถึงชูชกโกรธพราหมณ์ที่ตำว่าอมิตตดา ชูชกพูดกับอมิตตดาว่าจะฟ้องพราหมณ์ ถ้าชนะจะปรับเอาของต่าง ๆ เป็นต้นว่า ปรับเอาหมาไว้จ่มตัวเหนียวและรวก คำว่า เหนียว หมายถึง ลูกแมลงปอที่ยังเล็ก ๆ อยู่ในน้ำ เรียกกันว่า “อ๋หนึ่ว” บ้าง “เหนียว” บ้าง ชาวพื้นเมืองในชนบทนิยมนำมาทำเป็นนบหรือแกง ส่วน รวก หมายถึงลูกออดหรือลูกกบที่ยังเล็ก รูปร่างคล้ายปลาเพราะยังไม่มีขา เรียกกันว่า อ้อวก นิยมช้อนมาทำนบหรือแกงกับผักบางชนิด เช่น ผักปลัง

ส่วนขนมมีกล่าวถึงในมหาชาติฉบับสร้อยรวมธรรม มี “แต่น” ซึ่งหมายถึงขนมประเภทข้าวพองและนางเล็ดของภาคกลาง ทางลานนาเรียกว่า “ข้าวแต่นแดงและข้าวแต่นขาว” ในมหาชาติฉบับเดียวกันกล่าวถึง “ขนมวงหยอดอ้อย” ซึ่งเป็นขนมทำกันในลานนา ทำด้วยแป้งข้าวเหนียวปั้นเป็นวงเหมือนขนมโดนัท ทอดแล้วใช้น้ำอ้อยเคี้ยวจนเหนียว หยอดเป็นเส้นข้างบนรอบตัวขนม

อาหารที่กล่าวถึงในกัณฑ์ชูชกนี้ แม้ว่าบางอย่างไม่น่าจะเป็นอาหารสำหรับเดินทางไกล เช่นแกงใบบอน แต่อาหารที่กล่าวถึงส่วนมากก็คืออาหารสามัญที่รับประทานกันในชนบทของลานนา จะโดยผู้แต่งตั้งใจหรือไม่ก็ตาม สิ่งที่ผู้แต่งมหาชาติลานนาบรรยายก็สะท้อนให้เห็นปัญหาสุขภาพอนามัยในชนบท ปกติประชาชนในชนบทไม่เคยเรียนรู้เรื่องคุณค่าของอาหาร ว่าอาหารประเภทใดมีประโยชน์หรือโทษอย่างไรแต่ไหนแต่ไรร่างกาย ไม่รู้จักการบริโภคอาหารให้ถูกสุขลักษณะ เมื่อหาอะไรได้ก็รับประทานไป บางทีก็รับประทานดิบ ๆ หรือดิบ ๆ สุก ๆ แม้ในปัจจุบันก็ยังเป็นอยู่ และเป็นปัญหาของการพัฒนาชนบทอีกประการหนึ่ง^๑

อาหารที่กล่าวถึงในมหาชาติลานนา กัณฑ์มหาราช^๒ ต่างไปจากอาหารที่บรรยายในกัณฑ์ชูชก เป็นอาหารที่ค่อนข้างพิเศษของลานนา นิยมทำกันเมื่อมีงานเลี้ยงหรือทำบุญ ในกัณฑ์มหาราชกล่าวถึงพระเจ้ากรุงสุโขทัยพระราชทานอาหารแก่ชูชก มหาชาติลานนา ส่วน “ไม้ไผ่แจ้เรียวยาว” ไม่ได้ให้รายละเอียดว่าอาหารที่พระราชทานมีอะไรบ้าง แต่ส่วนอื่นมีตรงกันแทบทุกอย่าง และบอกด้วยว่าอาหารที่จัดเลี้ยงชูชกนี้ ล้วนเป็น “ของกินแพง” คำว่า ของกิน หมายถึงอาหาร (บางครั้งหมายถึงเฉพาะกับข้าว) สำหรับชนบทแล้วก็ยังเป็นของกินแพงจริง ๆ จึงไม่ทำกันบ่อยนัก จะทำต่อเมื่อเป็นโอกาสพิเศษ เช่น งานบวช งานบวชนาค งานขึ้นบ้านใหม่ หรืองานศพ เป็นต้น

อาหารที่ชูชกได้รับพระราชทานจากพระเจ้ากรุงสุโขทัยมีหลายอย่าง จะยกมากล่าวเฉพาะที่เป็นอาหารของลานนา ดังนี้

๑. ซีนส้มค้าง ซีนส้ม หมายถึง แหนม คำว่า ซีน แปลว่า เนื้อ หมายถึงเนื้อสัตว์ทุกชนิด ปกติแหนมจะทำจากเนื้อหมู ในที่นี้ผู้แต่งคงต้องการให้พิสดารจึงกล่าวถึงแหนมที่ทำจากเนื้อค้างซึ่งเป็นสัตว์คล้ายชะนี

๒. ลาบควาย ปกติลาบจัดเป็นอาหารพิเศษสำหรับทำบุญหรือเลี้ยงกัน ชาวบ้านธรรมดาไม่รับประทานบ่อยนัก เพราะเสียเงินมากกว่ารับประทานอย่างอื่น ลาบอาจทำจากเนื้อหมู เนื้อวัวหรือเนื้อควาย คำว่า ลาบ แปลว่า สับให้ละเอียด ผสมกับเลือด ปปรุงด้วยพริกและเครื่องเทศ ผักชี ต้นหอม สะระแหน่และผักไผ่ ซึ่งเป็นผักชนิดหนึ่งมีกลิ่นช่วยไม่ให้ควาย รับประทานกับผักสด บางคนก็

^๑ เชิดชาย เหล่าหล้า, สังคมวิทยาชนบท (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๑.

^๒ ดูอาหารที่จัดเลี้ยงชูชกในบทที่ ๓ การเสริมแต่งบุคลิกลักษณะบางประการให้แก่ตัวละคร

รับประทานลาบสด ๆ อย่างนี้ แต่บางคนก็ผัดเสียก่อน ลาบที่ผัดแล้วเรียกว่า **ลาบคั่ว**^๑ ถ้าไม่ใช่เนื้อเลยมีแต่เลือด ปปรุงด้วยพริกและเครื่องเทศอย่างเดียวกัน เรียกว่า **หู้** เป็นอาหารของนักดื่ม ไก่ ปลา และนกบางชนิด เช่น นกเขา ก็ใช้ทำลาบได้ วิธีปรุงต่างกันไปอีกเล็กน้อย เช่น ลาบนกปรุงใส่หัวปลี ลาบปลาใส่ข้าวคั่ว

๓. **แกงแค**เปิด แกงแคเป็นแกงชนิดหนึ่ง ใช้ผักหลาย ๆ อย่าง เช่น ผักตำลึง ชะอม ถั่วฝักยาว มะเขือ และอาจมีผักอื่น เช่น หน่อไม้ ถุน ผักเผ็ด ดอกแค ดอกหนูนแห้ง และเห็ดลมแห้ง แกงกับหมู ไก่ หรือปลา ปกติชาวลาเนาไม่นิยมรับประทานเปิดนัก ในที่นี้ผู้แต่งคงต้องการให้เป็นอาหารพิเศษ พิสดาร

๔. **แกงหมู** หมายถึง หนังกหมูทอด ไม่ถือว่าเป็นอาหารพิเศษอะไรนัก แต่เวลาถึงนเลี้ยง ก็มักจะเสิร์ฟเข้ามาด้วย เพราะใช้รับประทานกับอาหารอื่น เช่น น้ำเมี่ยง หรือน้ำพริก เป็นต้น

๕. **แกงอ่อม** จัดเป็นอาหารพิเศษอีกอย่างหนึ่ง อาจแกงด้วยเนื้อวัว หมู หรือไก่ก็ได้ เวลาแกงใช้เนื้อสัตว์เหล่านี้และเครื่องในด้วย ผักกับน้ำพริกแกงจนหอม แล้วเติมน้ำเคี่ยวจนเบื่อย ใส่ใบมะกรูด ผักชี และต้นหอม ลักษณะคล้ายแกงป่า รับประทานกับข้าวหรือขนมจีน ในกัมพูชาหรือลาวถึงแมลงและสัตว์บางชนิดที่ใช้เป็นอาหารในลาเนา ได้แก่ “แมงมันและอั้งย่าง” แมงมันเป็นสัตว์จำพวกมดชนิดหนึ่ง มีในต้นฤดูฝน ตัวโตกว่ามดแดง เมื่อคั่วใส่เกลือชนิดหนึ่งแล้วจะมีรสมัน ไซ่ตองแล้วปรุงด้วยพริก หอมและผักชี ส่วนอั้งในที่นี้เป็นสัตว์จำพวกอั้งอย่างที่ไม่ใช่พิษ ตากให้แห้งย่างไฟรับประทาน ทั้งสองอย่างนี้ไม่ถึงกับเป็นอาหารพิเศษ แต่ก็มีเป็นฤดูกาล

อาหารที่ชูชกได้รับพระราชทาน ส่วนใหญ่จึงเป็นอาหารพิเศษและหายาก เพราะเป็นอาหารที่ได้รับพระราชทานเลี้ยงในโอกาสพิเศษจริง ๆ

๖. การรักษาโรคและยาพื้นบ้าน

ผู้แต่งมหาชาติลาเนา ส่วนวน อินทร์ลงเหลา บรรยายว่า เมื่อมิตตดาถูกพรหมณีตำว่า จึงร้องไห้กลับบ้าน ชูชกเห็นก็ถามว่าเป็นอะไรไป ถูกแมลงต่อยเอาหรืออย่างไร พลังบอกให้อมิตตดาเข้าไปใกล้ ๆ เพื่อชูชกจะเป่าเสกให้หาย

ผู้แต่งมหาชาติทั้ง ๕ ส่วนวนเอ่ยถึงยาต่าง ๆ ที่บรรดาข้าราชการบริพารของพระเจ้ากรุงสมุทัยเอาให้ชูชกรับประทาน สิ่งที่ผู้แต่งเสนอโดยแทรกเข้ามาในวรรณคดีเรื่องนี้ แสดงให้เห็นความเป็นไปด้านสาธารณสุขสมัยก่อน ซึ่งก็เป็นปัญหาด้านสาธารณสุขของสังคมชนบทไทยทั่วไป แม้ในขณะนี้เนื่องจากอยู่ไกลหมอและขาดการศึกษา ส่วนมากจึงมีวิธีการรักษาด้วยการเป่าเสก รดน้ำมันดีและใช้สมุนไพร หรือยาพื้นเมือง รักษากันไปตามบุญตามกรรม^๒

ยาที่ชูชกต้องรับประทานหลังจากรับประทานอาหารเข้าไปมากเกินไปจนควรมี ๒ อย่าง คือ ยาปลุใน ซึ่งหมายถึงยาถ่าย บางทีก็เรียกว่า ยาชะ บ้าง ยาถู บ้าง ปรุงจากสมุนไพรต่าง ๆ ในเรื่องนี้ยาปลุใน

^๑ คำว่า คั่ว ในภาษาถิ่นลาเนาหมายถึง คั่ว หรือ ผัด

^๒ เชิดชาย เหล้าหล้า, เรื่องเดิม, หน้า ๓๖.

ทำจากสลอด ผู้แต่งคงต้องการให้เกิดความขบขันน่าสมเพชเวทนา จึงให้ชูชกรับประทานสลอดเข้าไปตั้ง ๓ ถุง ยาอีกชนิดหนึ่งที่ชูชกต้องรับประทาน คือ ยาแก้ ซึ่งก็ยังใช้อยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะในชนบท เป็นยาประเภทแก้แพ้ และแก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ แก้ผิดอาหาร ผิดสำแดง ส่วนมากมีลักษณะเป็นเม็ด

ในกัณฑ์ชูชก เมื่อชูชกถูกสุนัขของพรานเจตบุตรไล่กัด ก็วิ่งตะกุกตะกายหนีขึ้นต้นไม้จนข้าวของกระจุกกระจายหมด ชูชกบ่นเสียดายยาชนิดหนึ่งที่น่าติดตัวมาด้วย ได้แก่ “ก้อนขี้ไก่สำหรับทาฝี” พิจารณาแง่หนึ่ง ผู้แต่งอาจมุ่งให้เกิดความขบขัน แต่พิจารณาอีกแง่หนึ่ง ก้อนขี้ไก่ในที่นี้อาจเป็นมูลไก่จริง ๆ หรือเป็นชื่อสมมุติไพรซึ่งใช้รักษากันจริง ๆ ก็ได้ อย่างไรก็ตาม ก็สะท้อนให้เห็นการรักษาโรคภัยไข้เจ็บของคนลานนาในสมัยก่อน ซึ่งปัจจุบันก็อาจมีอยู่บ้าง โดยเฉพาะในชนบท เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยชาวบ้านอาจใช้สมมุติไพรบ้าง เก็บเอาของที่อยู่ที่ใกล้ตัวทดลองรักษาไปตามแต่จะหาได้ดังกล่าวแล้ว

๑. ประเพณีงานศพ

ประเพณีงานศพของลานนา อาจแยกออกตามลักษณะการจัดตามฐานะของบุคคลออกเป็น ๒ ประเภทด้วยกัน คือ ศพคนธรรมดา และศพเจ้านายหรือพระภิกษุที่สำคัญ จะขอกล่าวถึงประเพณีงานศพคนธรรมดา^๑ เมื่อผู้ป่วยเกิดป่วยหนัก ซึ่งภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “วิบาก” พวกญาติเห็นว่าไม่รอดแน่ ก็จะนิมนต์พระมาแสดงธรรมให้ฟัง เรียกว่า “ฟังธรรมมหาวิบาก” เป็นการเตือนสติผู้ป่วยให้ระลึกถึงพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ มีการจัดคนไปขอมาพระรัตนตรัยที่วิหารในวัดใกล้บ้าน เมื่อผู้ป่วยเกิดตายไปก็จะเก็บศพไว้ที่บ้านประมาณ ๓-๗ วัน แล้วแต่ฐานะของเจ้าภาพ ถ้าผู้ตายเสียชีวิตนอกบ้านเพราะอุบัติเหตุหรือที่เรียกกันว่า ตายโหง จะเก็บศพไว้ไม่นานมักไม่เกิน ๓ วัน และมักจัดงานศพที่วัด พิธีเกี่ยวกับศพจะเริ่มด้วยการอาบน้ำศพ เป็นการอาบน้ำให้ศพจริง ๆ แล้วแต่งตัวให้ด้วยชุดที่ดีที่สุด ผัดหน้าทาแป้งหุ้มให้เรียบร้อย แล้วเอาศพนอนบนเสื่อจัดมือให้พนมทอก ในมือมีกรวยดอกไม้รูปเทียน ใช้ด้ายสายสิญจน์พันรัดมือเอาไว้ เชื่อกันว่าผู้ตายจะไปไหว้พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ แล้วมีการตราสังเอาด้ายสายสิญจน์ผูก ๓ เปลาะ คือที่ข้อเท้า กลางตัว และที่คอ เอาไม้ไผ่ทำเป็นแคร่สำหรับยกศพเข้าโลง การเอาศพใส่โลงหรือผูกตราสังเอนี้มีเจ้าหน้าที่โดยเฉพาะ เรียกกันว่า สล่า เมื่อเอาศพใส่โลงแล้วก็ประดับประดาโลงให้สวยงาม มีที่ปักธูปวางไว้ปลายเท้าศพ จุดไฟไว้ทางเหนือศีรษะ ๑ ดวง เรียกว่า “ไฟยาม” ต้องจุดตลอดเวลาจนกว่าจะนำศพไปป่าช้า มีการทำธงสามชายที่เรียกว่า ดุงสามหาง แขนงไว้ทางด้านศีรษะ และมียามสำหรับใส่ห่อข้าวแขวนไว้ด้วย ยามนี้เรียกกันว่า ถุงห่อข้าว ใส่เสียบงอาหารเตรียมไว้ให้ผู้ตายนำไปรับประทานระหว่างเดินทางไปสู่ปรโลก ระหว่างที่ศพอยู่ที่บ้าน กลางคืนมีสวดและเทศน์ กลางวันมีการเลี้ยงอาหารแขกที่มาช่วยงาน มีการนำเอาอาหารไปถวายพระที่วัด เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตาย เรียกว่า “ทานขันข้าว” ตอนกลางคืน นอกจากมีเทศน์แล้วยังมีการเล่นไฟ ถ้าเป็นหนุ่มสาวก็อาจนั่งคุยกัน ทางลานนาไม่นิยมเผาศพในวัด จึงมีฌาปนสถานนอกเมืองเรียกกันว่า “ป่าเฮี้ยว” หรือ “ป่าช้า”

^๑ ดูรายละเอียดใน สงวน โชติสุขรัตน์, ประเพณีไทยภาคเหนือ (พระนคร : สนิทพันธ์การพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๑๕-๒๕๐.

การนำศพไปฌาปนกิจเรียกว่า “เอาศพไปเสีย” ต้องเลือกวันเผาด้วย เช่น ไม่เผาในวันขึ้นหรือแรม ๙ ค่ำ พอถึงวันเผาก็มีการตกแต่งทำ “ปราสาท” สำหรับวางโลง ปกติศพที่มีปราสาทมักเป็นศพเจ้านาย หรือผู้มีฐานะดีหรือพระภิกษุที่สำคัญ ซึ่งจะได้กล่าวถึงการทำปราสาทนี้อีกทีในเรื่องประเพณีทำศพเจ้านาย สำหรับศพคนธรรมดาทั่วไป ปราสาทอาจทำด้วยไม้ไผ่และตกแต่งด้วยกระดาษสีต่าง ๆ ให้สวยงามขึ้น อาจมีการบวชน้ำศพที่เรียกว่า “บวชจุง” ถือว่าอานิสงส์การบวชจะชว่นำผู้ตายไปสู่สุคติบวชเพียง ๓-๗ วันเท่านั้น บางรายพอเผาเสร็จ กลับถึงบ้านก็ลาสิกขาบทก็มี ในขบวนที่เคลื่อนศพไปสู่ป่าช้ามีคนถือธงสามชาย ซึ่งเรียกว่า “ตุงสามหาง” นำหน้า ต่อมาก็มีคนถือหม้อไฟ แล้วถึงพระสงฆ์และคนที่มาส่งศพช่วยกันลากรถ เมื่อถึงป่าช้าก็มีการบังสุกุลแล้วเปิดโลงศพ ใช้น้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ น้ำศพเวียนรอบเชิงตะกอน ๓ รอบก่อนวางบนเชิงตะกอน พระเป็นผู้จุดไฟเผาก่อน ญาติพี่น้องและแขกก็จุดตาม เมื่อฌาปนกิจแล้ว ๓ วัน ก็มีการเก็บอัฐิซึ่งถือเป็นการภายในเฉพาะแต่ญาติพี่น้อง มีการบังสุกุลกระดูกและมีการทำบุญบ้าน หลังจากเผาแล้วเจ็ดวันก็จะมีการทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย

ในมหาชาติลานนาสำนวนไม้ไผ่แก้วเรืองแดง สำนวนสร้อยสังกร สำนวนอินทร์ลงเถลา และสำนวนพระยาพิน กล่าวถึงพิธีศพชุกกว่า เมื่อชุกถึงแก่กรรมแล้ว พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ได้รับสั่งให้นำศพไปฌาปนกิจที่ป่าช้า ซึ่งตรงกับพิธีศพตามประเพณีลานนา ผู้แต่งมหาชาติได้กล่าวถึงการส่งศพแบบศพของคนธรรมดาสามัญในลานนา และได้เพิ่มเติมความน่าสมเพชเข้าไป เพื่อให้เห็นว่าด้วยเหตุที่ชุกทำกรรมไม่ดีมาก่อน จึงประสบทุกขเวทนามาก่อนตายและความทุกข์ทูลุเลน่าสมเพชเมื่อตายแล้ว^๑

สำนวนพระยาพินให้รายละเอียดว่า เมื่อชุกตายแล้ว พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงมีรับสั่งให้จัดการศพ โดยจัดให้มีคนเผาศพจนกว่าจะถึงวันฤกษ์ยามดี แล้วก็ให้ให้นำศพไปเผา ขณะที่ยังไม่ได้เผานั้นก็มีคนมาเยี่ยม ช่วยกันอยู่เฝ้าศพ มีการเล่นการพนันชนิดต่างๆ เช่น ไพ่ แสง ลูกเต๋า บ้างก็มานั่งคุยกันเล่นนิยายนิทาน บ้างก็เคี้ยวหมากอมเมียง บ้างก็ตบมือให้ร้อง บ้างก็นั่งฟังซอ บ้างก็เกี้ยวสาว และบ้างก็เล่นดนตรีอยู่กับजनสว่าง สิ่งที่คุณแต่งบรรยายคล้ายคลึงกับภาพที่เราอาจมองเห็นได้จากงานศพในลานนา โดยเฉพาะตอนกลางคืนจะมีการฟังเทศน์ เล่นการพนัน และคุยกันดังกล่าวแล้ว

“ถึงวันยามดีมารอด

เมื่อนั้นคนทั้งหลาย

มาพร้อมกันอยู่เฝ้า

พ่องก็เล่นหมากแก้ว

พ่องก็เล่นแสงและเล่นพ้าย

พ่องก็อยู่บ่ตายเคี้ยวหมากอมเมียง

ก็จักเอาซากพราหมณ์เฒ่าไปทอดเผาเสียชะแล

ทุกหญิงชายถ้วนหมู่ มาสะสูเนื่องนั้น

ขอนผีปู่เฒ่าชุก

ลางพ่องก็นับมาแอ้วมาแหวง

พ่องก็มานั่งอ้วยด้ายเล่านิยาย

รับราชทานเจ้าเลี้ยงบ่เสียดิน

^๑ คุบที่ ๓ การเสริมแต่งบุคลิกลักษณะบางประการให้แก่ตัวละคร

พองก็บปมืออื่นให้ร้องตามใจใฝ่
บ่มีคำเค็งสักสิ่ง
พองก็ตีสับปวนให้ร้อง
พอรวยถึถึงรุ่ง

ลางพองก็ได้เป็นชู้เป็นเซิง
เป็นมโหรีสพียงสงวน
พองก็ตีกลองพาทย์เกี๋ย
สายฟ้าฟุ้งเรื่องไร”

จากข้อความที่ยกมานี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่า “ศพ” ในวรรณคดีเรื่องนี้ยังใช้ภาษาไทยดั้งเดิมอยู่ คือ ใช้ว่า “ซวก” บ้าง “ซอนผี” บ้าง

๘. ความเชื่อ

ในที่นี้ผู้เขียนใช้ในความหมายเดียวกับคำว่า Superstition ซึ่งหมายถึงความเชื่อหรือทัศนคติที่ไม่มีเหตุผล ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ เป็นความเชื่อถือที่สืบทอดกันมาโดยไม่คำนึงว่าเป็นจริงหรือถูกต้องหรือไม่ ได้แก่ ความเชื่อในสิ่งลึกลับ เช่น เชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา โขกลาง เป็นต้น^๑

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวละครกลุ่มที่ ๒ ซึ่งได้แก่ ตัวละครที่อยู่นอกวง ได้แก่ ชูชก อมิตตดา และพวกพราหมณ์ มีเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อซึ่งเป็นแบบที่เชื่อกันในลานนาอยู่ ๒ ประการ

๘.๑ ความเชื่อเกี่ยวกับการบูชาพระด้วยดอกไม้ตูมหรือบาน

ในลานนาเชื่อกันว่า ผู้ใดบูชาพระด้วยดอกไม้ตูม ๆ ในชาตินี้หรือชาติต่อไปก็จะได้สามีหรือภรรยาที่อายุน้อย ตรงกันข้ามถ้าผู้ใดบูชาพระด้วยดอกไม้ที่บานมากจนจะร่วงโรยแล้ว ก็จะได้สามีหรือภรรยาที่อายุมาก

มหาชาติลานนาสำนวนอินทร์ลงเหลา กัณฑ์ชูชก กล่าวถึงชูชกได้นางอมิตตดาเป็นภรรยาว่า เป็นเพราะชูชกเคยทำบุญบูชาพระด้วยดอกไม้ตูม ๆ และบูชาตอนเช้าตรู่

“บุญเฒ่าได้ฟ้าเพ็งมาเมื่อก่อน

ปู่พราหมณ์ได้เอาดอกไม้จ้บูชาพระเจ้า

ในกาละเมื่อเข้ายามดี

มันจึงได้เมียสาวหนุ่มน้อย”

คำว่า ฟ้าเพ็ง แปลว่า บำเพ็ญ ในที่นี้หมายถึง บำเพ็ญบุญ

คำว่า จี แปลว่า ตูม

ความเชื่อด้านนี้อาจกล่าวได้ว่า ผู้แต่งแทรกเข้ามาเพื่ออธิบายความไม่น่าจะเป็นไปได้ ให้มีทางเป็นไปได้อย่างมีเหตุผลยิ่งขึ้น ชูชกแตกต่างกับอมิตตดามากในด้านอายุ ได้นางเป็นคู่ครองเพราะผลกรรมจากการบูชาพระด้วยดอกไม้ตูมหรือบาน

^๑ “Superstition,” *Encyclopedia of Religion and Ethic*, XII (1921), 120–121.

ผู้แต่งมหาชาติลานนา ส่วนวนอินทร์ลงเผลา กล่าวต่อไปว่า ฝ่ายนางอมิตตดาได้บูชาพระในตอนกลางคืนด้วยดอกบัวบาน เลยได้คู่ครองเป็นคนแก่

“ส่วนนางอมิตตดาปั้นนา ได้เอาดอกบัวบานบูชาพระเจ้ายามคำ
ว่าแม่วันยามมหาสุญ จึงได้เฒ่าหัวปุ่นหงอกตามดวงดอกไม้อันนางทาน”

๘.๒ ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องกาลกิณีหรือ “ขีด”

กาลกิณีหรือที่ภาษาท้องถิ่น เรียกว่า “ขีด” หมายถึงสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นเสนียดจัญไร ไม่เป็นที่นิยมกัน ถ้าขึ้นทำจะเกิดเหตุร้ายต่าง ๆ เช่น ห้ามขี้สุนัข ถือว่าขีด ถ้าใครทำฟ้าจะผ่า ห้ามเอาถ้วยชามที่ปิ่นแล้วมาใช้ ใครใช้จะเกิดความพินาศ ห้ามเอาเศษเสื่อมาปะผ้าถุง ถ้าทำก็จะเกิดความพินาศไม่เจริญ ถือเป็นเรื่องขีด ผู้ใหญ่มักห้ามโดยไม่บอกเหตุผลที่เป็นวิทยาศาสตร์ บอกแต่เพียงว่า “ขีด” ก็เป็นที่เข้าใจกันว่าไม่ควรกระทำ ในมหาชาติลานนา ชูชกจัดว่าเป็นตัวละครที่มีความเลวสกปรก โสมม ในทัศนคติของผู้แต่งถือว่าเป็นตัว “ขีด” หรือกาลกิณี เมื่อชูชกตาย จะเอาศพไปฉาปนกิจที่ไหนก็ยุ่งยาก เพราะผู้นำศพไปเกรงจะเกิดเป็นกาลกิณีหรือเกิดขีดแก่สถานที่นั้น ในที่สุดก็ตัดสินใจกันฉาปนกิจศพชูชกนอกเมือง ณ สถานที่แห่งหนึ่งซึ่งเป็นกาลกิณีหรือขีดอยู่แล้ว

๘. ค่านิยมของสังคม

อานนท์ อากาภิรม ได้กล่าวถึงค่านิยมของสังคมไทยว่า สังคมไทยปัจจุบันมีค่านิยมที่สำคัญได้แก่ ค่านิยมในการนับถือเงิน ใครมีเงินก็มีผู้นับถือยกย่อง ในด้านความสนุกสนาน คนไทยก็รักความสนุกสนานและสนุกกันตั้งแต่เกิดจนตาย ค่านิยมเกี่ยวกับความหรูหรา ก็ชอบแสดงออกถึงความหรูหราฟู่ฟ่า เพื่อบ่งสถานภาพทางสังคมของตนว่า เป็นคนชั้นสูง เป็นคนมีเงินทอง เช่น แต่งกายหรูหรา การจัดพิธีใหญ่โต ค่านิยมเกี่ยวกับอำนาจ ก็ยกย่องอำนาจ เพราะอำนาจอาจบันดาลให้ได้เงินได้เกียรติและสิ่งที่ต้องการ ในสมัยก่อนผู้มีอำนาจก็ได้แก่ ผู้มีตำแหน่งสูง การมีความสัมพันธ์กับผู้มีตำแหน่งสูงก็จะพลอยมีอำนาจไปด้วย นอกจากนี้คนไทยยังมีค่านิยมเกี่ยวกับความเอาตัวรอด การบริโภคของแปลก ๆ ความเชื่อถือในโหราศาสตร์ และการพนัน เป็นต้น^๑

ผู้เขียนได้ใช้ข้อสรุปดังกล่าว เป็นหลักในการพิจารณาค่านิยมในมหาชาติลานนา และอาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นค่านิยมบางประการของสังคมลานนา ซึ่งก็เหมือนกับค่านิยมของสังคมไทยทั่วไปในปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าค่านิยมเหล่านั้นยังไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นเรื่องน่าคิดพิจารณาว่าควรหาทางแก้ไขหรือไม่ อย่างไร เพราะค่านิยมบางประการ มีส่วนเป็นปัญหาในการพัฒนาประเทศ ค่านิยมที่เห็นได้จากตัวละครกลุ่มที่อยู่นอกวงมีดังนี้ ในด้านค่านิยมเกี่ยวกับความสนุกสนาน มหาชาติลานนาแสดงให้เห็นความรักสนุก ซึ่งสนุกสนานกันแม้ในงานศพ จะเห็นได้จากงานศพของชูชกผู้ซึ่งตามเรื่องมีแต่คนรังเกียจเดียดฉันท์ แต่พอตายไป ศพยังไม่เผา คนกลับมาใน

^๑ อานนท์ อากาภิรม, มนุษย์กับสังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย (พระนคร : บำรุงบุณกุลกิจ, ๒๕๑๕), หน้า ๙๐-๑๐๒.

งานศพอย่างมากมาย ที่มาก็คงเป็นเพราะมีการละเล่นต่าง ๆ มีการพนัน การขับช่อ การเล่นนิยาย และการเกี่ยวพาราสีสาว ๆ^๑ ในการแสดงออกถึงความหรรษาฟูฟู่ เพื่อแสดงว่าตนเป็นคนชั้นสูงมีเงินทอง ก็ให้เห็นได้ว่า แม้แต่ชุกทัวละครซึ่งมีอาชีพเป็นขอทานก็มีผ้าไหมสำหรับใส่ไปงานปอย เมื่อสุนัขของพรานเจตบุตรไล่กัด ชุกทัววิ่งหนีเงินของหล่นหาย และของที่ชุกทัวบ่นเสียดายอย่างหนึ่งก็คือผ้าไหมนี่เอง

“ทั้งผ้าไหมกุไว้ใส่ไปปอยก็เสียไป”

(สำนวนอินทร์ลงเหลา)

เกี่ยวกับตำแหน่งสูงและความมีอำนาจ ซึ่งอาจบันดาลให้ผู้มีความสัมพันธ์กับผู้มีตำแหน่งสูงพลอยมีอำนาจไปด้วย ก็เห็นได้จากคำอวดอ้างของชุกทัว เมื่อพราหมณ์สองสามีภรรยาแอบเอาเงินไปใช้และไม่มีจะใช้คืน ชุกทัวรู้ว่าถ้าไม่คืนเงินทองให้ ก็จะไปฟ้องร้องเอา พลาถอวอดอ้างว่า มีญาติพี่น้องรับราชการกับพระเจ้าแผ่นดินอยู่หลายคน เพราะฉะนั้นจะใส่โทษสองสามีภรรยาอย่างไรก็ได้

“สูบเอาค้ำมาหื้อกู	กูจักชักขึ้นกว่าน	กูจักหานายบ้านมาแต่งตัดดู
พี่น้องกูยังมีหลายเผ่า	อันอยู่จิมเจ้าชัชตรา	กูจักไปหามาเป็นนายตัดต่อ
ครันสูบหื้อด้วยมือ	กูจักไปถวยท่าน	กูจักใส่โทษะสูหลายกายหน้า
บุญพระเจ้าฟ้าเพ็งมี	ชะแล”	

(สำนวนพระยาพิน)

ค่านิยม ๓ ประการที่กล่าวมานี้ พิจารณาดูแล้วจะเห็นว่ามีส่วนเสียมากกว่าส่วนดี ความสนุกสนานในงานศพ อาจดีในแง่ช่วยให้เจ้าภาพไม่เหนื่อยเหงาเศร้าโศก แต่เจ้าภาพต้องใช้จ่ายเงินทองไม่น้อยเลยในการเลี้ยงข้าวปลาอาหาร ตลอดจนเงิน เบี้ย บูรี และสุรา เจ้าภาพบางรายถึงกับเป็นหนี้เป็นสินเข้าทำนอง คนตายขายคนเป็น ยิ่งรายไหนเก็บศพไว้หลายวัน ต้องเลี้ยงอาหารและเครื่องดื่มทั้งเช้า กลางวัน เย็น และกลางคืน ก็ยิ่งหมดเปลืองมาก การแสดงออกซึ่งความหรรษาฟูฟู่ ปัจจุบันก็ยังยึดถือเป็นสิ่งสำคัญอยู่ ถึงกับมีคำกล่าวว่

“ทุกซ์บ่มีกิน บ่มีไผตามไฟส่องห้อง
ทุกซ์บ่มีเครื่องหย่อง ญาติพี่น้องดูแควน”

คำกล่าวนี้ หมายความว่า ยากจนไม่มีอะไรจะกินนั้นไม่เป็นไร ไม่มีใครรู้เห็นหรือไม่มีใครสามารถจุดไฟส่องดูอาหารในห้อง แต่ยากจนถึงกับไม่มีเครื่องแต่งตัวนั้นไม่ดีแน่ (“เครื่องหย่อง” หมายถึงเครื่องแต่งตัว) แม้แต่ญาติพี่น้องเห็นก็ดูแคลน ค่านิยมนี้เองที่ทำให้ผู้หญิงส่วนหนึ่งในลานนา นิยมแต่งตัวตามสมัย ติดตามแฟชั่นการแต่งกายจากภาพยนตร์และหนังสือพิมพ์ เห็นดีเห็นงามกับการ

^๑ ยกข้อความในวรรณคดีมากแล้วในหน้า ๒๖-๒๗ เรื่องประเพณีงานศพ

ประกวดความงาม แทนที่จะคิดถึงการพัฒนาในด้านการศึกษาหรือการงาน ค่านิยมประการสุดท้ายมีส่วนทำให้ความยุติธรรมในสังคมบกร่องไป คนที่ไม่มีพวกพ้องมีอำนาจกลายเป็นฝ่ายเสียเปรียบและมักท้อถอย

วิถีชีวิตของตัวละครที่อยู่ในวัง

ลักษณะสังคมของตัวละครกลุ่มแรก คือ กลุ่มที่อยู่ในรั้วในวังนั้น ผู้แต่งมหานิติลานนา ได้สะท้อนสภาพวิถีชีวิตของเจ้านายของลานนาซึ่งสมัยหนึ่งเป็นอาณาจักรมีกษัตริย์ปกครองอยู่บ้าง แต่ไม่มากนัก ความเป็นอยู่เกี่ยวกับตัวละครกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่เป็นไปตามแบบกษัตริย์ในวรรณคดีมากกว่าที่จะเป็นจริง กล่าวคือ ที่อยู่อาศัยก็เป็นปราสาทตกแต่งด้วยทองและเพชรนิลจินดา ไปไหนก็เสด็จด้วยราชรถซึ่งมีทองประดับ แม้กระทั่งฉลองพระบาทก็เป็นทอง จะไปรบทัพจับศึกหรือไปล่าสัตว์ก็ยกขบวนรถ ขบวนม้า เป็นหมื่นเป็นแสน ตกแต่งสวยงามและเอิกเกริกจนแทบไม่น่าเชื่อ กษัตริย์ในวรรณคดีไทย เช่น ท้าวอิลราชในเรื่องอิลราชคำฉันท์ หรือสมุทโฆษในเรื่องสมุทโฆษคำฉันท์ เป็นต้น มีลักษณะเป็นเช่นนี้ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นเรื่องที่ถูกวาดขึ้นตามมโนภาพ ให้คนอ่านคนฟังเพลิดเพลินและชื่นชมในบุญญาบารมีของตัวละคร ในมหานิติลานนาจะเห็นฐานะความเป็นอยู่ของตัวละครที่เป็นกษัตริย์หรือเชื้อสายกษัตริย์เป็นไปตามแบบดังกล่าว ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจากคติที่เชื่อว่ากษัตริย์เป็นสมมติเทวราช จึงทำให้กษัตริย์ในวรรณคดีมีความเป็นอยู่เหมือนเทพ

ในกัณฑ์หิมพานต์ เมื่อพระเจ้าสีวราชไปสู้อขอพระนางมุสตีมาให้พระเจ้ากรุงสมุทชัยแล้ว ก็ให้ประทับใต้เศวตฉัตร และอยู่ในปราสาทที่เป็นทอง เมื่อนางมุสตีทรงครรภ์จวนจะประสูติพระโอรส มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรเมือง พระเจ้ากรุงสมุทชัยก็โปรด “ให้อนางน้องหล้าทรงราชรถเล่มประเสริฐ”

เครื่องประดับที่มีค่ามากในความคิดของผู้แต่งเห็นจะได้แก่ทอง เพราะผู้แต่งนำมาใช้หลายครั้งหลายหน เช่น พระเวสสันดรก็ทรง “ข้างแก้วตัวประดับด้วยคำ” พระนางมุสตีเสด็จไปเยี่ยมพระเวสสันดรและพระนางมัทรี เมื่อทราบข่าวทั้งสองพระองค์ถูกขับไล่ออกจากเมืองด้วย “ข้อยานคำ” เมื่อพระนางมัทรีจะต้องเสด็จไปประทับในป่ากับพระเวสสันดร พระนางมุสตีทรงรำพึงด้วยความสงสารว่า พระนางมัทรีเคยมีพระบาทอันอ่อนนุ่ม “ไปที่ใดย่อมสุมเก็บและกว้านคำ” (เก็บและกว้านเป็นภาษาท้องถิ่นหมายถึง รองเท้า) มหานิติลานนา ซึ่ง เป็นกัณฑ์ที่นิยมเทศน์กันอีกกัณฑ์หนึ่ง มีเนื้อความสนุกสนาน นอกจากจะพรรณนาถึงความตายที่น่าสมเพชของชูชกแล้ว ยังพรรณนาความยิ่งใหญ่ ความมั่งคั่งของขบวนช้าง ขบวนม้า และขบวนรถ ซึ่งมีมากมายจนไม่น่าจะเป็นไปได้ในชีวิตจริง โดยเฉพาะในลานนา ความต่อนี้มหานิติลานนาพรรณนาละเอียดลออกว่ามหาเวสสันดรชาดกของภาคกลาง ขบวนช้างประกอบด้วยช้างหนึ่งหมื่นสี่พันถึงหนึ่งหมื่นหกพันเชือก มีเครื่องประดับเป็นทอง ข้างพวกนี้มีชื่อต่าง ๆ ไพเราะเพราะพริ้งและน่าเกรงขาม เช่น ชัยโลกาแก้วแก้วน ประบาท้อง

แท่นจักรวาล ปราบเมืองมารคิริเพ็ก ไตรจักรเอกกฤษร เป็นต้น ขบวนการก็มีจำนวนเท่ากัน ข้าง ๆ รถ ตกแต่งด้วยทอง ผู้แต่งพรรณนาว่า

“ประการหนึ่งสารธินายรถ จูงห้างรถหมื่นสี่พัน
รถผู้นั้นมีกุบกกอบ ครอบด้วยแผ่นเหล็กดี
มีข้างประจิดแล้วด้วยคำ”

(ตำนานสร้อยสังกร)

รถแต่ละคันก็มีชื่อต่าง ๆ กัน เช่น สุริยาทัณฑราช จันทมาสมงคล อังคารพลวิเสส พุศเพศเพลชาติ เป็นชื่อที่เอามาจากนามของดวงดาวประจำวัน และดาวประจำแต่ละเดือน ขบวนมัจก็ประกอบด้วยม้า หนึ่งหมื่นสี่พันตัว มีพันธ์ุและสีสันต่าง ๆ กัน เครื่องประดับมัจก็ทำด้วยทอง ในนครกัณฑ์ เมื่อพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเสด็จกลับเข้าเมืองแล้ว พระนางมุสดีได้ทรงต้อนรับและทรงมอบผ้าห่มที่ วิจิตรพิสดารมากแก่พระนางมัทรี ผ้าห่มผืนนี้มีลักษณะเป็นตา ๆ แต่ละตาก็เป็นรูปต่าง ๆ ผู้เขียนลง นับดูตามที่บรรยาย จำนวนสร้อยสังกรมี ๓๙ ตา ๓๙ รูป จำนวนพระยาพนมมี ๕๓ ตา รูปที่บรรจุอยู่ในแต่ละตา มีอาทิ รูปเขาพระสุเมรุ รูปมหาสมุทร รูปสี่ทวีป รูปพระยาจักรพรรดิ รูปพระอินทร์ พระพรหม รูปกษัตริย์ เป็นต้น ผู้เขียนเห็นว่าเป็นการแสดงจินตนาการที่กว้างไกลลึกซึ้ง ของผู้แต่ง มากกว่าการสะท้อนภาพเครื่องแต่งกายแบบลานนา^๑

ในส่วนที่สะท้อนวิถีชีวิตของสังคมลานนา พอจะมองเห็นได้บ้างจากการบรรยายเรื่องอาหาร การกิน ความเชื่อ ค่านิยมบางประการ และประเพณีการทำศพ การบรรยายเกี่ยวกับอาหารการกินของ ตัวละครกลุ่มนี้มีอยู่ในมหานาชาติลานนา จำนวน พระยาพนม ทานกัณฑ์ พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงรำพึงว่า เมื่อประทับในวัง ก็มหาชาติเคยเสวยกระยาหารอันมีรสดีดังนี้

“เคยกินข้าวสาลีอันอ่อน
ปลาจิ้นมันหอมหื่น
ชาวชะช่อนทุกวัน
เนื้อสาชีนแกงแค”

อาหารที่บรรยายมี ข้าวสาลี ซึ่งตามที่ใช้ในไตรภูมิพระร่วง หมายถึงข้าวเจ้า แต่ในลานนาคำว่า ข้าวสาลี หมายถึงข้าวโพด และข้าวโพดในลานนาตามผู้เขียนเคยเห็นก็มีสีต่าง ๆ เช่น สีเหลือง สีเหลืองอ่อน จนเกือบเป็นสีขาว นอกจากนี้ยังมีสีฟ้าปนม่วงหรือม่วงออกแดงและมีกลิ่นหอม เรียกกันว่า ข้าวสาลี อ้มก็มี ทางลานนานิยมรับประทานข้าวเหนียวมากกว่าข้าวเจ้า คำว่า จิ้น แปลว่า ทอด ปลาจิ้น ก็คือ ปลาทอด คำว่า สาชี แปลว่า ยา เนื้อสาชี ก็หมายถึงยาเนื้อนั่นเอง ส่วนแกงแคเป็นแกงที่นิยมรับประทาน กันในลานนา ผู้เขียนกล่าวถึงแล้วในตอนที่ผ่านมา

ในเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อ ซึ่งตรงกับความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมลานนา มีบรรยายไว้ ๒ ประการ คือ ความเชื่อเกี่ยวกับลางสังหรณ์ และความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องขวัญ ความเชื่อเกี่ยวกับลางสังหรณ์จะ เห็นได้จากตอนที่พระนางมัทรีไปหาผลไม้ไม่ได้เกิดลางสังหรณ์หลายอย่าง เช่น เสียมสำหรับขุดเผือกมัน

^๑ ดูบทที่ ๕ ประเมินค่าของวรรณคดีและข้อเสนอนะ

หลุดจากมือบ้าง ไม้คานหลุดจากบ่าบ้าง ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้ตรงกับที่บรรยายในมหาเวสสันดรชาดก แต่ในมหาชาติลานนามีเพิ่มเติมว่า พระนางมัทรีทรงรู้สึกผิดปกติ พระเนตรซ้ายกลอกไปมา และเขม่นพระเนตรขวา ผู้แต่งพรรณนาความตอนนั้นว่า

“ตาซ้ายไหลรินละเล็น

ขะเม่นต้องตาขวา”

(ตำนานสร้อยสังกร)

นางสังข์ทรงเกี่ยวกับตาเขม่นนี้ตรงกับความเชื่อของชาวลานนาซึ่งเชื่อว่า ถ้าตาขวาเขม่นจะได้รับข่าวร้าย ต้องร้องไห้ ถ้าตาซ้ายเขม่นจะได้กินปลาหรืออาหารพิเศษ มักพูดกันเป็นคำคล้องจองกันว่า

“ขะเม่นตาซ้ายได้กินปลา

ขะเม่นตาขวาได้ไห้”

ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับขวัญมีอยู่ในกัมพูชา มัทรี ขวัญ หมายถึงสิ่งหนึ่งซึ่งไม่มีตัวตน ถือกันมาแต่โบราณว่ามีประจำอยู่ในตัวมาแต่เกิด ถ้าขวัญยังอยู่กับตัวใครก็ทำให้คนนั้นอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เจ็บไข้และเสียชีวิต เชื่อกันว่ามีอยู่ด้วยกัน ๓๒ ขวัญ อันที่จริงความเชื่อเรื่องขวัญมีสืบมาแต่สมัยดึกดำบรรพ์ และมีอยู่ด้วยกันในหลายชาติหลายภาษา ต่างกันแต่ชื่อที่เรียกและพิธีที่ทำเท่านั้น^๑

ทางลานนาก็เชื่อว่า ตามธรรมดาคนเราจะมีขวัญอยู่ ๓๒ ขวัญ และมีการแสดงออกถึงความเชื่ออันแน่นแฟ้น ด้วยความนิยมในการทำพิธีเรียกขวัญ เมื่อเกิดตกใจ หกล้มหรือเจ็บไข้ได้ป่วยต้องล้มหมอนนอนเสื่อ เพราะเชื่อว่าขวัญได้เตลิดเปิดเปิงไป การทำพิธีเรียกขวัญซึ่งภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “ฮ้องขวัญ” เป็นการเรียกให้ขวัญกลับมาอยู่กับเนื้อกับตัวอีก ในพิธีเรียกขวัญ จะมีการทำบายศรีใส่ในขันซึ่งมีพานรอง ในขันมีข้าวเหนียว ๑ ปั้น กล้วย ๑ ใบ ไข่ต้ม ๑ ลูก ดอกไม้รูปเทียนและด้วยข้าวสำหรับผูกมือ การทำพิธีจะต้องมีผู้ทำพิธีซึ่งเรียกว่า “อาจารย์” เป็นผู้กล่าวเรียกขวัญ คำเรียกขวัญนี้มีใจความว่า ถ้าขวัญทั้ง ๓๒ ขวัญไปอยู่แห่งหนตำบลใด ไม่ว่าจะเป็ป่าเขา ลานนาไพร ห้วยหนองคลองบึง ก็ขอให้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัว และอาจารย์ก็จะผูกข้อมือให้โดยผูกข้อมือซ้ายก่อน อาจารย์จะพูดว่า ผูกมือซ้ายให้ขวัญมา ผูกมือขวาให้ขวัญอยู่ การผูกมือต้องผูกทั้งสองข้าง เป็นเวลา ๓ วัน หรือนานกว่านั้น^๒

พิธีเรียกขวัญนี้ บางทีก็จัดทำขึ้นในกรณีที่มีการพลัดพรากจากที่อยู่ ที่กิน ต้องไปอยู่ต่างแดน กลับมาก็ต้องทำพิธีเรียกขวัญให้มาอยู่กับเนื้อกับตัวด้วย จะเห็นได้จากเมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จนิวัตจากประเทศออสเตรเลีย หลังจากทรงสำเร็จการศึกษาแล้วทางจังหวัดเชียงใหม่ได้จัดพิธีอัญเชิญพระขวัญถวาย ปกติคำที่ใช้ในการเรียกขวัญจะใช้ของโบราณที่จัดจำกันสืบมา แต่บางครั้งผู้กล่าวคำเรียกขวัญอาจใช้ปฏิภาณแต่งสด ๆ ขณะทำพิธีก็ได้^๓ คำ

^๑ พระยาอนุমানราชชน, สารานุกรม (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖๐-๑๖๒.

^๒ สงวน ไซตสุวรัตน์, ประเพณีไทยภาคเหนือ (พระนคร: สนธิพันธ์การพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๖๖-๒๖๗.

^๓ ผู้เขียนเคยเห็นนายสิงฆะ วรณสย ใช้นิทานในการเรียกขวัญนาค

อัญเชิญพระขวัญสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ในพิธีครั้งนั้น นายสิงฆะ วรณสัย เป็นผู้แต่งและเป็นผู้กล่าวอัญเชิญด้วย^๑

มหาชาติลานนากล่าวถึงขวัญและการเรียกขวัญในกัณฑ์มัทรี เมื่อพระนางมัทรีสลบไป พระเวสสันดรทรงเข้าพระทัยว่า พระนางมัทรีสิ้นพระชนม์ ก็คร่ำครวญด้วยความเสียพระทัย ทรงรำไห้พลางทรงเรียกพระขวัญทั้ง ๓๒ ของพระนางมัทรีให้กลับคืนมา

“ก็ร้องรำให้เรียกขวัญพลางว่า	ลุกขึ้นเทอะยอดบุญชาวเฮยเมียมิ่ง
ลุกขึ้นมาเทอะเมียรักยิ่งเสมอตา	สามสิบสองขวัญนางอย่าไปล่าดงหนาเถื่อนถ้อง
ที่น้ำไหลหลังช่วยด่านผาชัน	สามสิบสองขวัญนางอย่าไปอยู่ป่าไม้จวงจันทน์
ที่ดอยดงต้นหนาหลิบนั่น	ขวัญนางอย่าไปคัดคั้งแค้นมากเถามัว
บัดนี้ กูพี่เป็นผัวก็มาก้มหัวเรียกร้อง	สามสิบสองขวัญมัทรีนาฏน่องจูงรีบเร็วมา”

(ตำนานสร้อยสังกร)

ถ้าพิจารณาจากความเก่าแก่ของวรรณคดีมหาชาติลานนา อาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อในเรื่องขวัญ และการเรียกขวัญในลานนามีมานานไม่น้อยทีเดียว ความตอนเดียวกันนี้เองที่แสดงให้เห็นประเพณีทำศพและค่านิยมเกี่ยวกับความสนุกสนานอีก ที่แสดงถึงประเพณีทำศพนั้น อยู่ในถ้อยคำที่พระเวสสันดรทรงคร่ำครวญรำพึงรำพันด้วยความเสียพระทัยที่พระนาง มัทรีสิ้นพระชนม์ในป่า ทรงพร่ำพรรณาน่าว่า ถ้าสิ้นพระชนม์ในกรุง พระศพก็จะได้รับการตกแต่งอย่างสมพระเกียรติ พระศพจะวางอยู่บนปราสาทซึ่งตกแต่งอย่างสวยงาม โดยตกแต่งเป็นรูปต่างๆ เช่น รูปเทพนมยืนเรียงรายเป็นแถว รูปกนิรีและกนิทรถือดอกไม้ รูปเดือนดาว รูปผู้หญิง รอบๆ ปราสาทก็จะติดระบายแขวนห้อยลงมา มีธงชัยและธงสามเหลี่ยมขนาดใหญ่^๒ บั๊กเป็นแถวอยู่ข้างฉัตรทอง ตรงเชิงปราสาทมีรูปพระยานาค รูปดอกไม้ รูปสิงห์และมอม^๓ รูปม้า รูปควาย รูปเนื้อทราย ช้างน้ำ เสือโคร่ง กระแต กระต่าย นกหัสดีลิงค์ นกอินคละลิง และนกการเวก ตลอดจนถึงแมลงปอและผีเสื้อ ภายในบัวคว่ำบัวหงายที่ฐานปราสาทก็จะเป็นรูปต่างๆ จะจัดให้มีมหรสพนาขชนิด มีการจุดดอกไม้ไฟชนิดต่างๆ เช่น ที่เรียกกันว่า บอกไฟไหล่อ ซึ่งมักทำเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ติดอยู่ข้างบน พระเวสสันดรทรงรำพันถึงการนำพระศพไปยังฌาปนสถาน ไพร่ฟ้าประชาชนคงจะตามไปส่งพระศพอย่างคับคั่ง ทรงกล่าวถึงการสร้างปราสาทอย่างละเอียดลออดังนี้

“ดูรานางมัทรีศรีสะอาด	ปองว่าสองราได้เสวยราชเมืองขวาง
และมิ่งนางตายจาก	ชีวิตพรากสันดาน

^๑ ดู ประคอง นิมมานเหมินท์ “ขวัญและคำเรียกขวัญเมืองเหนือ” ใน ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ทรงศักดิ์ ปรากฏพัฒน์กุล, ลานนาไทยคดี (เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๑), ภาคผนวก.

^๒ ภาษาท้องถิ่นเรียกช่อข้าง

^๓ สัตว์ประเภทเดียวกับสิงห์

กุพีจักหือสร้างวิมานปราสาท
 แต่แม่เรือนนอนเห็นแผ่น
 ปล่องรูชีสลอด
 เจือเป็นวงลาวดเลื่อน
 อันช่างไม้हारจนาตกแต่ง
 ดินเจือเป็นวงตงหืด
 เสาขอมยังถ้อยถี้
 เบงชะพาดผันขัดไขว่
 ตั้งหย้องบีและกาบจว่า
 ทั้งชั้นนงายชายควบ
 ยอห้วยของหลังกูป
 ชั้นคว่านงายยายเถียวถอด
 ประดับแดงดำรายก้านกาบ
 ชะบานใบขันแนวหนีด
 ลายดอกดวงเกี้ยวรอด
 เสาขอมประดับด้วยแก้ว
 พร่องพรายแสงด้วยโกฏ
 ประดับมณีตั้งแต่ง
 รูปเทวดายืนถ้อยเทียบ
 งามบรรชะแล้ม
 ทั้งรูปกีนรีแอนเพื่อน
 ถือนูปผิงดวงดอก
 รูปเดือนดาวและอากาศ
 รูปนางสาวใส่สร้อย
 ผ้ายับวงยบาย้อย
 มีทั้งทงชัยและช่อช้าง
 ชาวเขี้ยวดำแดงต่าง
 สิวส่องงามยวะยวาด
 เครื่องดอกดวงเกี้ยวกาย
 ทั้งศิริและเถื่อนถ้ำ
 รูปม้าอัครตัวองอาจ
 งามยองอนงำเงื่อน
 รูปงัวควายและอุสุภราช
 รูปมิกายเทียวดินชาย

งามวิลาสบวร
 แพบทอ้งแท่นปฐวี
 ใส่ตงสอดขัดขวาง
 บหือชดคล้ายเคลื่อนไปมา
 ทุกที่แห่งท่ากลาง
 งานประณีตสุพรรณ
 คึงคำมที่ตีผงมัน
 ชายหลวงใส่มุงดี
 แต่ง मुखหน้าออกทุกพาย
 รูปนาคอวบหลังจอง
 เอาอกอวบหลังชาย
 เรียวรูตรอดถึงปลาย
 เหลื่อมมะมาบมีววรรณ
 จัดหือช่างชีตลายลวง
 บับือสอดบินตอม
 เรือร่ามแล้วด้วยคำแดง
 งามสะโรดรงสี
 ทั้งสีแจจตุรา
 ตีบจับเสียบประณมกร
 ลายช่างแต่มีสัพพะอันมี
 รูปกีนนารอนยอนตามหลัง
 กิ่งก้านออกเฟิงพาว
 รูปฟ้าหยาดหรือหยवाद
 ชายหึ่งห้อยประตุโขง
 แขนงชายสร้อยใบไร
 ยายแถบข้างฉัตรคำ
 หม่นเหลื่อมหย่างยายตาม
 รูปนาคบ่วงบาศกเกี้ยวดินโรง
 สิ่งหม่ายหมาหมี
 ครุฑนาคหน้ามังกร
 รูปช้างแก้วราชกฤษ
 ไหญ่น้อยเพื่อนพิงพาย
 รูปนกจากพากและหงสา
 รูปช้างหน้าก่ายเกยงวงงา

รูปพยัคฆาตัวองอาจ
 รูปตัวกายและกะแตกตาย
 อิงคะลิงและการวิก
 สัปปะและสัปปี
 แมบลันเกี่ยวเครือหนา
 บีเมื่อสว่างบินบน
 บินดินสอดไปมา
 กาน้ำฝ้าเฟื่องฟ่อง
 รูปกาลาบและตระเหว่า
 มีเป็นชมเป็นหมู่
 รูปกินรีร้อนม่ายพื่อน
 มีหลายพันหลายหลาก
 อัสสหัสถ์ข้างม้า
 รูปผู้หญิง โฉมแจ่ม
 รูปเมษะไหลเคราะห์ดาษ
 ดอกบัวบานสะอาด
 ดอกนิลบุลเขียวทุ่ม
 เครือวัลลีหวนสะอาด
 มีเชิงชายงามสะอาด
 ดำแดงขาวหยดหว่าง
 อเนกนองแสนสิ่ง
 ตระบอมคว่ำพีจักใส่รูปม้าน้ำตัวกลาย
 ตื่นแทนหน้พีจักใส่ลายวง
 ประนมมือไหว้อยู่ชอนลอน
 พีจักแต่งไฟม้าแก้วเล่นตามดิน
 บอกไฟข้างแสนเสียงคราง
 บอกไฟรูปกวางป่วงจับหลังชาย
 บอกไฟรูปควายช่งจับบน
 เล่นผะเฝิบเลยกัน
 เป็นตั้งสายฟ้าพาดธรณี
 อากาศกลุ่มพายบน
 บอกไฟรูปม้กัจักหนีเห็นตามเสียง
 หน้ท้าวทองสากล
 จักหื้อช่างผู้ฉลาดแต่งไฟยิง

รูปเสือโคร่งหายดยงาย
 นกเขียนม่ายหัตต์ลิงค์
 แยกเต่าปีกเขียวขจี
 รูปงูรีและงูเงี้ยว
 ทังปีกขีทิดาแบ้วบ่าง
 ดอกดวงสนเกี่ยวคอด
 นกพะทาและกาป่า
 รูปไก่หยองและเบ็ดบ่าบ
 รูปนกเขาและนกจุ่ม
 จับไม้อยู่เหนือกอน
 ยายเหยียบหย้อหนักัน
 รูปนาคน้ำนาคี
 หลายหลากหน้าเสือสิงห์
 ชายจูบแก้มเล่าโลมใจ
 เครือวัลลีวาดสมตัว
 ดอกพ้านหยาดแจจจน
 ดอกแก่หนุ่มแกมกัน
 ปราสาทแก้วเรียงราย
 ฟ้าเต็มหยาดเฟิงพาว
 แมงฟูกว่างชมละออง
 ช่ายหึ่งแก้วทุกพาย
 ตระบอมหงายพีจักใส่แก้วแว่น
 ประตูโขงพีจักหื้อแต่มีรูปเทวดาถือดอกไม้

 พ้องก็พาล้อบินเร็วแล่น
 บอกไฟรูปม้าตกหางเต็นต่าง
 บอกไฟรูปงัวผายเสียงส่ง
 บอกไฟรูปแรดโยนปาวเปียบ
 เล่นปลอมควันหะหงาด
 ฝุ่นผงรุฬพ้อมิตคลุ้ม
 บอกไฟรูปคนกั้วจักแล่น
 สัททะสำเนียงเกิดก้อง
 พายบนหนอากาศ
 หนได้พีจักหื้อแต่งรูปสิงห์ไว้ถ้ำ

ขึ้นขี่ม้ายาดยิบบน
 แล่นขึ้นม่างกองฟอน
 ขึ้นขี่ม้าอัศตร
 ดั่งว่าจักขึ้นพิงกับเหน
 ขึ้นเจาะโง่งปราสาทแก้ว
 นางสิงห์พ้อยแล่นขึ้น
 เจาะแต่พื้นชั้นหงาย
 ดิตข้อฟ้าและบ้านลม
 ทั้งไฟดอกและไฟชีวิ
 ใต้เชือกขึ้นจับโง่ง
 ขึ้นพ้อนพิงกันลง
 สะท้านไคว่ผืนรอน
 เป็นที่เสรำไศกสงสาร
 ไฟม้าแก้วแยกเป็นเปลว
 น้ำแต่มีหยาดกองหลัง
 โสลดขึ้นกลางหา
 ยามนั้นภูพิจักแห่งนเหงียงหน้าผ่อเลงดู
 เป็นตุหลังไชลตาม
 ปานข้าวดอกเต็นผะผาย
 ชวีดอกสร้อยแจจน
 ไฟม้าแก้วแยกเป็นเปลว
 มานค่าอ้าปานตั้งจักบินบน
 ปานตั้งจักยกเอาหอปราสาทเจ้าเมื่อบน
 จึงจักเป็นโบราณส่งสักการนางพระยามาแต่ก่อน แลน

หนวันตจกัหื้อแต่งไฟโยนรูปข้าง
 หนเหนือจกัหื้อแต่งรูปพิทยาธรและนางฟ้า
 หัวกัองน่องก็อ้า
 แล่นขึ้นสะสนสะเสด
 เจาะแล้วแล่นลงมาบดิง
 เจาะแต่พื้นลายวง
 ลงลวดลายกาบจัว
 หนวันออกพิจักแต่งไฟประนมและไฟข้าวดอก
 รูปมอมพืตัวใหญ่
 รูปไฟยนต์หงส์และนกยูงจัวมีปีก
 ลือทัวโง่งเมืองใหญ่
 แก่นปุ่นวอนแกมโศก
 ด้วยประการตั้งนี้แล้ว
 ควันไฟเขี้ยวติดชววระชววด
 ควันไฟมัวชะไซติ
 ปานตั้งดาวอยู่ยั้งฟ้า
 ขึ้นพระพรุตักพระพรัง
 เป็นไฟงามย้อมดอก
 ไฟสะหงายดอกน้อย
 ชะโพกลนล่วนแตก
 ควันไฟเขี้ยวติดข้อฟ้า
 ลมกิดกิวบันเค้า
 กระทำการจันนี้แล้ว

(ตำนานสร้อยสังกร)

การจัดทำปราสาทสำหรับลากศพและการจุดดอกไม้ไฟเวลาฌาปนกิจ ยังเป็นประเพณีที่จัดทำ
 อยู่ในปัจจุบันสำหรับศพเจ้านายของล้านนา ศพพระภิกษุที่สำคัญ และผู้ที่ฐานะดี ปกติจะจัดทำเป็นพิธี
 ใหญ่โตมาก ปราสาทที่ทำกันอย่างสวยงาม มักทำเป็นบุษบกมีที่ตั้งหีบศพอยู่บนหลังนกหัสดีลิงค์ซึ่งมี
 หัวเป็นช้าง มิงวงมิงา หรือไม้ก็ทำเป็นรูปเบญจา รูปปราสาทจัตุรมุข ประดับประดาหีบศพด้วยดอกไม้
 ต่าง ๆ การลากปราสาทไปยังฌาปนสถานมักเป็นขบวนยาวเหยียด เมื่อถึงเวลาประชุมเพลิง พระเถระ
 ผู้ใหญ่จะเป็นผู้จุดขบวนฝึกแควซึ่งภาษาท้องถิ่นเรียกว่า มะผาบ มีการจุดดอกไม้ไฟ^๑ ประเพณีการ

^๑ สงวน ไชติสุวรรณ์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๔๒-๒๕๐.

จัดทำปราสาทและลากปราสาทนี้มีมานานแล้ว ดังความตอนหนึ่งในพงศาวดารโยนกกล่าวถึงการถวาย
เพลิงพระศพพระนางวิสุทธิเทวี ดังนี้

จุลศักราช ๙๔๐ ปีขาลสัมฤทธิ์ศก เดือนอ้ายขึ้นสิบสองค่ำ นางพระยา
วิสุทธิเทวีผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ถึงพิราลัย พระยาแสนหลวงแต่งการศพ ทำ
เป็นพิมานบุษบกนั้นแล้ว จูดซากไปด้วยแรงคชสาร เจาะพังกำแพงเมืองไปถึง
ทุ่งวัดโลก ก็กระทำฌาปนกิจถวายเพลิง ณ ที่นั้น เฝ้าพร้อมทั้งรูปสัตว์และวิมาน
ที่ทรงศพนั้นด้วย จึงเป็นธรรมเนียมลาวในการปลงศพเจ้าผู้ครองนครทำเช่นนี้
สืบกันมา^๑

ลาวในที่นี้หมายถึง ไทยยวนหรือไทยลานนา

หนังสือจามเทวีวงศ์ ก็กล่าวถึงการจัดทำปราสาทสำหรับพระศพของพระนางจามเทวีว่า

พระเจ้ามหันตยศ มีพระประสงค์จะบูชาสรีริกษะพระมารดาของพระองค์
จึงทรงบูชาสักการะใหญ่ถึง ๗ วัน แล้วให้กระทำอาพหนมมหาปราสาทที่ถวาย
พระเพลิงแลจิตกาธารเชิงตะกอนแล้วเชิญพระศพไปยังสุสาน ด้วยเครื่องบูชา
สักการะใหญ่ ก็ก่อกองไปด้วยการพื่อนำขันธ์ร้อง แวดล้อมไปด้วยบริวารเป็นอัน
มาก แล้วเชิญพระศพขึ้นวางบนเชิงตะกอนถวายพระเพลิงแล้ว ทรงบูชาด้วย
มหาธัญมหารสพแลดริยดนตรีในที่ถวายพระเพลิงนั้นถึงเจ็ดวัน^๒

ความที่พระเวสสันดรพรรณนาถึงงานศพนี้ บางตอนยังแสดงให้เห็นค่านิยมเกี่ยวกับความสนุก
สนานด้วย เป็นความสนุกสนานที่จัดขึ้นในงานศพ กล่าวถึงผู้คนมาเล่นกันอย่างสนุกสนาน “ฝูงคนจ๊ก
มาม่วนเล่น” คำว่า ม่วน ภาษาท้องถิ่นแปลว่า สนุกสนานเพลิดเพลิน มีมหรสพต่าง ๆ จนเสียงเครื่อง
ดนตรี “หนักทุกที่อื้อท้อ” คำว่า นัน แปลว่า เสียงดังกึกก้อง และมี “เครื่องเล่นหลายประการ”

ค่านิยมเกี่ยวกับความสนุกสนานนี้จะเห็น ได้อีกตอนหนึ่งในกัณฑ์มหาราช เมื่อพระเจ้ากรุง
สุโขทัยทรงพบกัณฑ์ชาลีแล้ว ทรงอภัยโทษให้พระเวสสันดร และทรงมีพระบรมราชโองการให้ตระ
เตรียมการรับเสด็จพระเวสสันดรและพระนางมัทรี โดยให้ตกแต่งบ้านเรือนอย่างสวยงาม โดยเฉพาะ
สองข้างทางที่จะเสด็จผ่าน ให้ประดับด้วยดอกไม้ และให้จัดเตรียมข้าวปลาอาหารสำหรับประชาชน
ที่มาคอยรับเสด็จด้วย คงจะได้สนุกสนานกันเต็มที่ เพราะโปรดฯ ให้เตรียมแม้กระทั่งสุราให้ดื่มกัน
จนเมาหัวบ่กหัวป่า กล่าวเป็นภาษาท้องถิ่นว่า “เมาชะเรชะรำ”

“น้ำอ่างและ” หอย่าหือขาด
แบกไปยายไถลันนั้น
เข้มแข็งซุ่ใหญ่แห่ง

ไหเหล้าเป็นขนาดและไห
ไหฝู่นั้นเต็มไปด้วยเมรัย
ดอกและแฟงเมาชะเรชะรำ

^๑ พระยาประกาศกิจกรจักร, พงศาวดารโยนก (พระนคร : รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๗), หน้า ๔๐๒-๔๐๓.

^๒ คำแปลจากเทววงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญไชย (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๐), หน้า ๖๘.

อันหนึ่งท่านทั้งหลายจงแปลงข้าพหนมถั่ว ข้าวต้มมัดวุ้นน้ำ
ข้าพหนมแดกงาล้ำและชั้นปลาทุกอย่าง ยายไว้สองตราบข้างมัดคาคา”

(ตำนานพระยาพิน)

ดังได้กล่าวมานี้จะเห็นว่า วิถีชีวิตของตัวละครในมหาชาติลานนา ได้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยและลานนาอย่างน่าสนใจ แม้ตัวละครกลุ่มที่อยู่ในรั้วในวังมีลักษณะเป็นตัวละครในนิยายนิทาน แต่ด้านความเชื่อ ประเพณีการทำศพ และค่านิยมบางประการก็เป็นไปตามแบบของลานนา ส่วนตัวละครอีกกลุ่มหนึ่งนั้น ผู้แต่งสะท้อนให้เห็นชีวิตในสังคมชนบท ความเป็นอยู่และวัฒนธรรมลานนา สมาชิกมีความเป็นอยู่อย่างใกล้ชิดสนิทสนมกันแน่นแฟ้น

แม้วรรณคดีเรื่องนี้มีบ่อเกิดจากอินเดีย เนื้อเรื่องเกิดขึ้นในสมัยก่อนพุทธกาล แต่ก็ได้รับการดัดแปลงให้เข้ากับสภาพท้องถิ่นไม่น้อยเลย ผู้แต่งได้ใช้สิ่งที่ประสบพบเห็นนั่นเอง ถ่ายทอดให้ผู้อ่านผู้ฟังอันเป็นบุคคลในท้องถิ่นเดียวกันได้เรียนรู้และร่วมคิดฝันตาม ซึ่งก็อาจทำได้โดยไม่ยากนัก ถ้าเปรียบเทียบกับวิถีชีวิตของตัวละครในมหาชาติลานนาฉบับที่แต่งก่อน เช่น ลำนวนไม้ไผ่แจ้เขียวแดงกับฉบับที่แต่งทีหลัง เช่น ลำนวนพระยาพิน และ อินทร์ลงเหลา ซึ่งแต่งสมัยรัตนโกสินทร์ ก็จะเห็นว่าสองฉบับหลังมีเกร็ดเพิ่มเติม เป็นต้นว่า กล่าวถึงตำรวจ กล่าวถึงชนชาติต่าง ๆ ที่ทำมาหากินอยู่ในลานนา บางครั้งผู้แต่งดูเหมือนจะลืมไปเลยว่า วรรณคดีเรื่องนี้มีบ่อเกิดจากอินเดีย ตัวละครทุกตัวเป็นชาวอินเดีย นอกจากจะเปลี่ยนวิถีชีวิตตัวละครให้เป็นแบบลานนาแล้ว ยังเปลี่ยนชาติกำเนิดของตัวละครบางตัวให้เป็นไทยลานนาบ้าง เป็นครึ่งจีนครึ่งไทยบ้าง และเป็นจีนช้อยก็มี

นางอมิตตดาพูดกับชูชกถึงพราหมณ์ผู้หนึ่งว่า

“ผิวมันเป็นแจ็กเฒ่าแกมไทย”

และพราหมณ์อีกผู้หนึ่ง

“ผิวมันเป็นช้อย”

(ตำนานพระยาพิน)

แม้แต่สุนัขของพราณเจตบุตร ซึ่งมีอยู่มากมายหลายตัวนั้น ลำนวนอินทร์ลงเหลา เล่าว่าเดิมมีอยู่ ๗ ตัว เป็นสุนัขพันธุ์ต่าง ๆ อย่างละตัว ได้แก่ พันธุ์ไทย พันธุ์พม่า พันธุ์ช้อย พันธุ์ญวน พันธุ์ไทยใหญ่ พันธุ์ฝรั่ง และพันธุ์ไทยลื้อ

“เค้ามันแท้ใส่ม้า ๗ ตัว

เอาปิดบัวเลี้ยงข้าว

ตัวแม่เฒ่ามันเป็นเชื้อหมาไทย

ตัวแม่แดงผิวใสเป็นเชื้อหมาผาน

ตัวแม่มุกแคว้นส้มแสวเป็นเชื้อหมาเงี้ยว

ตัวแม่นาคช่างสอดเสี้ยวเป็นเชื้อหมากุลา

ตัวแม่ขานนนาเป็นเชื้อหมาลื้อ”

การที่ผู้แต่งถ่ายทอดสิ่งที่ตนประสบพบเห็นลงไปในมหานิทานนี้ คงจะเป็นที่สบอารมณ์ของผู้อ่านผู้ฟังไม่น้อย และอาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่ผู้แต่งเสนอมา เป็นประโยชน์ทางอ้อมในฐานะที่เป็นหลักฐานส่วนหนึ่ง แก่ผู้ศึกษาเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่และวัฒนธรรมล้านนาในสมัยก่อนจนถึงปัจจุบันอีกด้วย ผิดแต่ว่ามีได้เสนอในรูปแบบของตำรา ซึ่งอาจแห้งแล้ง น่าเบื่อหน่าย ไม่สนุกสนานเพลิดเพลินชวนให้ติดตามเท่าในรูปแบบของวรรณคดีเช่นนี้

บทที่ ๓

การเสริมแต่งบุคลิกลักษณะบางประการให้แก่ตัวละคร

วรรณคดีที่มีข้อเกิดจากแห่งเดียวกัน เมื่อชาติหนึ่ง ๆ รั้งไป นอกเหนือจากดัดแปลงเนื้อหา ตลอดจนวิถีชีวิตของตัวละครให้เข้ากับสภาพของท้องถิ่นแล้ว บางทีบุคลิกลักษณะของตัวละครก็เปลี่ยนไปด้วย ในบทความเรื่อง “รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค ๒” มัทนี รัตตินัน ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับบุคลิกลักษณะของทศกัณฐ์ในรามเกียรติ์ของไทย ซึ่งแตกต่างไปจากฉบับเดิมดังนี้

“... บุคลิกลักษณะของทศกัณฐ์ไทยจึงน่าสนใจกว่ารามายณะของอินเดีย คือ มีทั้งความขี้ ความสง่างาม เล่ห์เหลี่ยม ไหวพริบ แต่บางครั้งก็โง่หลงกล ตลกขบขัน ในยามพึงพอใจหรืออยากเอาใจคนก็มีวาทศิลป์ไพเราะ แต่กราดเกรี้ยวยามโทโสโกรธา ปรกติเป็นคนรักพี่น้องลูกเมีย แต่ยามตามืดไปด้วยโมหะโทสะก็เลสก็ตัดขาดได้อย่างไม่มีเยื่อใย และผูกใจเจ็บแค้นติดตามประหัดประหารอย่างไม่ยอมให้อภัย”^๑

การนำเอาเรื่องมหานาคซึ่งเป็นชาดกที่ไม่ยาวมากนัก^๒ มาแปลและเรียบเรียงใหม่ให้เป็นวรรณคดีที่มีความยาวมากกว่าเดิม และเป็นวรรณคดีที่นิยมที่สุดเรื่องหนึ่งของท้องถิ่นนั้น ผู้เขียนเชื่อว่าผู้แต่งจะต้องเพิ่มเติมสิ่งซุสเข้าไปหลายประการ เป็นต้นว่า ฉาก คำพูด เนื้อหาบางประการ และที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ จะต้องมีการเสริมแต่งบุคลิกลักษณะให้แก่ตัวละคร จนสามารถทำให้ตัวละครในเรื่องนี้ ไม่ว่าจะเป็นตัวละครที่เด่นในทางดี ได้แก่ พระเวสสันดร พระนางมัทรี ชาลิศกัณหา หรือตัวละครที่เด่นในทางร้าย เช่น ชูชก มีชีวิตและโลดเต้นอยู่ในความทรงจำของผู้อ่านผู้ฟังเรื่อยมา จึงน่าสนใจพิจารณาว่า ผู้แต่งได้เสริมแต่งบุคลิกลักษณะอะไรบ้างให้แก่ตัวละครแต่ละตัว และเพราะเหตุใดจึงทำเช่นนั้น

การศึกษาตัวละครในมหานาคีลานานาครั้ง^๓นี้ ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงเฉพาะชูชกและนางอมิตตดา โดยพิจารณาแล้วเห็นว่า เป็นตัวละครที่น่าสนใจและมีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่องอยู่มาก ในวรรณคดีมหานาคี ๑๓ กัณฑ์ เรื่องราวเกี่ยวกับชูชกก็มีปรากฏอยู่ถึง ๕ กัณฑ์ คือ กัณฑ์ชูชก กุมาร จุลพน มหาพน และมหาราช เฉพาะในลานนา มหานาคี กัณฑ์ชูชกและกัณฑ์มหาพรตซึ่งเป็นที่ยอมรับในงานต่าง ๆ เพราะมีความสนุกสนาน ก็เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชูชกอย่างละเอียดลออ เราตระหนักดีว่า

^๑ มัทนี รัตตินัน, “รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค ๒,” วารสารธรรมศาสตร์, (๓ มิถุนายน - ตุลาคม, ๒๕๑๖), ๑๐๓-๑๔๓.

^๒ มี ๑๘๘ หน้า ดู ชาดกอุกถาย ทสโม ภาค มหานิปาต วรรณนา “มหานิปาต วรรณนา เวสสันดรชาดก” (พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๕), หน้า ๓๑๕-๕๐๒.

ชูชกมีส่วนสำคัญในการช่วยให้พระเวสสันดรได้บำเพ็ญบารมี ได้ครบถ้วน แต่เราก็มักนึกถึงชูชกในฐานะที่เป็นตัวละครที่เด่นในทางเป็นผู้ร้าย ส่วนนางอมิตตดาก็นับว่าเป็นตัวละครที่สำคัญ เพราะเป็นจุดเริ่มต้นที่ผลักดันให้ชูชกตัดสินใจเข้าไปขอสองกุมาร ในตอนแรกนี้จะกล่าวถึงบุคลิกลักษณะของตัวละครทั้งสองตามที่ประมวลได้จากพฤติกรรม ท่าที และความคิดของตัวละครที่ผู้แต่งบรรยาย และจากที่ตัวละครอื่นกล่าวถึง ตลอดจนทัศนคติของผู้แต่งเมื่อกล่าวถึงตัวละครทั้งสองนี้ ต่อจากนั้นจึงจะพยายามอภิปรายสาเหตุแห่งการเสริมแต่งบุคลิกลักษณะดังกล่าวให้แก่ตัวละคร

ชูชก

รูปร่างลักษณะ

ในมหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาบาลี รูปร่างลักษณะของชูชกไม่ปรากฏชัดเจน ผู้อ่านทราบแต่เพียงว่าเป็นคนแก่ แต่ไม่ทราบว่า แก่แค่ไหน รูปร่างหน้าตา น่าเกลียดอย่างไร ตอนเริ่มเรื่องผู้แต่งไม่ได้บอกด้วยซ้ำไปว่า เป็นคนแก่ เล่าแต่เพียงว่าในครั้งนั้น มีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อชูชก อยู่ในบ้านทუნนวิฐุ แคว้นกาลิงคะ เทียวขอทานได้เงิน ๑๐๐ กษาปณ์ และได้นำไปฝากพราหมณ์อีกผู้หนึ่ง แล้วก็ไปหาเงินต่อ

ตทา กาลิงฺครกฺขเจ ทุนฺนวิฐุจพฺรหฺมณคามวาสี ชูชโก นาม พฺรหฺมโณ
ภิกฺขวาจริยาย กหาปณสตฺถ์ ลภิตฺวา เอกสุมี พฺรหฺมณกุเล จเปตฺวา ปุณฺ ฐนํ ปริเย-
สนตฺถาย คโต^๑

เรามาทราบว่า ชูชกเป็นคนแก่ ก็จากตอนที่พราหมณ์โกรธและตำว่าอมิตตดา เมื่อพาดพิงไปถึงชูชก ได้เน้นคำคุณนามอยู่คำหนึ่ง คือ ชินฺณ มีความหมายว่า แก่ ซึ่งใช้ในรูปวิภคิต่าง ๆ

ใน มหาเวสสันดรชาดก ของภาคกลาง พิจารณาจากที่ตัวละครอื่นกล่าวถึงชูชกเป็นตาแก่ที่มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ พราหมณ์ใช้คำว่า “อ้ายผัวเฒ่าจัญไร รูปร่างดั่งเดนหน้า” บ้าง “อ้ายเฒ่าแก่กากกลีกระดางกลาง” บ้าง “อ้ายเฒ่าทรพล” บ้าง และกล่าวว่า “ถ้าอเฒ่าจะอำปากออกพูดนี้มันเหม็นฟุ้ง ทั้งฟันฟางก็ห่างหักเห็นน้ำเวทนา”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๑๓๙)

พ่อแม่ นางอมิตตดาก็พูดถึงชูชกว่า

“ตัวอ้ายเฒ่าก็แก่ชราลงร่างร้าย”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๑๒๗)

^๑ชาตกฏธกถาย ทสโม ภาคโม มหานิปาตวณฺณนา เวสฺนุตฺตรชาตกํ (พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๕), หน้า ๓๘๑.

ในฉบับภาษาบาลี กัณฑ์กุมาร ชาลิกกล่าวว่าชูชกมีลักษณะบุรุษไทย ๑๘ ประการดังนี้

“พลงป่าโท อทฺธนโช	อโธ โธพทุธปิณฺฑติโก
ทีโฆตฺตโรฏฺโฐ จปโล	กพาโร ภคฺคณาสโก
กุมฺภโกทฺโร ภคฺคปฏฺฐจฺจิ	อโธ วิสมจฺจกุชฺโโก
โลทมสฺสฺสุ หริตฺเทโส	วลินฺนํ ติลกาหโต
ปิงฺคโล จ วินโต จ	วิกฺกฺโฏ จ พุรฺหาหโร” ^๑

อาจสันนิษฐานว่า ชูชกตามเรื่องในฉบับบาลี ไม่ได้มีลักษณะน่าเกลียดน่ากลัวอย่างนี้ แต่ชาลิมองด้วยสายตาของเด็ก ซึ่งเกลียดและกลัวชูชกเป็นทุนเดิมอยู่แล้วก็เป็นได้

มหาชาติลานนาให้รายละเอียดเกี่ยวกับรูปร่างลักษณะของชูชกอย่างถี่ถ้วน ทั้ง ๕ ส่วนวนั้นว่า ชูชกแก่เฒ่าจนฟันฟางหลุดหมด หลังก็โก่ง มีความน่าเกลียด และมีข้อปลีกล้วยต่าง ๆ ดังนี้

ส่วน พระยาพื้น บรรยายว่า ชูชกเป็น “เฒ่าขี้หนึกขี้ขาก” ขี้ขากก็คือขี้กลาก ส่วนส่วนอินทร์ลงเถลา บรรยายว่า “มีตัวบังามผิดเฝามาจางร้าย” ซึ่งมีความหมายว่า รูปร่างไม่สวยงาม น่าเกลียด และบรรยายต่อไปว่า ฟันฟางหลุดหมดและหลังโก่ง แก่หง่อมขนาดหัวสั้นงั้น ๆ เนื้อหนังเหี่ยวยุบ ผมหงอกขาวโพลน กลิ่นเหม็นเหมือนอีแรงบ้าง เหม็นคาวบ้าง

“พราหมณ์เฒ่า ฟันวุ่มเว้าหลังโก่ง”
 “พราหมณ์เฒ่า สำนูปูนหมาง เหม็นสาบสาบตั้งแรง”
 “เฒ่าปึกป้อยหัวสั้นงั้นงั้น เหม็นขี้ฟันและขี้เขี้ยว”

(ตำนานไม้ไผ่แจ้เร็วแดง)

“พราหมณ์ปู้เถ้า ฟันวุ่มเว้าหลังข่อ”
 “อันว่าขี้ออันใครหัวแห่งผิวเถ้า ฟันวุ่มเว้าบเป็นตี ดั่งรือนางจูงอยู่ได้
 ไนที่ไถล้เหม็นคาว หนวดก็ยาวผมหงอก ยามย่างออกหลังโก่ง”

(ชุดสร้อยรวมธรรม)

“ชื่อว่าแยมใครหัวและยักคิ้วหน้าแห่งผิวเฒ่า ฟันวุ่มเว้าบตีดู
 โฉมบุงุสัถฺกหยาด ผางร้ายขนาดเหมือนผี”

(ตำนานสร้อยสังกร)

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๖.

“ผิวเฒ่าสำปุ่นหมาง เหมือนสาบสาบเหมือนแรง หนึ่งเที่ยวแห่งยักขุน”

(ตำนานอินทร์ลงเผลา)

นอกจากนี้ มหาชาติลานนา ส่วนอินทร์ลงเผลา ยังพรรณนาละเอียดล่อต่อไปว่า พราหมณ์เฒ่าผู้นั้นพนักก็หล่อไม่น่าดู เวลาเอียงตามอง หัวเราะคักคักขี้ฟันกระจายฟุ้ง ดูรูปร่างจะว่าผีก็ไม่ใช่ ฟุ้งใหญ่เท่าไหนตาจนกระเพื่อมเวลาเดิน ตาเหลือกขึ้นไปข้างบน หนึ่งตาห้อยลงมาปิดจมูก หลังก็หัก ผมงก็หงอกขาว ถึงแม้จะหลิวตาอย่างไรตากก็เหลือกโตเหมือนลูกกลานต้ม ฟันก็เขยิบ จมูกก็โค้งออกมา เนื้อตัวเป็นเห็ด กลาก และขี้เอน แกรมมีไฟดำไฟแดงตลอดจนขี้แมงวันเม็ดโตเท่ามะกอก ข้อความในมหาชาติส่วนอินทร์ลงเผลา มีว่า

“พราหมณ์เฒ่า ฟันวุ่มเว้าปูนแยง ไยมาตะแดงตาผ่อ ไคร่หัวร่อคะคะ ขี้ฟันพะ ออกผุผาย”

และ

“อันว่าพราหมณ์ผู้นี้มีรูปบดี จักว่าผีก็บใช่ มีท้องใหญ่เท่าไหนตาล มันย่างไปตัว มันไหวอ้อมเอือก ตามันเหลือกเมื่อบน ตามันเข้าเป็นขงลงลากซากปกดิ่ง หลังพราหมณ์หักแล้วเข้าหักเล่า ฮ้ายเล่าเก่าโอโค หัวพราหมณ์หงอกส่นปูนเป็นดั่งเอาปูนในน้ำ ตาพราหมณ์หลิวแล้วก็เข้าหลิวเล่าซานลาน เป็นดั่งหน่วยหมากกลานต้ม เขี้ยวข้งย่นงิ่ง ดั่งพราหมณ์โก่งแล้วก็เข้าโก่งเล่า.....เป็นเห็ดเป็นขากเขื่อน.....ไฟดำไฟแดงขี้แมงวันเท่าหมากกอก”

จะเห็นว่า ส่วนอินทร์ลงเผลา เพิ่มความน่าเกลียดอีกมากมาย ซึ่งส่วนมากก็ใกล้เคียงกับลักษณะบุรุษไทย ๑๘ ประการ อาจกล่าวได้ว่า ส่วนอินทร์ลงเผลา แต่งทีหลัง ผู้แต่งนำเอาความรู้เรื่องลักษณะบุรุษไทย ๑๘ ประการ ซึ่งมีอยู่ในกัณฑ์กุมารมาเพิ่มให้ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพแล้วเกิดความขบขัน

มหาชาติลานนากัณฑ์กุมาร ทั้ง ๕ ส่วนนี้ได้ให้ลักษณะบุรุษไทย ๑๘ ประการดังนี้

“พราหมณ์ผู้นี้มีรูปอันผางร้ายปูนกล้ว เช่นแล	
ตีนพราหมณ์หนาเป็นทูด	เป็นดั่งตีนช้างอยู่ลุนยูน
หนังมันลงหม้อห้อยเป็นถ้อยอยู่นงิ่ง	มีตุ่นขึ้นอันยาวยานทัดสะแอ
เป็นแถวตั้งทำนขัด ไถ่เข้า	ริมปากเฒ่ายานยาบ
ยานทาบคาบปกคาง	ดั่งพราหมณ์ก็คุดค้อ
เขี้ยววงก้งอันปูนกล้ว	หลังมันโค้งดั่งหลังช้าง
ปุมบ้างสวดทุนยูน	ตามันพายบนหลัง
พายใต้ตีนลาน	หนวดมันแดงจกก็ ๆ
เหมือนดั่งหนวดกุงจีเฝ้าไฟ	ตนมันเต็มไปด้วยไฟดำไฟแดง

มีกลิ่นเหม็นและส้ม
ตามันเหลื่อมมะมาบ
ดูกลิ่นล้นคะคุดคะคาค
หนังเสื้อลายหม้อห้อย
มันบิไซคนตีเคยคู่

เป็นตั้งข้าวต้มหมากแปด้า
สาบคาบอยู่ปุ่นกลัว
เยี่ยะตะดาตกว่าเที่ยวพัน
ยานยบาย้อยเหมือนผี
คั่นหันหน้าปุ่นกลัว”

(ตำนานสร้อยสังกร)

ชูชกในมหาชาติลานนามีความน่าเกลียดน่ากลัว แม้กระทั่งเมื่อพรานเจตบุตรมองเห็นในตอนแรก เมื่อสุนัขเห่าและกลิ่นมูมกัดชูชก พรานเจตบุตรได้ออกไปดู พอเห็นชูชกพรานเจตบุตรถึงกับรำพึงด้วยความประหลาดใจ เพราะดูไม่ออกกว่าเป็นตัวอะไร ผีก็ไม่ใช่สัตว์ก็ไม่เชิง จนผลสุดท้ายสรุปเอาเองว่า น่ากลัวจะเป็นเฒ่าผีพราย

“จักว่าผีตะมอยก็ยังมิดังเก่า จักว่าลิงเฒ่าก็ยังมีหาง จักว่ากวางฟานก็บ่ว่าลูขึ้นต้นไม้ จักว่าไก่เถื่อนก็ยังมีขน จักว่าคนก็บ่เป็นรูป...มันจึงว่า หลังกึงเป็นเฒ่าผีพราย”

(ตำนานสร้อยสังกร)

นิสัยใจคอ

ชูชกในมหาชาติลานนามีนิสัยใจคอบางอย่างคล้ายคลึงกับในมหาเวสสันดรชาดก แต่มหาชาติลานนามเน้นความบกพร่องบางประการมากกว่า โดยเฉพาะฉบับที่แต่งในตอนหลัง ได้แก่ ส่วนนพระยาพื้น และ อินทร์ลงเหลา ชูชกในมหาเวสสันดรชาดก และมหาชาติลานนามีนิสัยที่คล้ายกัน คือ เป็นคนที่มีอารมณ์ขุ่นเคืองขี้โมโหโกรธา

“ทุกตะแค้นเคืองขุ่นข้องเขี้ยวใจ”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๑๒๖)

“มีโมโหชั่วไซต ประกอบด้วยโทษปานผี”

(ตำนานอินทร์ลงเหลา)

นิสัยใจคออย่างนี้ ฉบับภาษาบาลีไม่ได้กล่าวถึงเลย นิสัยที่ตรงกันทั้งมหาเวสสันดรชาดก และ มหาชาติลานนาอีกอย่างหนึ่งคือ ก้าวร้าว ใจแข็ง ขาดเมตตา ชอบทับถมผู้อื่น ชูชกในมหาเวสสันดรชาดก แสดงนิสัยโอ้อวดทับถมเพื่อน เมื่อเอาเงินไปฝากก็คุยว่า

“เราค่อมั่งคั่งขึ้นถึงเพียงนี้ มีกว่าอ้อเจ้า”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้าเดียวกัน)

เมื่อกลับจากขอกทานมาทวงเงินคืน พราหมณ์สองสามีภรรยายังไม่ทันตอบ ชูชกก็ทำขิ่งขังแทบจะยึดเอาข้าวของ

“จึงทวงว่าของของเราที่เอามาฝากฝากท่านไว้ เอามาให้ให้ทันที
เอามาเดี๋ยวเดี๋ยวนี้ขมิขมัน”

และ

“หาออเฒ่าว่ากระไรทำได้ก็ทำเอาอาจถึงเพียงนี้ คิดดูให้จงดี
เอ็งกับกูนี้จะผิดกันเสียเปล่า ๆ”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๑๒๘ และ ๑๒๙)

ในมหาชาติลานนา เมื่อพราหมณ์สองสามีภรรยากลัวจนจะร้องให้

“ชูชกกับขุนนา”

“ขุนนา” เป็นคำที่ออกเสียงแบบท้องถิ่น มาจากคำว่า กรุณา

กลับขู่เชิญจะฟ้องร้อง แถมคุยโตว่า มีญาติรับราชการอยู่กับกษัตริย์ ถ้าไม่คืนเงินทองให้ก็จะไปทูลใส่โทษ^๑

การได้นางอมิตตดาเป็นภรรยา นั้น ชูชกในมหาชาติลานนาก็ได้มาด้วยเล่ห์กระเท่ห์ นับตั้งแต่วางแผนล่วงหน้า โดยการเอาเงินไปฝากพราหมณ์สองสามีภรรยาเพราะต้องการลูกสาว

“มันจึงจักปึกเอาชวะไชวี จึงเอาไปฝากไว้ที่ชะกุลชี่ไร่บมีสัง
ยังหวังใจใฝ่ห้อยสาวน้อยผั่งขึ้นใหญ่ขิงริง อันเป็นลูกหญิงผู้ชี่ไร่”

(ตำนานสร้อยสังกร)

คำว่า ชี่ไร่ หมายถึงยากจนเข็ญใจ ส่วน ผั่งขึ้นใหญ่ขิงริง แปลว่า เฟ็งจะเป็นสาวแรกรุ่ง

เมื่อพ่อแม่อมิตตดาเอ่ยปากยกลูกสาวให้ เพราะไม่มีเงินใช้คืน ชูชกก็หลอกอมิตตดาว่าจะนำไปเลี้ยงดูเป็นลูกเป็นหลาน จะยกบ้านเรือนหลังใหญ่ให้ เมื่ออมิตตดาตามไปอยู่ด้วยแล้ว ก็หลอกลวงต่อไปว่า จะซื้อเสื้อผ้าเครื่องประดับสวยๆ ให้จนอมิตตดายอมเป็นภรรยา^๒ ชูชกในมหาเวสสันดรชาดกของภาคกลางและในมหาชาติลานนา มีความสามารถในการพูด เคยพูดให้คนใจอ่อนหลายครั้ง แต่ในมหาชาติลานนาบางที่ชูชกก็ดีแต่พูด เป็นคนไม่เอาจริง จะเห็นจากตอนที่อมิตตดาร้องให้หิ้วน้ำกลับบ้าน เพราะถูกพราหมณ์ด่าภรรยา ชูชกก็ทำเป็นโกรธเต็มที อ้างจะฟ้องร้องปรับไหมเอาให้หนักและ

^๑ ดูข้อความจากวรรณคดีที่ยกมากล่าวแล้วในหน้า ๒๙

^๒ ดูเรื่องนางอมิตตดา หน้า ๖๘

แสดงความคิดใจที่จะได้ปรับ แต่พอคิดว่าจะปรับเอาอะไรดี ชูชกก็คิดไม่ตก ลังเลใจอยู่นาน จะปรับเอาดอกไม้ไฟดีหรือกระบอกปลาร้าดี จะปรับเอาม้าก็ขี่ไม่เป็น กลัวม้าจะกัดเอา จะปรับเอาบี่ก็ขี่ไม่เป็น นี่จะปรับเอาหมาไว้วิ่งมั่วหัวหรือตัวอืด คิดไปคิดมาเลยเลิกคิดที่จะฟ้องร้องจริงจัง

“จ๊กซ๊กขึ้นขวานหื้อจำเมืองฟิง
จ๊กจัดหาตีตุ๊กก่อน
ค้นว่ากูแพ้แท้จ๊กใหม่
ค้นกูจ๊กใหม่เอาม้าก็กลัวมันขบ
จ๊กใหม่เอาบี่กูก็ขบข้างอว้ยลม
ปางนี้ก็หลั่งได้ใหม่เขา”

จ๊กหาขุนมาเป็นจำนืด
คำอันนี้ก็หลั่งจ๊กแพ้แท้แล
เอาบอกไฟและบอกร้า
เหตุว่าบจบด้วยเชิงขี้
จ๊กใหม่เอาหมางมเอาเหนียวและรวก

(ตำนานสร้อยสังกร)

ชูชกทำท่าจะไปต่อปากต่อคำ ลูกขึ้นเดินไปมาแล้วก็ไม่ไป

“จว่าจ๊กไปต่อคำอยู่คะพูกคะพูก

ผุดลุกเล่นไปมา”

ในมหาเวสสันดรชาดก ชูชกบอกรมิตตดาว่า ตนเองไม่มีความรู้ทางศิลปศาสตร์อะไรเลย เพราะไม่เคยเรียน ทั้งโง่ด้วย ชูชกในมหาชาติลานนาแล้วยิ่งกว่า เพราะเป็นคนขี้เกียจอย่างสุดแสน ชั้นแต่งงานการที่ผู้ชายทั่วไปในท้องถิ่นเขาทำกัน เป็นต้นว่า เลี้ยงวัวควาย จักสาน ทำกระบวยกระจำ ดักสัตว์ ก็ทำไม่เป็น สิ่งที่ชูชกทำเป็น คือ นอนขดอ้อมเตาไฟแล้วก็ไอชุกชุกซากซาก เวทมนตร์ที่พอจะรู้จักคือมนต์เป่าไฟในเตาให้เร็ว ซึ่งที่จริงไม่ต้องอาศัมนต์ก็น่าจะทำได้

“ชื่อวาศาสตร์ศิลป์และศิลป์คุณกู่ก็บได้เรียน
แม่นว่าตำราเซ็นเซ็กก็บได้เรียน
มีแต่นอนหงายคู้เข่านอนอ้อมเตาไฟ
ฝูงนี้หากเป็นการเก่าเคยชำนาญสน้อย
พื่อนแบ้นเบ็งลายโลกกู่ก็บได้เรียน
พื่อนดาบกู่ก็บได้เรียน
แม่นว่าเชิงดำนำปลาสากร้าต้องลายซ้อกก้อก
สานก้วยแปลงน้ำบวยและแปลงบ้ำก
ก็บได้เรียน.....

แต่เมื่อยังน้อยเล็ก
หล่อบ้ำกแก้วหื้อเป็นคำกู่ก็บได้เรียน
ไอชุกชุกซากซาก
และแม่นว่าเชิงพื่อนอย่างลายเลิง
ชั้นพื่อนโยกโยงกู่ก็บได้ชั้นกะโขง
ตกเชิงดาบและเชิงรำกู่ก็บได้เรียน

.....
กูนี่เป็นคนเฒ่าไว้บมีผญา
นับไปมารู้รอดหน้าแล้วสอดทวยดู
.....

.....
ทั้งมนต์ยาน้อยใหญ่ทวยดูใกล้และดูยาม
กู่ก็บได้เรียน
.....

มีแต่มนต์เป่าไฟหื้อเร็วในเตากู่พินก็เชื่อแล้วบอรัยสังดังเก่า”

(ตำนานไม้ไผ่แจ้เรือแวง)

ในด้านความทารุณโหดร้าย ชูชกในมหาเวสสันดรชาดกกับในมหาชาติลานนา มีความทารุณโหดร้ายพอๆกัน มหาชาติลานนากล่าวว่า ชูชกดำและตีสองกุมารไปตามทางทั้งๆที่ฉบบัภาษาบาลีไม่ได้กล่าวถึงอย่างละเอียดลออนัก ในกัณฑ์กุมาร ผู้แต่งมหาชาติลานนาพยายามเน้นให้เห็นว่าชูชกมีความทารุณโหดร้าย ด้วยการบรรยายว่า ชูชกทุบตีสองกุมาร และผู้แต่งยังใช้ถ้อยคำที่สื่อให้เห็นว่าชูชกเป็นคนเลวทราม ผู้แต่งเรียกชูชกว่า ปู่จิ้งไรบั้ง ปู่อินทพาลบั้ง และยังเห็นว่าชูชกเป็นคนสกปรก ตะกละ ไม่น่าคบ จึงเรียกว่า เฒ่าผีเผตบั้ง เฒ่าผีโพงบั้ง และเฒ่าผีพรายบั้ง ชูชกในมหาชาติลานนาสำนวนพระยาพิน ชะรอยจะรู้สำนึกในข้อเสียของตนดี จึงหวังชีวิตในโลกหน้าของตน ถึงกับสั่งเสียอมิตตดาว่า ให้อมิตตดาขายบ้านเสียแล้วเอาเงินทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ถ้าภายในสามปีชูชกไม่กลับมาบ้าน นางอมิตตดาจะกลับไปอยู่กับพ่อแม่ตามเดิม หรือจะมีสามีใหม่ก็ตามใจ

ลักษณะที่เป็นตัวตลก

มหาชาติลานนากัณฑ์ชูชก โดยเฉพาะฉบบัที่แต่งในสมัยหลัง เช่น สำนวนพระยาพิน และอินทร์ดงเหลา นอกจากจะเพิ่มความน่าเกลียดในด้านรูปร่างลักษณะและนิสัยใจคอแล้ว ยังเพิ่มความเป็นตัวตลกที่น่าขบขันและน่าสมเพชเป็นอย่างมากด้วย ชูชกในฐานะเป็นตัวตลก จะมีความงอแงงะเซอะเซะ ซึ่งจะเห็นได้จากการบรรยายหลาย ๆ ตอน

เมื่อชูชกจะจากนางอมิตตดาเข้าป่าไปขอสองกุมารนั้น ได้แสดงให้เห็นว่ารักและเป็นห่วงภรรยาเหลือเกิน ออกส่ำหัดกั่น้ำและหาพินมาไว้ให้ แต่การตักน้ำมาเก็บไว้ก็ตี การหาพินก็ตี มหาชาติลานนาสำนวนดังกล่าว ชี้ให้เห็นความเซอะเซะของชูชกที่ออกส่ำหัดถึงที่แตกและบั้นบ้างไปตักน้ำมาแล้วก็ใส่ให้เต็มภาชนะทุกใบ แม้กระทั่งฝาไม้ขีด ซ้อน กระจำ ฝากล่องเกลือ เปลือกไข่เป็ดไข่ไก่ เปลือกมะเดื่อและกระดองเต่า เปลือกหอย ตลอดจนถึงตะกร้าตาห่าง ๆ ก็แทบจะตักน้ำใส่ไว้ให้

“มันก็ถือเอาไหหน้าอันแตกอันหาวก	เยี่ยะตะหยากตะหยากไปสู้อ่า
ก๊อตักเอาน้ำมาเยี่ยะงะงันงะงัน	มาใส่ไว้ซ้อ้นซู่แห่ง
ใส่ทั้งเพ็องแอ่งและเพ็องไห	จาลวงสุดไปแม้หน้าว่า
ฝากับเหล็กไฟและหัวขันไคไม้บั่ว	มันก็ใส่ไว้
แม้ว่าซ้อ้นบ้ำกอันใหญ่มันก็ใส่หื้อเต็ม	ทั้งฝากับเกลืออันเต็มมันก็ใส่
ทั้งเปลือกไข่ไก่และไข่เป็ด	ทั้งเปลือกมะเดื่อและองเต่าตักข้าว
ทั้งเปลือกหอยกบถันเปล่ามันก็ใส่	แม้หน้ากับตาไข่ัวและซ้าห่าง
มันก็ตาดวงใส่ไว้แล้ว”	

(สำนวนพระยาพิน)

พอถึงตอนไปหาพิน ก็เก็บมาหมดทั้งโคนทั้งราก ทั้งเปลือกไม้และกิ่งก้านแม้กระทั่งเถาวัลย์เศษไม้ และหญ้าก็ลากเอามาทั้งที่ยังไม่แห้ง

“มันก็แส้วเอาพร้าเข้า ไปสู่ป่าลาหา เอาหลัวมาผ่าไว้
 เอาทั้งไม้และเครีอเขา อันยังบ่ตายแห้ง
 มันก็แส้วมัดเอามาทั้งเค้าทั้งราก ทั้งเปลือกก็ก้าน
 ก็ลากเอามาทั้งผอยไม้และหญ้าเยื่อคา มันก็เก็บเอามาห้อนางหน่อให้สายใจ”

(ตำนานอินทร์ลงเหลา)

เมื่อเข้าป่าจะไปขอสองกุมาร เดินทางจนจะถึงที่อยู่ของพรานเจตบุตร สุนัขของพรานเจตบุตรซึ่งมีอยู่มากมายหลายตัววิ่งไล่กัดเอา ภาพซุกเกาหัว ยิงฟัน แล้วก็เบะปากจะร้องให้ พลงพิมพ่าไม่เป็นคำพูด นับเป็นภาพที่น่าขบขันและน่าเวทนาอีกภาพหนึ่ง

“เมื่อนั้น พรานหมณีก่เกาหัวและยี่เขียวน ถ้ำปากเบี้ยวตบดำ
 ปากบ่เป็นคำบ่ให้ จ้มชวะไซ้เสียงกล้ว”

(ตำนานสร้อยสังกร)

ผู้แต่ง ได้ชี้ให้เห็นลักษณะที่เป็นตัวตลกตะกละมูมมาม และละโมบ มีตัณหาราคะ อีกครั้งหนึ่งในชีวิตจากสุดท้ายของซุกก ซึ่งชีวิตจากนี้ในมหาเวสสันดรชาดกเหมือนในฉบับภาษาบาลี เป็นจากที่ไม่มีมีความสำคัญมากนัก เกือบไม่มีความหมาย ในกัณฑ์มหาธาตกล่าวแต่เพียงว่า สิ้นชีวิตเพราะความตะกละตะกลามร่ำประทานอาหารมากเกินไป ไฟธาตุไม่อาจเผาผลาญ เลยสิ้นชีวิต

ฉบับภาษาบาลีบรรยายว่า

“ตทา ซุกโกปี ปมาณาติกุกนุตฺ ภูณฺชิตฺวา ชีราเปตุํ อสกุโกนุโต ตตุเถว กาลมกาลี”^๑

ความในมหาเวสสันดรชาดกมีดังนี้

“บริโภคโภชากระยาหารเหลือขนาด เตโชธาตุมิอาจเผาผลาญ
 เฒ่าก็ถึงกาลกิริยา”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๓๕๐)

และเมื่อซุกกสิ้นชีวิตแล้ว พระเจ้ากรุงสมุทัย

“ก็ให้กระทำฌาปนกิจ แล้วกรมบพิตรก็ให้ตีกลองร้องป่าว
 หาพงศ์เผ่าของพรานหมณฺ เกี่ยวได้ถามก็มีได้พานพบ
 ประสบแต่สักคน”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๓๕๑)

^๑ ชาดกอุกถาย ทสโม ภาโค มหานิปาตคุณณาฯ, เรื่องเดิม, หน้า ๔๘๑.

ชูชกในมหาเวสสันดรชาดก จึงดูเหมือนเป็นตัวละครที่มีบทบาทให้ผู้อ่านผู้ฟังเกลียดชังสาปแช่ง และสมเพชเวทนา และเมื่อตัวละครเอกของเรื่อง คือ พระเวสสันดรบำเพ็ญบารมีครบถ้วนเรื่องกำลังจะจบไปด้วยดี ตัวละครที่สำคัญกำลังจะประสบความสุข จะได้กลับมาพบกัน อยู่ร่วมกันอีก ชูชกก็ลาเข้าไปอย่างเงียบ ๆ ไม่เหลืออะไรไว้ให้ประทับใจอีกเลย

ชีวิตฉากสุดท้ายของชูชกในมหาชาติลานนามีรายละเอียดมากกว่า ผู้แต่งกัณฑ์มหाराช รักษาบทบาทของชูชกในฐานะตัวละครที่เลวร้าย สกปรก และเป็นตัวตลกไว้โดยตลอด ผู้แต่งบรรยายความตะกละตะกลามเพราะไม่เคยรับประทานอาหารดี ๆ มาก่อนได้อย่างเป็นจริงเป็นจัง ชูชกรับประทานอาหารทุกชนิดที่มีผู้นำมาให้ และรับประทานจนหมดไม่เหลือเหลือ เพราะเวลาอยู่ที่บ้านถ้ามีแกงผักกุ่มใส่กุ้ง ชูชกจะรับประทานหัวกุ้ง ส่วนหางให้นางอมิตตดา ส่วนกลางอดสำหรับเก็บไว้รับประทานมือเย็น ผู้แต่งบรรยายด้วยอารมณ์ขันแถมสมเพชเวทนาดังนี้

“ห้องพราหมณ์พราภมานาน มันกินอาหารตามอันมัก อาหารคัตถ์
ในใส่ไฟห้องใหม่บ้าน ท้องเต็มตันอันยันพันปาก ความอันอยากจกกินทุก
อัน เมื่อมันอยู่เรือนบ้านเก่า เท่ากินผักกุ่มใส่กุ้งและตัว พราหมณ์เถ่ากิน
ทางหัว เมี่ยมันกลัวเถ่าอยาก มันก็หากกินทางหาง ทำมกลางขาไว้กินเมื่อ
แลง บัดนี้ได้มาพบของกินแ่งต่าง ๆ ขึ้นส้มค่างกับมันหมูสองมืออุเข้าปาก
เยี่ยจะจูบจะจาบชะชุยชะชวย กินทั้งลาบควายและแกงแคเบ็ด แกงแคเห็ด
เห็ดวะวี่วะวี่ กินทั้งบั้งจีและปลาเผา แคบหมูมันเอามาใส่ระริน ถ้ายินมัน
ค่อยเคี้ยว ปากพราหมณ์เบี้ยวเมื่อบน กินทั้งแกงอ่อมต้มจดังชะชูป บั้งไก่
รูดทั้งตัว กินทั้งขางัวและห่านต้ม กินทั้งขึ้นส้มและปลาเจียว แกงหนั่งเหนียว
ใส่ส้มอ้อย เคี้ยวบ่ย่อยสีกอัน พราหมณ์มันเยี่ยะหลับต้ามันอยู่ พราหมณ์
เฒ่าบู่ค่อยเคี้ยววงงันงันงัน กินทั้งแมงมันและอึ่งอย่าง กินทั้งก้างทั้งตุกทั้งมัน
กินทั้งหมากไฟและลูกส้ม กินทั้งขึ้นส้มและปลาจิ้น เยี่ยะมะมื่นมะมั่ว กิน
ทั้งหมากพร้าวและหมากตาล กินทั้งน้ำหวานและหัวเผือก กินบ่เลือกบ่แยง
กินทั้งแตงทั้งเต้า กินทั้งข้าวสาลี”

(ตำนานสร้อยสังกร)

ชูชกรับประทานอาหารเข้าไปมากมายหลายอย่าง มหาชาติลานนามฉบับ พระยาพื้น เฝิมเติมว่า ขณะที่ชูชกรับประทานอยู่นั้น พวกนางข้าหลวงช่วยกันป้อน ทำให้ชูชกเคลิบเคลิ้ม หลงใหลกินเอากินเอา และละโมภกินอยู่คนเดียว

“กินวะว่อมอยู่คนเดียว”

นอกจากนี้ ยังมีเด็กผู้หญิงมานั่งแวดล้อมเปลี่ยยกหลอกล่อให้ชู้ชกกินให้มาก ๆ พออาหารจวนหมด ก็คอยถามชู้ชกว่า

“ของกินพ่อแม่ยังมีชะฤา”

ชู้ชกซึ่งกำลังหลงระเริงอยู่ในความสุขตอบว่า ถ้ามีก็เอามาอีก

“ปู่พราหมณ์จ้อล้อหน้าล่อ ตอบต้านต่อคำดี

ว่า เออ คันหลอนยังมีก็เอามาแถมสะหน่อย”

เมื่อรับประทานอาหารเข้าไปมากเกินไป ก็เกิดอาการเจ็บป่วยนำเวทนา ต้องอุ้มท้อง ซึ่งขยายใหญ่ขึ้นเท่าเหตาด ครวญครางและกลิ้งไปมา จะถ่ายก็ไม่ถ่าย จะอาเจียนก็ไม่อาเจียน

“ท้องพราหมณ์เถ่าใหญ่เท่าเหตาด ท่านพราหมณ์ยื่นลำปาก
อุ้มท้องร้องออกปากอะอืดทั้งคืน กลิ้งผับผืนอยู่บนเสาด
ทะเลดทะเลดเลื้อไป ไปเอาไฟมาส่อง ขดหาช่องอยู่ระรานระราน
ขดหาชานกับออก หวังจักตอกหือเบาใจ”

ผู้คนที่ดูแลอยู่จึงเอายาให้รับประทาน แต่ดูเหมือนกับไม่จงใจจะรักษา เพราะเอายาให้รับประทานเกินขนาด เมื่ออาการไม่ดีขึ้น จึงคิดตามหมอกัน ก็ให้บังเอิญบรรดาหมอทั้งหลายไม่อยู่กันเสีย หรือถ้าอยู่ก็ไม่ยอมมารับรักษา บ้างก็ว่าเป็นกาลกิณี บ้างก็ว่ายังไม่ว่าง บ้างก็ว่าย่ามาตามเลย บานนั้นก็ตายแล้ว หมอบางคนก็ทะเลาะกับภรรยา หมอบางคนก็อ้างว่าป่วย บางคนก็อ้างว่าติดธุระไปรักษาไม่ได้ ผู้จะไปตามหมอกฎกสุนัข เล็กกัดเอาก็มี

“ไปสู่หมอมอหัวฝายก็ว่าซัดชวง
ไปหาเถ่าปู่ก็ว่ายายยังอยู่กรรมบ่ออก
ไปสู่หมอช่างตาลก็ว่าตายเสียแล้ว
ไปสู่หมอปากมากก็ว่าอย่าสู้มาตาม
ไปสู่หมอยี่ก็ว่าจักร้าย
ไปสู่หมอช่างแก้วก็ว่าผิดเมี้ยนมัน
ไปสู่หมอมอหัวแตกก็ว่าไปสร้างสวนมัน
ไปสู่หมอมอหัวกาดก็ว่าไอ
ไปสู่หมอกุลวาก็ว่าหนีไปไว้
ไปสู่หมอมอสอนหงก็ว่าหมาไล่ขบ”

ไปสู่หมอมอหัวหลงก็ว่าอยู่ได้
ไปสู่หมอมอหัวงอกก็ว่าอย่าสู้มาทะเลาน
ไปสู่หมอแก้วยังจักยาก
ไปสู่หมอสานไหก็ว่าบรูที่
ไปสู่หมอมออัยก็ว่ามันตายแล้ว
ไปสู่หมอมอคำพันก็ว่าไปการแขก
ไปสู่หมอมอขวันก็ว่าเป็นพยาธิ
ไปสู่หมอมอคำใบก็ว่าไปล้อมรั้วบมา
ไปสู่หมอมอโหราก็ว่าหลัมพง

(ตำนานสร้อยสังกร)

ผู้ดูแลก็เลยกลายเป็นหมอจำเป็นประกอบยาถ่ายให้รับประทาน เป็นสลดเสียสามตุ่ง ยาผงอีกสามตุ่ง ท้องพราหมณ์ซึ่งพองขึ้นเต็มก็เลยแตกเสียงดังตุ่ม ชู้ชกในมหาชาติ ลานนาจึงไม่ใช่ตายเพราะรับประทานอาหารเกินขนาดเท่านั้น แต่เพราะรับประทานยาผิดขนาดด้วย เมื่อชู้ชกตายไป แทนที่จะมี

คนอาลัยอาวรณ์ หรืออย่างน้อยแสดงความเสียใจเศร้าสลด กลับมีแต่คนชอบใจ บ้างก็ซ้ำเติม บ้างก็กลั้ว บ้างก็ตีกลองสะบัดชัยซึ่งปกติเป็นกลองที่ดีในงานรื่นเริง เช่น งานแห่ดอกไม้ไฟ ก็เอามาตีให้พราหมณ์ขาดใจเร็ว ๆ

“ฝูงคนน้อยอยู่ระดมวงง้าว
ว่าพราหมณ์เรานี้ตายแล้ว
พ่องก็เยีเยะกลั้วเข้าใกล้
พ่องก็ดำพอดำหน้าใจ
ตีหือพราหมณ์ขาดใจตาย”

น้อยอยู่ชะช้าเสียงขาว
บางพ่องก็เบี้ยวปากแล้วใครหัว
พ่องก็ร้องให้อยู่ระรานระราน
พ่องก็ตีกลองสะบัดชัยไปเททาด

(ตำนานสร้อยสังกร)

พระเจ้ากรุงสุโขทัยโปรดให้จัดการทำพิธีเตรียมจะฉาปนกิจ ระหว่างที่ศพยังไม่ได้นำไปป่าช้า ผู้คนก็มาเล่นไฟคู่ยกกันอย่างสนุกสนาน บ้างก็เล่นินทาน เกี้ยวพราสีสาว ๆ เล่นดนตรี ตามแบบที่มัก จะเห็นกันในงานศพของล้านนา เมื่อถึงคราวนำศพไปป่าช้า ผู้คนที่มาเข้าขบวนแห่ศพล้วนเป็นคน ไม่สมประกอบ พิกลพิการทั้งแขนขา ปากหู เป็นภาพที่ชวนให้ขบขันและสมเพชไม่น้อย ผู้แต่ง บรรยายว่าผู้ที่ช่วยกันหามศพนั้นเป็นคนขาหักและขาเขย่ง คนตีฆ้องตีกลองคือคนตาฟางและตาพอง คนเป่าแตรก็ปากแหง่ คนแซนคอกมีหน้าที่ถือพวกเครื่องสูง ขบวนจึงเคลื่อนไปอย่างทุลักทุเล บ้างก็ จะหยุด บ้างก็จะไป คนนำทางก็ตาเสีย รวมทั้งคนแบกไม้ไต่ด้วย แม้จะมีคนร้องให้ก็ไม่ทราบว่าร้อง ให้เพราะอาลัยซุกหรือไม่ เพราะความต่อไปบอกว่า คนที่มาพร้อมขบวนร้องให้คือคนที่ร้องให้เก่ง ๆ ร้องให้ได้ง่าย

“ฝูงขาหักหือมาหามพายหน้า
ผู้ตาฟางหือตีกลอง
ผู้ข้างพื่อนหือตีแสง
ผู้แซนซ้อหือถือระแฉฉัตรกรัง
เท่าทันหัว ไหวอยู่ระนุ่นระนุ่น
ผู้ตาฟางหือมาแบกไม้ไต่
ผู้เป็นพองหือตีพาทย์
ผู้แซนลายหือพื่อนเล่นหลบหลัง
ผู้ตั้นแหง่หือตบมือ
ผู้ปากเบี้ยวหือดั่งไฟ
พ่องก็พื่อนดำสาผส
ฝูงเป็นลูงหือถือซ้อ
เขาร้าไรโสวกเศร้า”

ฝูงขาห่านย่างซ้อหือหามพายหลัง
ผู้ตาพองหือตีฆ้อง
ผู้ปากแหง่หือเป่าปี่แฉแตรมือ
พ่องว่ายังพ่องว่าไปไป
ผู้ตาซุ่มหือมานำทาง
ผู้หูหนวกไปหือตีกลอง
นุ่งผ้าขาดชยชย
ผู้แซนหักหือตีแสง
ผู้เถ่าหือถือวิกบัสาด
เขาร้าไรโสวกต้อง
ฝูงหลังซดหือถือทุง
ผู้ให้มือหือคอยรวายไป

(ตำนานสร้อยสังกร)

๑ เคยกล่าวถึงแล้วในเรื่องประเพณีงานศพ หน้า ๒๖-๒๗.

พอถึงเวลาจะฉาบปูนก็เกิดปัญหาว่าจะตั้งศพที่ไหนดี เพราะเกรงจะเป็นกาลกิณีแก่สถานที่ทำให้ผี ผักเสี้ยหายและเป็นที่น่าขยะแขยง ผู้แต่งบรรยายว่า ผู้นำศพไปได้ตามกันอย่างลั้งเลใจว่า จะเอาศพ ไปเผาที่ไหนดี

“เราจักเสี้ยพราหมณ์เถ่าที่โตซา
 จักเสี้ยยังน้ำจักกินเหนียวและรวก
 จักเสี้ยยังเค้าผักเผ็ดก็ว่าจักไว้กินดอก
 จักเสี้ยที่ใกล้บ้านก็ว่าขี้เหลี้ยดอง
 จักเสี้ยที่ใกล้หัวขัวก็ว่าจักไว้ไตเต่า
 จักเสี้ยที่ใกล้เค้าตาลก็กลัวตาลบใหญ่
 จักเสี้ยที่ใกล้เค้าซากก็จักไว้กินหน่อ
 จักเสี้ยที่ใกล้สวนผักก็ขี้เหลี้ยด
 จักเสี้ยที่ใกล้เค้าบงก็บงหน้า
 จักเสี้ยที่ใกล้วัดก็จักกลัวหลอก
 จักเสี้ยที่ป่าคาคนกก็จักเกี่ยว
 จักเสี้ยยังวังน้ำจักหากินปลา”

จักเสี้ยยังน้ำจักหากินปลา
 จักเสี้ยยังจอมปลวกก็ว่าจักไว้หากินเห็ด
 จักเสี้ยยังป่าผักหนอกก็จักว่าไว้กินใบ
 จักเสี้ยใกล้ริมทางก็เสี้ยว่าจักกลัว
 จักเสี้ยที่ใกล้ต้นพร้าวก็กลัวพร้าวบ่หวาน
 จักเสี้ยที่ใกล้เค้าไม้ก็ไว้กินหาง
 จักเสี้ยที่ใกล้น้ำบ่อก็จักไว้ตักกิน
 เจ้าสวนก็เคียดอยู่มะม่วงมะง
 จักเสี้ยที่ป่าหญ้าจักก็จักกัด
 จักเสี้ยที่ใกล้เค้ากอกก็ว่าจักไว้เป็นยา
 จักเสี้ยที่ป่าเขี้ยวผีก็จักขัง

(ตำนานสร้อยสังกร)

ชูชกเป็นบุคคลที่ผู้คนรังเกียจกันถึงเพียงนี้ เป็นตัว “ขี้ด” หรือตัวกาลกิณี ซึ่งจะทำความพินาศเสียหายแก่คนและสถานที่ที่อยู่ใกล้ ในที่สุดเลยต้องฉาบปูนจศพชูชก ณ สถานที่ที่เป็นกาลกิณีอยู่แล้ว เมื่อถึงคราวต้องนิมนต์พระมาบังสุกุลตามประเพณี จะไปนิมนต์พระวัดไหน ๆ ก็ติดขัดอีก พระบางรูปก็บอกว่าไม่เคยไป บางรูปก็ว่า “ขี้ด” บางรูปเป็นพระลานช้างก็อ้างว่าต่างภาษากัน จนไปได้พระกุลวาศ^๑ ซึ่งเป็นพระที่พิกลพิการมารูปหนึ่ง เป็นกลากเกล็ดอนทั้งตัว ตาพองโต เอวคด หลังก็โก่ง อัจฉริยารก็พลอยไม่สมประกอบไปด้วย ผ้าย้อมฝาดก็ถูกหนูกัด ตาลบัตร์ก็ขาด สายบาตรก็ขึ้นราจนเป็นเห็ด หนังก็น้ำเป็นเกล็ด ๆ เต็มไปหมด สะพายถุงกันรั้ว เดินไกวแขนโย่งอย่างพลางทำหน้าที่ปะหลกปะหลก

“เขาไปอาราธนาสาธุเจ้าวัดน้อยก็ว่าขี้ดขวง ไปนิมนต์พระวัดหลวงก็ว่าเราไปบ่ได้
 ไปนิมนต์พระวัดใต้ก็ว่าเราบ่เคยเมื่อ ไปนิมนต์พระวัดเหนือก็ว่าเราเป็นตุ่ม
 ไปนิมนต์พระวัดลุ่มก็ว่าเราเกรง ไปนิมนต์พระวัดเม็งก็ว่าบ่ไปแลท่าน
 ไปนิมนต์พระวัดม่านก็ว่าบ่ทวาบ่ทวา ไปนิมนต์พระอโยธยาที่ว่าบ่หลังบ่หลัง
 ไปนิมนต์พระลานช้างก็ว่าเราต่างภาษา เขาไปได้พระกุลวาดนหนึ่งดูหลาก
 หันหน้าก็หากปูนใครหัว ทั้งตนตัวยอมเป็นขี้เขียนขี้ซาก
 ริมปากก็เส้า เค้าคางก็หยุ่ม ปุ่มก็เดิบ หนังก็บักดีที่อ
 สองมือก็โผก เยี้ยะไสโครกผิตคลอง สองตาพองหลังปลิว

^๑ คำอธิบาย หน้า ๑๕.

ออกก็ก้าวแถวแอวกัด	หลังก็โก่งขดปุ่นกล้ว
หัวก็ซ้ามาเพิบ หน้าเตียบเยียบปุ่นตืดู	สองหูก็หนวก คำจาก็สวบกบเจียมตัว
เอาผ้ามาปกหัวคอมค่อ	เยีเยะบปากร้อเจียรจา
ค้อยลีลาอย่างยาตร ที่แท้ฝ้าย้อมผาดหนูกี้มากัด	ตาลปัตรก็ขาด สายสนุกบาตรก็เป็นเห็ด
หน้าก็เป็นแกล็ดบ่หอม ชม่อมก้อง กั้นถังกี้รวี	เขาว่าซี้ซั้วบ่เซียง
กี้ยืนชะเมียงสองตา ไกวแขนมายะย้อยเย่าง	มายืนเทียมฟ่างข้างกองหล้ว
ปุ่นตีใครหัวหนักกว่าเช่น	เป็นหน้าเยีเยะจิตหลกจิตหลก”

(ตำนานสร้อยสังกร)

แล้วพระที่รูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์รูปนั้นก็เอาไม้เท้าเคาะที่พื้น และพูดว่า อุบาสกเอ๋ยขอขงบังสกุลหน้อยนะ แล้วก็สวดทัง ๆ ที่อมเมียงสูบบุหรี สวดซ้าไปซ้ามา ถามว่าพราหมณ์ตายหรือยัง แล้วก็อวยพรให้ชุก แทนที่จะขอให้ชุกไปสู่สวรรค์ กลับอวยพรว่าให้ไปอยู่นรกอเวจีกับเทวทัตเถอะ อย่ามาเกิดเป็นคนอีกเลย

“ว่าอุบาสกเฮย เราขอขงบังสกุลสะน่อย	เอาไม้เท้าต๋อยกองหล้ว
เยีเยะกะกกะกาคำปากก็สวดว่า	นะมอตอสูอ นะมอตาสัง
กุศลธัมมัง อกุศลธัมมัง	ปู้พราหมณ์ตายากยัง
ว่าคำหล้งแถมเล่า ซ้าคำเก่าไปมา	กุศลาก็บ่ได้เสีียงเหมียงในปากก็บ่หลุด
บุหรีซู้ตักก็บ่ว่าง ถงขาหย่างก็สะพาย	แล้วกับบันพรหลายหื้อพราหมณ์ปู้
ว่าหื้อไปอยู่อเวจี อย่าได้หนีไปเมืองฟ้า	จุงกัมน้ำรับบาปกรรมเวร
หื้อไปอยู่กัเบรเทวทัตลุ่มใต้	อย่าหื้อได้มาเกิดเป็คนซ้าพอสอง”

(ตำนานสร้อยสังกร)

มองชุกในฐานะเพื่อนมนุษย์

นำคิดว่า ถ้าหากเป็นเรื่องจริง ชุกจะมีรูปร่างลักษณะซี้รวีซี้เห่ และเป็นคนเลวร้ายมากมายอย่างที่บรรยายในมหาชาติลานนาหรือไม่ เราน่าจะให้ความยุติธรรมแก่ชุกโดยพิจารณาชุกในฐานะมีความเป็นคนธรรมดาสามัญ ที่มีชีวิตเลือดเนื้อ ความรู้สึก เหมือนคนทั่วไปบ้าง บางทีอาจทำให้เราเข้าใจและเห็นใจตัวละครตัวนี้เพิ่มขึ้น

ในด้านรูปร่างลักษณะ ดังกล่าวแล้วว่าผู้แต่งมหาชาติลานนาได้วาดภาพชุกเป็นคนแก่ห่อหมถึงกับหัวสั้นันๆ รูปร่างหน้าตาก็หน้าขะเขยงนัก เนื้อตัวเหี่ยวยุ่นเป็นปุ่มเป็นปมทั่วตัว เท้าบิด ขากางหลังโก่ง ฟุงโร หูตาก็บิดเบี้ยว ฯลฯ จินตนาการดูแล้วไม่น่าจะเป็นคนเลย เป็นเหมือนตัวประหลาดอะไรเสียมากกว่า ชุกก็จริง ๆ จะซี้รวีซี้เห่ขนาดนั้นเขี้ยวหรือ นำคิดว่าถ้าเป็นอย่างที่บรรยาย อมิตตดาซึ่งเป็นสาวสวย ไม่ว่างจะเกิดในสมัยใด ประเทศใดก็ตาม ไม่น่าจะทนอยู่ด้วยกันได้ อันที่จริงถ้าพิจารณาอายุของชุกที่บอกไว้ในมหาชาติลานนาสำนวนต่าง ๆ ก็ไม่น่าจะแก่ห่อหมถึงขนาดนั้น

มหาชาติลานนาสำนวนสร้อยสังกรและสำนวนพระยาพื้น บรรยายว่า ชูชกเป็น

“พราหมณ์เฝ้าพรักพร้อยสามชาว”

คำว่า ชาว เป็นคำที่ใช้ในภาษาถิ่นลานนา แปลว่า ยี่สิบ สามชาวก็น่าจะมีความหมายว่า หกสิบ คนอายุหกสิบไม่น่าจะแก่ง่อมอย่างที่คุณแต่งมหาชาติลานนาบรรยาย

ในด้านนิสัยใจคอและพฤติกรรม ตามที่บรรยายพอจะสรุปได้ว่า ชูชกเป็นตัวละครที่มีโลภะ และโมหะมาก ปกติพฤติกรรมของมนุษย์นั้น ตามหลักจิตวิทยาอธิบายว่า เป็นไปเพราะมีสิ่งกระตุ้น (motivation) หรือสิ่งเร้า (stimuli) ต่าง ๆ ชูชกถูกกล่าวหาว่าเป็นคนโลภ เพราะขอทานได้เงินมาจำนวนหนึ่งแล้วก็ไม่พอ อยากไปขอมาเพิ่มเติมอีก ทำให้ชูชกจึงต้องเป็นขอทาน จะตอบคำถามนี้ ได้ก็เห็นจะต้องพิจารณาถึงภูมิฐานะของชูชกประกอบ ชูชกอาศัยอยู่ในแคว้นกาลิงคะ ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นแห่งแล้งกันดาร จนกระทั่งพราหมณ์กลุ่มหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในแคว้นนี้ ต้องมาทูลขอช้างปัจจัยนาเคนทร์ จากพระเวสสันดร เพื่อจะให้เกิดความชุ่มฉ่ำแก่แผ่นดินของตนบ้าง แคว้นกาลิงคะนี้ ปัจจุบัน คือแคว้นมีทราส (Madras) ซึ่งก็ยังเป็นดินแดนกันดารอยู่ กล่าวได้ว่า ความต้องการในปัจจุบันสำหรับดำรงชีวิต เป็นต้นว่า อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ อันเป็นความต้องการซึ่งทุกคนมีอยู่นั่นเอง ที่เป็นแรงผลักดันให้ชูชกต้องออกทำมาหากิน และเมื่อไม่สามารถทำอย่างอื่นได้ ชูชกจึงยึดอาชีพขอทาน ชูชกจะมีอาชีพนี้มาแต่เมื่อไร ผู้แต่งวรรณคดีเรื่องนี้ไม่ได้กล่าวถึง ถ้ามีอาชีพนี้ตอนหลังก็ยังไม่เห็นใจ ธรรมดาคนที่อาศัยอยู่ในซีกโลกตะวันออก เมื่อแก่เฒ่าก็มักได้อาศัยลูกหลานเลี้ยงดู ส่วนทางตะวันตกก็มักเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะให้สวัสดิการ ตามเรื่อง ไม่ปรากฏว่าชูชกมีลูกหลานหรือญาติพี่น้องที่จะคอยจุนเจือ ทั้งสวัสดิการของรัฐก็ยังมี^๑ ชูชกจึงไม่น่าจะถูกดำเนินว่าเป็นคนแก่ช้ำโลก แม้เมื่อได้เงินมา ๑๐๐ กษาปณ์ ชูชกนำไปฝากเพื่อนแล้วก็ไปเที่ยวขอทานอีกก็ยังไม่น่าดำเนิน อาจกล่าวได้ว่าชูชกเป็นคนรอบคอบ คิดการณ์ไกล นึกถึงอนาคตเมื่อตัวเองชรามากจนไม่สามารถจะไปท่องเที่ยวขอทานได้อีก ตามเรื่องชูชกมีโมหะ แก่ชราแล้วยังสนใจอยากได้อมิตตมาเป็นคู่ครอง อะไรเป็นสิ่งกระตุ้นให้ชูชกมีความประสงค์เช่นนั้น เป็นไปได้ไหมว่า ชูชกรู้ตัวว่าอายุมาก มีความรู้สึกกลัวตาย ความอยากมีชีวิตอยู่ตามสัญชาตญาณมุ่งเป็น (life instinct) ผลักดันให้ชูชกคิดหาคู่ครอง และการที่ชูชกเลื้อยอมิตตดาวรุ่งสวยงามก็คงเป็นเพราะต้องการลบล้างปมด้อย (Inferiority Complex) ของตน ปมด้อยนั้นก็คือ ชูชกอายุมากและค่อนข้างขี้เหร่ (แม้ว่าจะไม่น่าเกลียดเท่าที่บรรยายในมหาชาติลานนาก็ตาม) ชูชกมีโหระ ดุ และตีสองกุมาร หลังจากได้รับพระราชทานจากพระเวสสันดร แล้วก็เป็นเรื่องน่าเห็นใจ เพราะเด็กก็ยอมเป็นเด็ก ทั้งสองกุมารคงไม่เดินตามชูชกไปอย่างง่ายดาย เป็นแน่ ชูชกจึงต้องเอาเชือกผูกไว้ พลงดูและตีด้วยความกลัวว่าสองกุมารจะวิ่งหนีไปเสีย

^๑ แม้ปัจจุบันนี้ ตามร่างพระราชบัญญัติประกันสังคมของกรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีหลักการว่าด้วยการปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยการประกันสังคมในประเทศไทย ก็มีได้ระบุถึงหลักการประกันสังคมในพระราชกรณียศเลย ดู วิจิตร ระวังวงศ์ “การสังคมสงเคราะห์ในประเทศไทย” วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๑ ผู้เขียนคาดว่าในอินเดียก็คงยังไม่มีเช่นกัน

ในสายตาของผู้เขียนที่พยายามมองชูชกในฐานะเป็นคนธรรมดา ๆ เหมือนกัน โดยอาศัยความรู้ทางจิตวิทยาเข้าช่วย จึงเห็นว่าชูชกมีความโลภ โกรธ และหลงจริง แต่ก็มีเหตุผลกดดันให้เป็นเช่นนั้น อย่างน่าเห็นใจ

พิเคราะห์เหตุแห่งการเสริมแต่งบุคลิกลักษณะ

เหตุใดผู้แต่งมหากาฬในลานนา จึงเสริมแต่งบุคลิกลักษณะตลอดจนใช้คำพูด แสดงให้เห็นว่าชูชกเลวร้ายอย่างมากมาย ทั้งยังเป็นตัวละครที่ชวนให้ชอบขบขันและสมเพช ชูชกเป็นที่รังเกียจของตัวละครอื่น ๆ ถือว่าเป็นคนขีต ผู้แต่งเองมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อชูชก การบรรยายของผู้แต่งมีอิทธิพลให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นว่า ชูชกเป็นตัวละครที่เป็นผู้ร้ายในวรรณคดีเรื่องนี้ ผู้เขียนเคยได้ฟังผู้ใหญ่เล่าว่า สมัยยังเด็กนั้น ชูชกก็เป็นเด็กตะกละตะกลาม รับประทานจุ มารดาต้องนั่งข้าวให้รับประทานวันละหลาย ๆ โห แสดงว่าบางสำนวนอาจมีรายละเอียดให้เห็นว่าชูชกเป็นคนโลภมาก โกรธมาก และหลงมาก ในการพยายามจะตอบปัญหานี้ ผู้เขียนคำนึงถึงสิ่งที่เกี่ยวข้อง ๓ ประการ ที่น่าเชื่อว่าเป็นสาเหตุให้ผู้แต่งเพิ่มเติมเสริมแต่งบุคลิกลักษณะส่วนแล้วให้ตัวละครตัวนี้ ได้แก่

๑. โอกาสเทศนามหาชาติในลานนา

การเทศนามหาชาติในลานนา นอกเหนือจากเทศน์ตามเทศกาลในเดือนสิบสองแล้วยังมีการเทศน์เฉพาะกัมภ์ในวาระต่าง ๆ อีก เช่น ในงานฉลอง หรืองานศพ มหาชาติกัมภ์ชูชกเป็นที่นิยมเทศน์ในวาระดังกล่าวมาก การเทศน์มีลักษณะเป็นไปเพื่อความบันเทิง ผู้แต่งและผู้เทศน์จึงมักแทรกมุขตลกให้คนฟังขบขันอย่างถึงอกถึงใจ และชูชกเป็นตัวละครที่เหมาะสมที่สุดที่ผู้แต่งจะใช้เพื่อการนี้ ชูชกจึงเป็นตัวละครที่รูปร่าง หน้าตาและกิริยาท่าทาง เป็นผู้ร้ายที่น่ารังเกียจ ช่วยให้การเทศน์มหาชาติมีหลายรส สนุกสนานเพลิดเพลิน เหมาะแก่กาลเทศะ เมื่อนำมหาชาติสำนวนต่าง ๆ มาเทียบกันดูแล้ว ผู้เขียนพบว่ากัมภ์ที่มีผู้แต่งเดิมมากที่สุดได้แก่กัมภ์ชูชกนี้เอง ดังนั้น การที่ชูชกในมหากาฬในลานนามีลักษณะรูปร่าง ตลอดจนกิริยาท่าทางเป็นตัวละคร เป็นผู้ร้าย ก็เป็นเพราะผู้แต่งปรับให้เหมาะสมกับโอกาสเทศนานั่นเอง

๒. ลักษณะผู้ร้ายในวรรณคดีไทย

คงจะเป็นที่เห็นพ้องต้องกันว่า ตัวละครที่เป็นผู้ร้ายในวรรณคดีไทยนั้น ปกติจะมีความน่ารังเกียจหลายประการ นับแต่รูปร่าง นิสัยใจคอและพฤติกรรม นอกจากนี้บ่อยครั้งที่เราพบว่าผู้ร้ายยังเป็นตัวละครชวนหัวด้วย เหตุใดผู้ร้ายในวรรณคดีไทยจึงเป็นตัวละคร โดยเฉพาะชูชกเป็นตัวละครที่ชวนให้สมเพช ทั้ง ๆ ที่น่าจะเป็นตัวละครที่น่าสงสารและน่าเห็นใจไม่น้อย ไทหนจะแก่เฒ่า ไทหนจะลำบากยากเข็ญ ปกติในสังคมไทยเรา มีความนับถืออาวุโสและมีได้มีความรังเกียจคนขอทาน เรานิยมแบ่งปันของที่พอจะให้ได้แก่คนขอทานด้วยความเต็มใจ เพราะถือว่าเราได้ทำบุญให้ทาน

มีผู้กล่าวว่า^๑ การที่ตัวละครผู้ร้ายในวรรณคดีไทยมีลักษณะเป็นตัวตลกด้วยนี้ เป็นเพราะอารมณ์ขันของคนไทย และเป็นเอกลักษณ์ประการหนึ่งของวรรณคดีไทย ที่จะสร้างบุคลิกลักษณะของผู้ร้ายให้มีความน่าเกลียด น่าขบขัน น่าสงสาร เพราะกวีไทยมักมองโลกทั้งในแง่ทุกข์และสุขสลับกันไป บางทีก็สร้างฉากตลกขบขันแบบเห็นความทุกข์ของผู้อื่นเป็นของสนุก ผู้ร้ายในวรรณคดีไทยจึงมักตกอยู่ในฐานะเช่นนี้ เช่น ชุนช้าง หรือแม่แต่ตัวละครในวรรณคดีที่มีชื่อเกิดจากต่างประเทศ อย่างเช่น ทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ จรกาในเรื่องอิเหนา จากบทบาทของ ชูชกในมหาชาติลานนา เราสามารถสรุปได้ว่า การที่ผู้ร้ายในวรรณคดีมีลักษณะเป็นตัวตลกด้วย เป็นลักษณะร่วมที่เกิดขึ้นในวรรณคดีภาคกลางและวรรณคดีลานนา และอาจเป็นลักษณะร่วมของวรรณคดีท้องถิ่นอื่นอีกก็เป็นได้ ซึ่งน่าศึกษาต่อไป

๓. วัตถุประสงค์ในการเทศน์

มหาชาติเป็นวรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา แต่งขึ้นเพื่อใช้เทศนา ความมุ่งหมายหลักในการเทศน์ก็เพื่อให้ข้อคิดที่เป็นธรรมะทางพุทธศาสนา ซึ่งก็อาจเป็นธรรมะระดับต่าง ๆ เช่น ความเสียสละ ความมีอุดมการณ์อันแน่วแน่อย่างพระเวสสันดร ความซื่อสัตย์จงรักภักดีอย่างพระนางมัทรี ความเป็นลูกที่ตัวอย่างซื่อสัตย์ และอรหัตผลอันเป็นเป้าหมายสำคัญในการบำเพ็ญบารมีของพระเวสสันดร ธรรมะดังกล่าวน่าจะเป็นสิ่งสำคัญที่พุทธศาสนิกชนควรคำนึงถึง เป็นต้น โดยเหตุที่ชูชกเป็นตัวละครที่มีบทบาทสำคัญตัวหนึ่งในเรื่องนี้ ผู้เขียนเชื่อว่า ในเนื้อหาที่เกี่ยวข้อง ผู้แต่งน่าจะสื่อสารคติธรรมทางพุทธศาสนาประการใดประการหนึ่ง ผู้เขียนจึงได้พิจารณาเนื้อหาเกี่ยวกับตัวละครตัวนี้โดยตรง และพบว่า ชูชกได้สื่อสารให้เห็นคติธรรมทางพุทธศาสนาที่สำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. คติธรรมเรื่องทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
๒. คติธรรมเรื่องไตรลักษณ์

คติธรรมว่าด้วยการทำดีได้ดีและทำชั่วได้ชื่อนั้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นคติธรรมที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์โดยตรง ที่จริงคติธรรมนี้คงมีมาก่อนพุทธกาลแล้ว และมีอยู่ในศาสนาใหญ่ ๆ แทบทุกศาสนา^๒ ผิดแต่ว่าการอธิบายการเกิดผลแห่งกรรมนั้นต่างกัน ศาสนาที่มีการนับถือพระผู้เป็นเจ้าเชื่อว่า เมื่อคนทำกรรมไม่ดีแล้วพระเจ้าจะเป็นผู้กำหนดโทษให้ได้รับกรรมตอบสนอง และคนที่ถึงแม้จะทำความดี ถ้าขาดความเชื่อในพระเจ้า ก็อาจไม่ได้รับผลดีก็ได้ หรือคนที่ทำชั่วแล้วเกิดสำนึกผิดขอภัยจากพระเจ้านั้นอาจลดหย่อนโทษได้บ้าง ครัทธาในพระเจ้าจึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด ส่วนใน

^๑ มัทนี รัตน์, “รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค ๒,” วารสารธรรมศาสตร์, ๓ (มิถุนายน-ตุลาคม, ๒๕๑๖), ๑๑๓-๑๑๔.

^๒ พุทธศาสนิก, ตัวของกฎ (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๔-๕.

ศาสนาพุทธนั้น ไม่มีใครเป็นผู้มากำหนดผลแห่งกรรม กรรมที่เรากระทำนั้นแหละจะกำหนด ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้ จะต้องได้รับไม่ช้าก็เร็ว มีพุทธภาษิตเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“กฺลฺยณณการี กฺลฺยณํ ปาปการี จ ปาปกํ”

มีความหมายว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

และ

“กมฺมฺนา วตฺตตี โลโก”

มีความหมายว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม^๑ ।

พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในลานานามาแต่ช้านาน ถึงกับมีคัมภีร์ต่าง ๆ เกี่ยวกับพุทธศาสนามากมาย ตามประวัติศาสตร์ก็มีการสังคายนาพุทธศาสนาครั้งที่ ๘ ของโลก ที่จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ ความเชื่อของชาวลานนาในคตินี้ จึงกล่าวได้ว่าเป็นความเชื่อที่สืบเนื่องมาจากพุทธศาสนา

ส่วนคตินี้เรื่องไตรลักษณ์นั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับกฎของธรรมชาติ ก็มักได้รับการกล่าวถึงอยู่บ่อย ๆ ในวิถีชีวิตของคนไทย ผู้เขียนขอแยกกล่าวถึงที่ละหัวข้อดังต่อไปนี้

๑. คตินี้เรื่องทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว

ตัวละครในเรื่องมหาชาติอาจแยกตามพฤติกรรมและทัศนคติของผู้แต่งออกได้เป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ทำดีอย่างเด่นมาก ได้แก่ พระเวสสันดร พระนางมัทรี และกัณหาชालีฝ่ายหนึ่ง กับฝ่ายที่ทำชั่วอย่างเด่นมาก ได้แก่ ชูชก อีกฝ่ายหนึ่ง ตัวละครที่เด่นในทางทำดีนั้นกระทำแต่ความดีตลอด พระเวสสันดรทรงประสงค์จะบำเพ็ญทานตั้งแต่ประสูติออกมา และก็ทรงบำเพ็ญทานหลายครั้งหลายหน พระนางมัทรี และชालีกัณหา ก็จัดว่าเป็นภรรยาและลูกที่ดี ตัวละครทั้งสามนี้ในที่สุดก็ได้ผลดีตอบสนอง เพราะแม้ว่าจะตระการกำลัปาก ต้องอยู่ป่าอยู่ดง ต้องพลัดพรากจากกัน แต่ตอนสุดท้ายก็ได้กลับมาพบกัน และมีความสุขอยู่ในพระราชวังตามเดิม ในพระชาติต่อมา พระเวสสันดรก็ได้เป็นพระสิทธิตถะและได้ตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนชูชกนั้นเป็นตัวละครที่เด่นในทางร้าย การบรรยายของผู้แต่งบางครั้งอาจมีลักษณะเกินจริง แผงความตลกขบขันอยู่บ้าง เห็นได้ชัดว่าผู้แต่งบรรยายให้ชูชกเป็นตัวอย่างของคนที่ไม่ดีด้วยโลภะ โทสะ และโมหะ ชูชกมีความโลภ ได้เงินแล้วก็ไม่พอไปขอทานอีก มีตัณหาอยากได้อมิตตดาเป็นภรรยา มีโทสะทุบตีสองกุมาร และมีโมหะลุ่มหลงอมิตตดา และหลงเพลินเพลินอย่างขาดสติกับความทุกข์ที่ได้รับพระราชทานจากพระเจ้ากรุงสมุทัย จนต้องตาย และเป็นตายอย่างทรมาณทรกรรมทุกทุกเล เมื่อตายไปก็ตกนรกอเวจี ชีวิตของชูชกจึงให้ตัวอย่างของคตินี้เรื่อง “ทำชั่วได้ชั่ว” อย่างแท้จริง

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธศาสนสุภาษิตเล่ม ๑ (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗), หน้า ๙.

การเน้นคดี “ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว” อย่างนี้ จะพบบ่อยๆ ในวรรณคดีลานนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีประเภทคำวอธรรมซึ่งเป็นเรื่องชาดก ปกติในวรรณคดีประเภทนี้ ตัวละครจะแบ่งออกได้ชัดเจนเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทหนึ่งดีมาก ดีทั้งรูปโฉม กำเนิด ความรู้ ความสามารถ ได้แก่ตัวละครที่เป็นพระเอกนางเอก อาจมีข้อบกพร่องบ้างแต่ก็มักถูกมองข้ามไป ส่วนตัวละครอีกประเภทหนึ่งเป็นตัวร้าย มีความบกพร่องทั้งรูปโฉม นิสัยใจคอและพฤติกรรม เช่น วรรณคดีนิทานเรื่อง หงส์หิน^๑ พระเอกคือเจ้าชายองค์หนึ่งเป็นชายหนุ่มรูปงาม มีความรู้ความสามารถ เล่นการพนันก็ชนะ มีพาหนะพิเศษคือหงส์ที่เป็นหิน จนสามารถเหาะเหิน เจ้าชายองค์นี้เก่งกล้าฆ่ายักษ์ได้ เป็นที่รักของผู้หญิง ไปเมืองไหนก็ได้ลูกสาวเจ้าเมืองนั้นเป็นชายา ตอนจบก็ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองแทนพระบิดา ชายาทั้งสามนางก็มาอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สามัคคีเป็นอันดี ส่วนตัวละครที่เลวในเรื่องนี้ได้แก่ มเหสีขี้อิจฉานางงาม และลูกชายของแต่ละนาง ซึ่งขี้อิจฉา ขาดความสามารถ เล่นการพนันก็แพ้ กลัวยักษ์ ขี้โกง อุดสำเภาล้นพระเอกตกเหวตายเพื่อเอาความชอบใส่ตัว ทั้งๆ ที่วิเคราะห์ให้ลึกๆ แล้วจะเห็นว่าเจ้าชายหองค์นี้มีลักษณะเป็นคนธรรมดาๆ มาก และเป็นคนที่น่าสงสารไม่น้อยเลย แต่ใน คำวอเรื่องหงส์หิน ตอนจบเล่าว่า เมื่อหงส์หินพบพระบิดาแล้ว มีการสอบสวนชำระความผิดของมเหสีนางงามกับโอรสทั้งหมด ถึงแม้ว่าจะสารภาพผิด แต่ก็ถูกลงโทษประหารชีวิตหมดทั้ง ๑๒ องค์ ผู้แต่งบรรยายว่า เมื่อสิ้นชีวิตแล้วก็ไปสู่อบายภูมิตามกรรม ดังนี้

“พญาพารา ว่ากันหน้เกียง ชาวในความฟอกซัด
ก็หื้อประหาร อย่าหื้อสืบซึก เป็นอย่างเหยียมภายลูน
อย่าได้ละไว้ หื้อสืบตระกูล พงศ์ประยูร สืบไปเมืองหน้า
พวกเพชฌฆาต ก็เอาไปฆ่า หมดกักหมู่หองค์
กับทั้งแม่ไก่ สุสานโงง ตัดศึรชะลง ตกดินต่ำได้
แผ่นดินหลวง ก็อดบ่ได้ ยะจ่องลงลุ่มพื้น
ทั้งสืบสององค์ มีตมัวครึกครื้น สนนก้องอันตราย
คันจักขาดมิต ชีวิตจากกาย ก็เถิงอบาย ทั้งสืบสองผู้”^๒

ใน คำวอเรื่องเต้าน้อยของคำ ก็เช่นกัน วรรณคดีนิทานเรื่องนี้มีเนื้อเรื่องคล้ายเรื่องปลาบู่ทองของภาคกลาง นางเอกและแม่ลูกกลับแก่งต่าง ๆ นานา แม่นางเอกถูกผลักตกน้ำไปเกิดเป็นเต่า มีกระดองเป็นทอง (คำว่า ออง แปลว่า กระดอง) ตามมาคอยช่วยเหลือลูก ตอนท้ายนางเอกได้เป็นมเหสีกษัตริย์ที่ปกครองเมืองนั้น ส่วนแม่เลี้ยงและพี่สาวถูกฆ่าตามกรรมหมด ใน คำวอเรื่องเจ้าสุวัตนางบัวคำ ซึ่งเป็นคำวอที่รู้จักกันดีในลานนาอีกเรื่องหนึ่ง ตัวละครที่เป็นนายพานบาง ยักษ์บ้าง คอยกลั่นแกล้งเจ้าสุวัตและนางบัวคำซึ่งเป็นพระเอกนางเอก ตอนท้ายก็ต้องพ่ายแพ้ตายไป เจ้าสุวัตได้พานางบัวคำและชายาองค์อื่นๆ ที่ได้ตามรายทางขณะติดตามหานางบัวคำกลับไปครองบ้านครองเมือง

^๑ เจ้าสุริยวงศ์ (คำตัน สีโรธ), คำวอเรื่องหงส์หิน (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เจริญเมือง, ๒๕๐๖).

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖-๘๗.

แม้แต่วรรณกรรมประวัติศาสตร์ลานนา เช่น จามเทวีวงศ์ ผู้แต่งกัญหมื่นจะยัดคดีนี้ในการให้เหตุผลว่า เหตุใดกษัตริย์ที่ครองเมืองหริภุญไชยจึงมีระยะเวลาครองเมืองไม่เท่ากัน ผู้แต่งอธิบายว่า ถ้ากษัตริย์องค์ไหนอยู่ในศีลในธรรมเป็นคนดี ก็มีพระชนมายุยืนนานเสวยราชย์เป็นเวลานานอย่างสงบสุข องค์ไหนไม่ดีไม่มีศีลไม่มีธรรมพระชนมายุก็ไม่ยืน^๑ การเน้นความชั่วความบกพร่องตลอดจนผลกรรมของชุกจึงน่าจะมาจากวัตถุประสงค์ในการสอนคติธรรมนี้

๒. กติธรรมที่เป็นสังขธรรมเรื่องไตรลักษณ์

พระศรีวิสุทธิโมลีได้อธิบายเรื่องไตรลักษณ์ว่า

ไตรลักษณ์ (The Three Characteristics of Existence) หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญญลักษณะนั้น ได้แก่ ลักษณะที่ทั่วไปหรือเสมอเหมือนกันแก่สิ่งทั้งปวง ซึ่งเป็นเรื่องของกฎธรรมชาติ มี ๓ ประการ คือ

๑. อนิจจตา (Impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมและสลายไป

๒. ทุกขตา (Conflict) ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดดันผืนและขัดแย้งอยู่ในตัว เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์มีความบกพร่องอยู่ในตัวไม่ให้ความสมอยากแท้จริงหรือความพึงพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยากไปยึดด้วยตัณหาอุปาทาน

๓. อนัตตา (Soullessness หรือ Non-Self) ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง

และในกรณีสัตว์บุคคล ถือว่าสัตว์บุคคลประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และทั้ง ๕ นี้ เป็นอนิจจัง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา^๒

มहाชาติของลานนาได้ชี้ให้เห็นว่า ชุกซึ่งเป็นตัวแทนของปฤชชนต้องประสบกับอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เดิมชุกชุกอาจมีฐานะพอสมควร แต่เกิดไฟไหม้บ้านจนกลายเป็นขอทาน อุตสาห์ดีนรชน ขวนขวายขอทาน ได้เงินมานำไปฝากเพื่อนสะสมไว้ให้ เพื่อนก็นำเงินไปใช้หมด ได้ภรรยาสาวสวยมาอยู่ด้วย มีความสุขไม่ทันไร นางก็ผลักไสให้เข้าไปขอสองกุมาร จนท้ายที่สุดได้รับพระราชทานปราสาท ๗ ชั้น ยังไม่ทันจะได้รับภรรยาได้อยู่ด้วยก็พบจุดจบของชีวิต ชีวิตของชุกเป็นไปเหมือนชีวิตทั้งหลายในโลก จะต่างกันแต่ว่าจะพบความเปลี่ยนแปลงอย่างไรหนำหรือรวดเร็วอย่างไรเท่านั้น

^๑ กำแปลจามเทวีวงศ์พงศาวดารเมืองหริภุญไชย (พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๐), หน้า ๗๒-๗๓.

^๒ พระศรีวิสุทธิโมลี, “พุทธธรรม หรือกฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต,” วรรณไวทยากร เล่ม ๑ (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔), หน้า ๒๐-๒๑.

ผู้แต่งมหาชาติลานนาได้สอดแทรกให้เห็นความเป็นอนิจจังของ “รูป” ด้วยการเปรียบเทียบ ผู้แต่งได้เสนอโดยแทรกในเรื่องราวของชุกอยู่ ๒ ตอนด้วยกัน ดังนี้

๑. กติกรรมจากบ้านของชุก

มหาชาติฉบับภาษาบาลีไม่ได้ให้รายละเอียดว่าบ้านของชุกมีลักษณะเป็นอย่างไร มหาเวสสันดรชาดกให้รายละเอียดในด้านส่วนประกอบต่างๆ ของบ้านตอนกล่าวถึงชุกซ่อมบ้าน ซึ่งมีลักษณะเป็นบ้านแบบไทยในชนบท^๑ มากกว่าบ้านในอินเดีย แต่ไม่ได้บอกว่าบ้านหลังนี้มีเสาคี่ต้น

มหาชาติลานนาพรรณนาลักษณะบ้านของชุกอย่างสั้น ๆ ว่าเป็นบ้านที่มีเสาคี่ต้น และเปรียบเทียบความไม่มั่นคงแข็งแรงของบ้านให้มองเห็นภาพได้ชัดเจนว่า

“แลเรือนแห่งพราหมณ์นั้นเท่ามีสี่เสา เอาไม้เปาหนุ่มมาแปลงเยื้อะ
ย่องแย่ง ๆ แม้รู้ว่าหมาขี้นแก่งหางก็ไหว แมวไอกี้เพื่อนก็ข้าย”

(ตำนานไม้ไผ่เจ้าเรียวแดง, ตำนานสร้อยสังกร)

“ส่วนว่าเรือนท่านพราหมณ์ผู้บังามเต้าเหี้ย ผู้บุเลาปิ่นแบ่ง...มันก็ไป
ฟันไม้ยังคุ่ม ใต้ไม้เปาหนุ่มสี่เสา บิดคตเอาเจ็ดแห่ง มันก็เอามาแปลงสี่แจ่ง
ปกสี่เสา มาดว่าคนเราไปกราย ลมพัดไหวย่องแย่ง แม้รู้ว่าหมาขี้นแก่ง
หางก็ไหวดอกลง แมวขี้นคราวไอแซกแซกก็ไหวก็ข้าย”

(ตำนานพระยาพื้น, ตำนานอินทร์ลงเหลา)

ทั้งสี่สำนวนกล่าวตรงกัน คือ บ้านทำด้วยไม้ตั้งอ่อน (ไม้เปาหรือไม้เทา หมายถึงไม้ตั้ง) และมีแค่สี่เสา เป็นบ้านที่ไม่แข็งแรงเลย สุนัขขี้นแก่งหางหรือแมวไอกี้กระเทือนจนแทบจะเอียงไป

พิจารณาในแง่หนึ่งก็คือ ผู้แต่งต้องการแสดงความยากจนของชุก บ้านจึงมีแค่สี่เสา และแสดงอารมณ์ขันของผู้แต่งที่เข้าใจเปรียบเทียบความไม่แข็งแรง ไม่มั่นคงของบ้านได้อย่างเห็นภาพและน่าขัน แต่ถ้าพิจารณาให้ลึก ๆ แล้ว ลานนาเป็นถิ่นที่มีไม้อุดม โดยเฉพาะในสมัยก่อนคนฐานะดีก็อาจปลูกบ้านหลังใหญ่ด้วยไม้สัก คนฐานะปานกลางก็ปลูกหลังย่อมลงมา บ้านในลานนาโดยปกติมักแยกเรือนครัวเป็นอาคารอีกหลังหนึ่งจากอาคารใหญ่ คันโดยระเบียง มีชานใช้เป็นที่ตากผ้า ปลูกไม้ในกระถาง และมีร้านน้ำสำหรับดื่มตั้งอยู่บนชาน^๒ ดังภาพประกอบในหน้าถัดไป (ภาพที่ ๒, ๓ เป็นภาพประกอบบทความเรื่อง “เรือนไทยดั้งเดิม” ของ นายอัน นิมมานเหมินท์ วารสารอาษา ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๑๒ และภาพประกอบที่ ๔ เป็นภาพประกอบบทความเรื่อง “เรือนไทย” ของนาย เสนอ นิลเดช วารสารอาษา ฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๖) จะเห็นว่าบ้านในลานนาโดยทั่วไปจะสร้างอย่าง

^๑ ดู มหาเวสสันดรชาดก (พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๑๗), หน้า ๑๕๔.

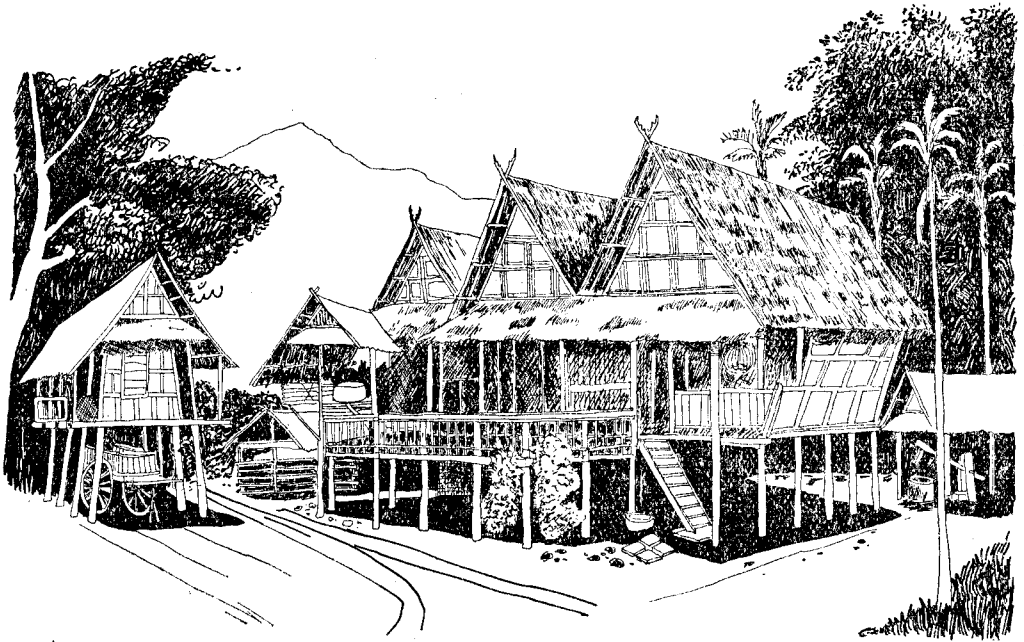
^๒ อัน นิมมานเหมินท์, “เรือนไทยแบบดั้งเดิม,” อาษา, วารสารเพื่อสถาปัตยกรรม ฉบับที่ ๒, พ.ศ. ๒๕๑๒.

มั่นคงแข็งแรง มีบริเวณเพียงพอแก่การใช้สอย และล้วนมีเสามากกว่าหกเสาทั้งสิ้น แม้แต่กระต๊อบ
 ฝ้ายทุ่งโนลานนา ซึ่งจัดว่าเป็นกระต๊อบที่สร้างอย่างไม่พิถีพิถันก็เพราะทำกันชั่วคราว ก็มีเสามาก
 กว่าสี่เสา

ภาพประกอบที่ ๒ ภาพเรือนลานนาไทย

ลอกจากภาพเขียนของ นายบุญปิ่น พงศ์ประดิษฐ์

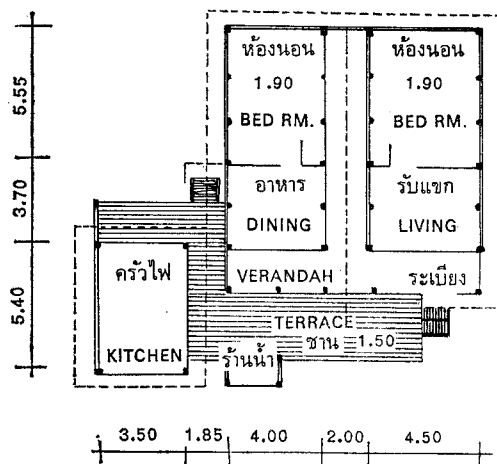
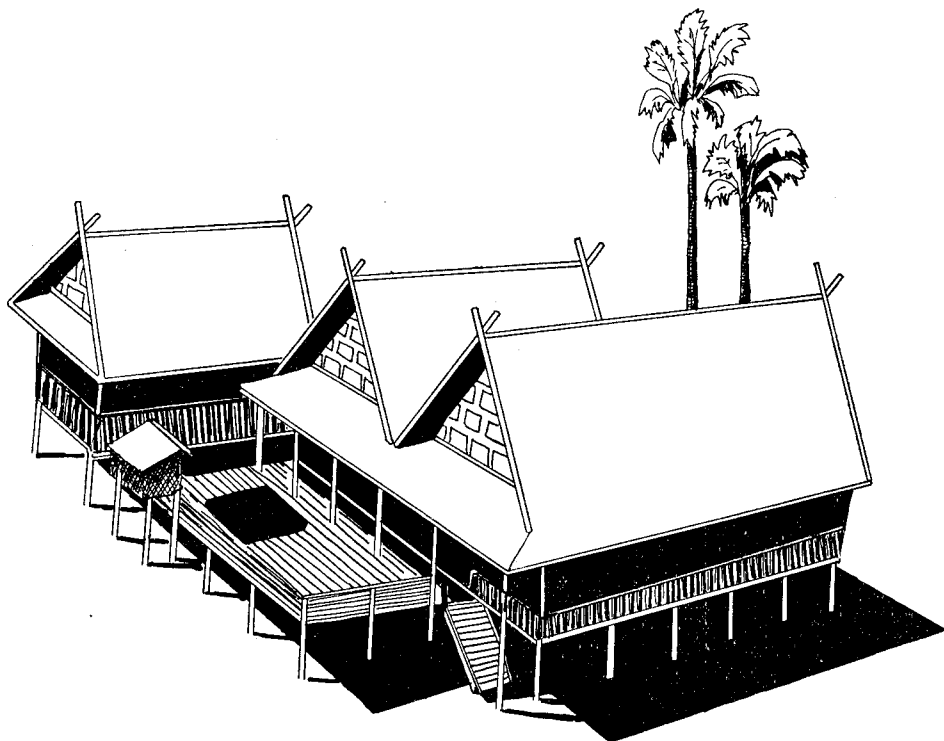
เป็นภาพเรือนลานนาไทยขนาดใหญ่อยู่ใกล้ภูเขา มีความเป็นอยู่ตามวัฒนธรรมไทยเดิม (ลานนาไทย) อยู่เป็นกลุ่ม
 ก้อน หนึ่งพาอาศัยสังคมซึ่งกันและกัน บริเวณบ้านมักจะปลูกต้นไม้ ดอกไม้ สวนผลไม้ที่เป็นประโยชน์ (ป่าหมาก
 ป่าพรวัว) เช่น หมาก พล มะพร้าว มะม่วง มะปราง ส้มโอ ชุนุน และต้นไผ่ นอกจากอาคารพักอาศัยแล้ว ก็มียุ้งข้าว
 คอกสัตว์ ครกกระเดื่อง บ่อน้ำ ที่เชิงบันไดตัวบ้านมีตุ่มน้ำล้างเท้า ได้ทุนเป็นที่ประกอบอุตสาหกรรมครัวเรือน
 บนเรือนมีร้านค้าและอาคารพักอาศัยขนาดใหญ่สองหลังแฝด เรือนครัวหนึ่งหลัง ภาพนี้แสดงให้เห็นชีวิตประจำวัน
 ของชาวชนบทภาคเหนือ ขณะที่ผู้ชาย หญิงสาว เด็ก ส่วนใหญ่ออกไปทำไร่ไถนา เลี้ยงสัตว์ ญาติผู้สูงอายุ เช่น
 หญิงชรา หรือหญิงที่มีครอบครัวแล้ว มักจะทำงานอยู่กับบ้าน ตักน้ำ ชักผ้า เตรียมอาหารไว้สำหรับพวกที่กลับมา
 ทำงาน เช่นๆ เวลาว่างมักจะใช้ในทางประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น ทอผ้า จักสาน ทำเครื่องใช้ต่างๆ
 ญาติผู้สูงอายุชอบเช็ดถูบ้าน ปัดกวาด ให้บริเวณบ้านสะอาดเรียบร้อย ตอนเย็นมักเป็นเวลาสำหรับเผาขยะมูลฝอย
 งานอดิเรกประจำครอบครัวส่วนมาก เช่น เล่นกลลวยไม้ (พื้นเมือง) เลี้ยงนกแก้ว ปลูกเขา ชนไก่ ชนกว่า

ภาพประกอบที่ ๓

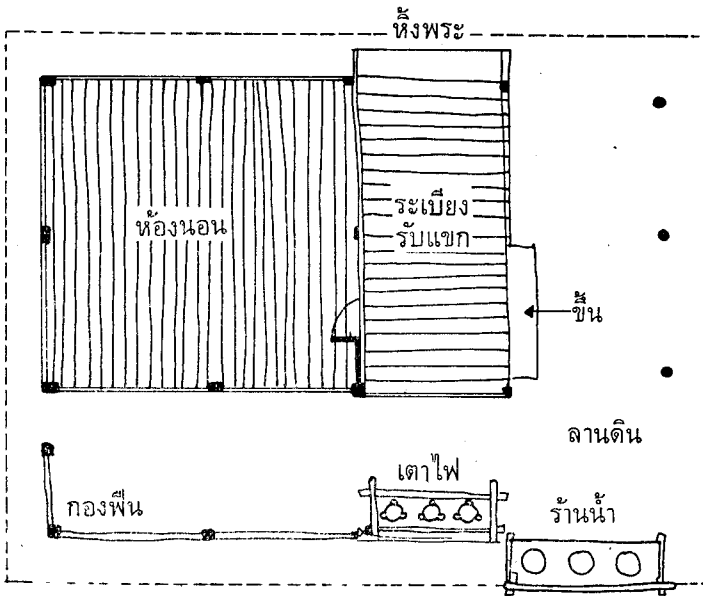
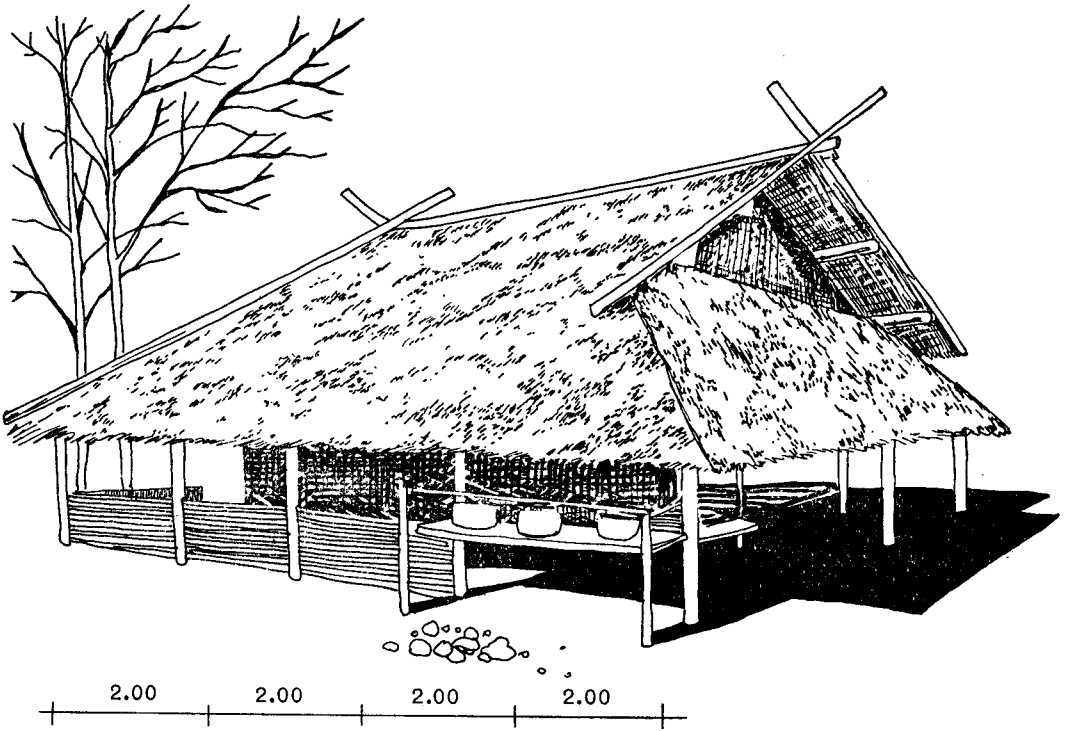
เรือนลานนาไทยขนาดใหญ่

สร้างด้วยไม้เนื้อแข็งเป็นพื้น ประกอบด้วยเรือนพักอาศัยสองหลัง และเรือนครัวอย่างสลับซับซ้อน เป็นแบบเชื่อมกันอย่างหลวมๆ การประกอบหน่วยต่างๆ (Composition of forms) เป็นแบบ dynamic balance (ไม่ใช่ Symmetry) มีชานและระเบียงเชื่อมหน่วยต่างๆ เข้าด้วยกัน

แปลนพื้นที่ห้อง FLOOR PLAN

ภาพประกอบที่ ๔ กระต๊อบเฝ้าทุ่งในลานนา

ตามเรื่องในมหาชาติลานนา^๑ ไม่ได้เล่าว่าชูชกต้องไปซื้อไม้ให้เสียเงินเลย เหตุใดจึงไปคว่ำไม้มาทำบ้านแค่นี้เสีย ในตอนต่อมาก็กล่าวถึงอาหารที่ชูชกนำเข้าไปไปด้วยว่ามีปลาแก่งแห้งอย่างช้า คำว่า “ช้า” หมายถึงหึ่งในครัวเหนือเตาไฟ ถ้าบ้านของชูชกมีแค่นี้เสาก็ไม่น่าจะกว้างขวางพอสำหรับทำครัวที่มี “ช้า” ด้วย ก่อนออกเดินทางชูชกตักน้ำมาใส่ภาชนะทุกใบในบ้าน ภาชนะเหล่านี้ตั้งอยู่ตรงไหน เป็นเรื่องน่าคิด ก็ถ้าอย่างนั้นผู้แต่งมหาชาติลานนาต้องการสื่อสารอะไรจากบ้านหลังนี้ อะไรที่ไม่มั่นคง ไม่แข็งแรง มีความหวั่นไหวได้ง่าย ชูชกเองเป็นมนุษย์ปุถุชน เรือนของชูชกที่กล่าวมาแล้วเห็นจะไม่ใช่เรือนธรรมดาเป็นแน่ เป็นไปได้ใหม่ว่า สิ่งที่ผู้แต่งมหาชาติประสงค์จะสื่อสารระดับลึกนั้นเป็นสามัญลักษณ์ของเรือนร่างของคนเรา เรือนร่างหรือรูปกายที่ประกอบไปด้วยธาตุสี่ คือ ดิน น้ำ ลม และไฟมาประชุมกัน^๒ และกายนี้ย่อมมีความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา จะบอบสลายผุพังไปเมื่อไรก็ได้ มีเจ็บมีตาย จะยึดมั่นว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นของเราไม่ได้เลย ตัวเราย่อมหวั่นไหวไปด้วยอารมณ์ต่าง ๆ เพราะมีสิ่งมากระทบ ทำให้เกิดโลภะ โทสะ และโมหะได้บ่อย ๆ เรือนร่างหรือรูปกายของเราประกอบด้วยรายละเอียดอะไรบางอย่างนั้น ผู้แต่งมาให้รายละเอียดอีกที่เมื่อกล่าวถึงสุนัขของพรานเจตบุตรที่มากลุ่มรุมกัดชูชก

๒. กติกรรมจากเรื่องสุนัขของพรานเจตบุตร

เมื่อชูชกเดินทางเข้าไปในป่า จนมาถึงที่อยู่ของพรานเจตบุตร ชูชกก็ถูกสุนัขของพรานเจตบุตรกลุ่มรุมกัดเอา จนต้องหนีขึ้นต้นไม้ ในฉบับภาษาบาลีไม่ได้พูดถึงว่าพรานเจตบุตรมีสุนัขกี่ตัว กล่าวว่ชูชกหลงทางเข้าไปพบสุนัขของพรานเจตบุตร สุนัขเหล่านั้นล้อมไล่ชกเลยหนีขึ้นต้นไม้ และรำพันเป็นคาถา

“วงกสโสทรณ นฏโฐ

สุนเขติ ปริวาริต

รุกขสมัญจ นิสินโน ว

อิมา คาถา อภาสถ”^๒

มหาชาติคำหลวงและมหาเวสสันดรชาดกไม่ได้บอกจำนวนสุนัข บรรยายว่ามีหลายตัวสี่สันต่าง ๆ

มหาชาติลานนาฉบับสร้อยรวมธรรมก็ได้ให้จำนวน พรรณนาว่า

“ทีนััน หมาพรานเจตบุตรมวลหมู่ อันมีอยู่หนาหน้า ชาวแดงดำก้ำกั้ว
ฝัังสอดโหล่งดงตัน คัมมิ้นหันพราหมณ์เฒ่า ก็แล่นเข้ามาปลัน เहांเสียงนััน
ชะชั้ว ก้องไคว่ดำดวงรี จุมหมามีน้อยใหญ่ มาแวดไว้ชุกพาย พราหมณ์ผีพราย
ปู้เถ้า เอาไม้แกว่งกวัดไกว หม่าชั้วไวขนาด ตัวหนึ่งขาดทางหลัง ตัวหนึ่งวง
ภายใน หน้า พราหมณ์ถ่อยชัักลัวตาย จึงคุดคายขึ้นต้นไม้”

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท (พระนคร : พานิชสรรพอุตสาหกรรม, ๒๔๗๐), หน้า ๓๙๙.

^๒ สุตตนปิฎก ขุททกนิกายสุต ซาตก มหานิปาเท ทสมสุต เวสสันดรชาดก (พระนคร : พานิชสรรพอุตสาหกรรม, ๒๔๗๐), หน้า ๓๙๙.

ส่วนสำนวนไม้ไผ่แจ้เร็วแดงและสำนวนสร้อยสังกรให้ร้ายชื่อสุนัขด้วย เมื่อผู้เขียนลงนิตยสารทั้งสองสำนวนมีจำนวนสุนัขไม่เท่ากัน สำนวนไม้ไผ่แจ้เร็วแดงมีอยู่ ๒๒ ตัว สำนวนสร้อยสังกรมีอยู่ ๒๔ ตัว แต่ทั้งสองสำนวนก็ยืนยันว่าสุนัขที่กลุ้มรุมกัดชูชกนั้น มีอยู่ ๓๒ ตัว

“หมู่หมาดีมี ๓๒ ตัว ก็มาหุมเห่าเฒ่าเฒ่าเก่ากลัวตาย”

(สำนวนไม้ไผ่แจ้เร็วแดง)

“หมู่หมาดี ๓๒ ตัวก็มาห้อมเห่า เฒ่าเฒ่าเก่ากลัวตาย มันก็จะยุยงขยาย
ขึ้นต้นไม้ส้าน ต้านหย่านต้นไม้มากว่า ปาวหาวตากไม้ห่ม”

(สำนวนสร้อยสังกร)

สุนัขของพรานเจตบุตรในมหาชาติทั้งสองสำนวนมีชื่อต่าง ๆ เช่น พู้ตูป พู้ตูป พู้มอยดำ อ้ายหรืหางดอก พู้ตอก พู้แดง เก้าใจกัด พู้ปิดใจกล้า อ้ายตาปลอดตาแหวน อ้ายตาแมนหมาเก่า แดงดำงอติสันเท้า อี้ใจไว เป็นต้น ส่วนมากก็เป็นชื่อที่คนไทยลานานานิยมตั้งให้แก่สุนัขของตน มหาชาติลานานาสำนวน อินทร์ลงเหลา และสำนวน พระยาพิน ซึ่งแต่งในสมัยหลังได้เพิ่มเติมอย่างสนุกสนาน ในสำนวนพระยาพิน พรานเจตบุตร มีสุนัข ๔๒ ตัว เป็นพันธุ์ต่าง ๆ เช่น พันธุ์ไทย พันธุ์พม่า พันธุ์ไทยลือ เป็นต้น ส่วนสำนวน อินทร์ลงเหลา ยิ่งสนุกใหญ่มีถึง ๙๒ ตัว เราอาจถือได้ว่า สองสำนวนนี้แต่งเพิ่มเติมขึ้นด้วยความสนุกสนานโดยแท้ แต่สองสำนวนแรกคือสำนวนไม้ไผ่แจ้เร็วแดง และสำนวนสร้อยสังกร ทำให้จึงเจาะจงให้มีจำนวน ๓๒ ตัว ทำให้จึงไม่เป็นจำนวนอื่น นอกเหนือจากให้สนุกสนานผู้แต่งน่าจะมีความมุ่งหมายอื่นใดอีก เป็นเรื่องน่าคิด

ถ้าพิจารณาตามเรื่องจะพบว่า ชูชกเดินทางเข้าป่ามาด้วยความยากลำบาก ไหนจะข้าวของสัมภาระที่ต้องแบก ไหนทางจะไกล สังขารก็ร่วงโรย แถมยังเหน็ดเหนื่อยเพราะวิ่งหนีชาวเมืองอีก มหาชาติลานานาบรรยายถึงชูชกตอนนั้นว่าได้รับความทุกข์ยาก ขอยกมาให้ดูสักสองสำนวน ดังนี้

“... ก็เข้าไปเสวยทุกข์ ในปากป่าคีรี”

(สำนวนสร้อยสังกร)

“... ก็เข้าไปเสวยทุกข์ยาก ในป่าไม้ทิมพานต์”

(สำนวนพระยาพิน)

ชูชกผ่านการเดินทางมาหลายวัน น่าคิดว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ว่า ชูชกก่อนที่จะพบพรานเจตบุตรมีความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าเต็มที่ คงจะท้อแท้รู้สึกตัวว่า สังขารจะไปไม่รอด มองเห็นชีวิตเป็นทุกข์ขังเป็นอนิจจังและอนัตตา ผู้แต่งมหาชาติลานานาสำนวนไม้ไผ่แจ้เร็วแดงและสร้อยสังกรจึงเห็นว่าสุนัขของพรานเจตบุตรไม่ใช่สุนัขธรรมดา ควรเป็นตัวแทนอะไรสักอย่างหนึ่ง ก็อะไรเล่าที่เป็นศัตรูของเราในชีวิตนี้ คอยกัดคอยไล่เราอยู่ตลอดเวลาจนไม่มีทางต่อสู้อยู่ เป็นศัตรูที่มีจำนวน ๓๒ ในเรื่องบ้านของชูชก ผู้แต่งก็กล่าวถึงจำนวนเสาวมัสสีเสา ซึ่งน่าจะหมายถึงเรือนร่างของคนเราที่ประกอบด้วยดิน

น้ำ ลม และไฟ น่าคิดว่าอาจเป็นไปได้ว่า สุนัขจำนวน ๓๒ ตัวนี้เป็นรายละเอียดของรูปที่ประกอบด้วยธาตุสี่นั่นเอง ซึ่งได้แก่ทวดตึงสากการหรืออาการ ๓๒ อันมีในกายเรา ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่หน้อย อาหารเก่า อาหารใหม่ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา มันเหลว เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร และเยื่อสมอง^๑

ทวดตึงสากการหรืออาการ ๓๒ นี้เป็นเครื่องวัดสุขภาพ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นเหมือนศัตรู คอยไล่ให้เราแก่ ไล่ให้เราตายตลอดเวลา ยิ่งอายุมากขึ้นอาการทั้ง ๓๒ ก็เปลี่ยนแปลง ซึ่ให้เห็นว่าวันตายใกล้เข้ามาทุกที ชีวิตนี้จึงเป็นทุกขัง เป็นอนิจจัง และเป็นอนัตตา ชูชกพยายามหนีสุนัขของพรานเจตบุตรขึ้นต้นไม้ ก็เปรียบได้กับคนเราที่ใกล้จะตาย หรือเริ่มรู้สึกสำนึกตัวก็กระเสือกกระสนหาที่พึ่ง การขึ้นต้นไม้จึงเปรียบได้กับการทำใจให้สูงขึ้น ชูชกจึงไปนั่งรำพันยึดเอาพระเวสสันดรเป็นที่พึ่ง พรรณนาถึงน้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่กว้างขวางเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ในโลก แต่ชูชกค่อนข้างเคราะห์ร้ายยังไม่ทันสำนึกและปลงอะไรต่อไปก็ถูกพรานเจตบุตรชู่ตะคอกเอา ชูชกเลยต้องข่มความกลัวพยายามใช้ศิลปะในการพูดเพื่อเอาตัวรอดต่อไป แท้ที่จริง คติธรรม “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” และกฏธรรมชาติในเรื่องไตรลักษณ์ไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่แต่ประการใด หากเป็นเรื่องที่คนในลานนาเรารู้ดีอยู่แล้ว โดยเฉพาะเรื่องของการ “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เพราะสั่งสอนกันมาตั้งแต่เด็ก^๒ ส่วนกฏธรรมชาติหรือไตรลักษณ์ก็มักจะถูกยกมากล่าวเพื่อเป็นการปลอบใจ เตือนสติเมื่อเกิดความผิดพลาดเนื่องจากการสูญเสีย เป็นต้น ผู้ใหญ่หรือผู้มีสติกว่าก็จะเตือนให้ระลึกถึงกฏธรรมชาตินี้ ในงานศพเมื่อมีการสวด ข้อความที่พระสวดก็เป็นเรื่องของการย้ำให้นึกถึงไตรลักษณ์นี้เช่นกัน

ในเมื่อธรรมะทั้งสองหัวข้อนี้เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว เหตุใดผู้แต่งวรรณคดีมหาชาติจึงนำมาสอดแทรกในวรรณคดีเรื่องนี้อีก ผู้แต่งมีเหตุผลอย่างไร พิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วน่าจะเป็นไปได้ที่ผู้แต่งก็คงตระหนักดีว่าเป็นเรื่องที่รู้จักกันอยู่แล้ว แต่คงเป็นเพราะผู้แต่งเห็นว่า ผู้อ่านผู้ฟังทั้งหลายเป็นมนุษย์ปุถุชน ยังมีความโลภ หลงกันอยู่เสมอๆ และทั้งมักตั้งอยู่ในความประมาท ผู้แต่งจึงได้นำมาเสนอเป็นการเตือนสติ ในวรรณคดีเรื่องอื่นผู้แต่งก็มักจะสอดแทรกข้อเตือนสตินี้เช่นกัน เช่น คำขอเรื่องอัยร้อยชอด^๓ หน้า ๒๕ เมื่อกล่าวถึงความตายของบิดาของอัยร้อยชอด ผู้แต่งก็บรรยายโดยเน้นถึงอนิจจัง ว่า

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมานุกรม (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๙๙ และ ๑๐๑.

^๒ Konrad Kingshill, *Ku Daeng The Red Tomb* (Bangkok : Prachachon, 1976), pp. 12-13. ก็ให้ข้อสังเกตว่าคติธรรมข้อนี้มีบทบาทสำคัญต่อพฤติกรรมของคนในหมู่บ้านที่ศึกษา

^๓ เป็นวรรณคดีนิทานประเภทนิทานชาดก เดิมพระเอกซึ่งชื่อว่าอัยร้อยชอดเป็นคนยากจน พ่อแม่มีอาชีพขอทาน ที่ชื่ออัยร้อยชอดก็เพราะเสื้อผ้าที่สวมอยู่ขาดมาก เมื่อขาดที่ไรเจ้าตัวก็จะขมวดเป็นปมแทนที่จะปะหรือขุนจนกระทั่งเสื้อผ้าเป็นปมเต็มไปหมด (คำว่า ขอด แปลว่า ขมวด หรือ ปม) ตูรายละเอียดใน คำขอเรื่องธรรมอัยร้อยชอด (เชียงใหม่ : ท่าแพการพิมพ์, ๒๕๑๑).

“มัจจุราชร้าย มันบ่มายหน เหมือนกันจุนคน มนุษย์ลุ่มกว้าง
อนิจจัง เป็นอันบ่หมั้น มีจิงแน่นอฎุกตัด”

ในคำขอเรื่องหงส์หิน เมื่อพระเอกถูกผลัดตกเหวสิ้นชีวิต พระอินทร์ได้แปลงร่างเป็นชาย
หนุ่มรูปงามปลอมโยนชายา ๓ นางของหงส์หินซึ่งกำลังเศร้าโศกว่า

“อนิจจะกัมม์ ตายไปแม่่นหมั้น บ่บังควรโศกทุกข์
เต็มให้ปานใด ที่ไหนจักลูก กลับฟื้นได้คืนมา”^๑

คติธรรมเรื่องไตรลักษณ์นี้มีอิทธิพลต่อความเชื่อถือของคนไทยทั่วไปก็ว่าได้ วรรณคดีไทยภาค
กลางก็มีกล่าวถึงเรื่องนี้ เช่น ในกนิษฐนิพนธ์ เมื่อพระนางลักษณวดีเศร้าโศกเสียพระทัย เพราะพระลอ
ขอลาไปหาพระเพื่อนพระแพงที่เมืองสรอง พระลอได้เตือนพระนางให้ตระหนักถึงความไม่เที่ยงแท้
ของทุกสิ่งในโลกว่า

“ใดใดในโลกล้วน	อนิจจัง
คงแต่บาปบุญยัง	เที่ยงแท้
คือเงาติดตัวตรึง	ตรึงแน่น อยู่เนา
ตามแต่บาปบุญแล้	ก่อเกื้อรักษา” ^๒

หากซุชกจะมีตัวจริง ก็คงมีลักษณะเป็นปฤชุนธรรมดา มีความโลภ ความโกรธ ความหลง
มีความต้องการในชีวิตพอสมควรเหมือนคนธรรมดาสามัญทั่วไป แต่ผู้แต่งมหาชาติลานานาวาดภาพ
โดยเน้นสีสันให้มีรูปลักษณ์น่าเกลียด และดูเหมือนมีความเลวร้ายมากมาย ทั้งนี้ก็คงเพื่อให้เป็นภาพ
ที่เน้นให้เห็นความดีความงามของตัวละครเอก คือ พระเวสสันดรให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ธรรมดาสิ่งที่ตรง
กันข้ามย่อมเน้นอีกสิ่งหนึ่งให้เห็นกระจ่างขึ้น ซุชกเป็นตัวตลกขบขันก็เป็นไปตามแบบฉบับของตัว
ละครที่เป็นผู้ร้ายในวรรณคดีไทย ทั้งยังเป็นการสร้างความขบขันให้สอดคล้องกับโอกาสเทศน์ ซึ่งต้อง
การให้เป็นความบันเทิง จึงนิยมเทศน์ในงานที่สนุกๆ เช่น งานปอย งานบวชนาค และในงานศพ ซึ่ง
ก็ต้องการเปลี่ยนบรรยากาศที่เศร้าสลดให้คลายลง ผู้แต่งสอดแทรกคติธรรมเรื่องทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว
และเรื่องของไตรลักษณ์ในเนื้อหาที่เกี่ยวกับซุชก ก็เพื่อเป็นการเตือนสติผู้อ่านผู้ฟัง และทำได้อย่างมี
ศิลปะ ผู้ที่ฟังและคิดอย่างผิวเผินก็จะได้รับรสสนุกสนาน ผู้ที่ไตร่ตรองอย่างลึกซึ้งก็จะพบคติธรรม จึง
อาจกล่าวได้ว่า ในการเสริมแต่งให้ซุชกเป็นตัวละครที่มีบุคลิกลักษณะและบทบาทที่พิสดารต่าง ๆ ดัง
กล่าวมาแล้วนั้น ผู้แต่งมหาชาติลานานามีความละเอียดลออถ่องถ้วนเป็นอย่างดี และทำไปอย่างมีเหตุผล
มีความมุ่งหมายทั้งสิ้น

^๑ คำขอเรื่องธรรมหงส์หิน (เชียงใหม่ : ประเคืองวิทยา), หน้า ๗๑.

^๒ กุณโณกนิษฐนิพนธ์ (พระนคร : บริการทองจำกัด, ๒๕๐๔), หน้า ๑๒๓.

นางอมิตตา

รูปร่างลักษณะ

มหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาบาลีกล่าวว่า อมิตตาคือภรรยาที่ยังสาวของชูชก “ทหรกริยา” แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดว่า สาวแค่ไหน รูปร่างลักษณะอย่างไร อมิตตาในมหาชาติลานานานี้เป็น “สาวจ้” คือสาวรุ่น และสวยงามมาก โดยเฉพาะใน ส่วนนพระยาพื้น อมิตตาดังดงามมากถึงขนาด ชูชกร่ำพันกับนางว่า

“ครันพีได้หันหน้าเจ้า
ครันพีหันหน้านาย

โตกทุกซึกก็กัหาย
พีกัหายอยากข้าว”

ความงามของอมิตตาดูตามผู้แต่งมหาชาติบรรยาย เป็นความงามตามแบบที่เป็นที่นิยมของคนลานนา กล่าวคือ เอบางร่างเล็กและผิวขาวใส นางเอกในวรรณคดีลานนาเรื่องอื่นก็มักจะมีลักษณะเช่นนี้ เช่น ในวรรณคดี คำขอเรื่องหงส์หิน ซึ่งเป็นวรรณคดีนี้ทานประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ เนื้อเรื่องคล้ายเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ชายาสามองค์ของเจ้าชายหงส์หิน คือ นางมุกขะวดี นางจุลกัณฐา และนางสะหลีจันตาก็ล้วนแต่เอบางผิวใสสว่างกันทั้งนั้น^๑ นางบัวค่านางเอกใน คำขอเรื่องเจ้าสุวัตนางบัวคำ ก็เช่นกัน^๒

ผู้แต่งมหาชาติลานนากล่าวถึงนางอมิตตาว่า “นางงามหนุ่มน้อย” บ้าง “นางร่างแก้วอมิตตา” บ้าง คำว่า ร่างแก้ว แปลว่า เอบางร่างเล็ก และ “นางงามบ่เส้า” บ้าง คำว่า เส้า มีความหมายว่า คล้ามืด หม่นหมอง พวกพราหมณ์ชมอมิตตาว่า เป็น “นางงามชะช่อน เนื้อเกลี้ยงอ่อนเอบาง” ชูชกเองเรียกอमितตาว่า “แม่หน่อยผิวใส” บ้าง “นางผิวขาว” บ้าง

การที่อมิตตาในมหาชาติลานนามีรายละเอียดว่า เป็นสาวแรกรุ่นและมีความสวยงามมากเห็นจะเป็นเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ

ประการที่หนึ่ง ผู้แต่งต้องการให้เรื่องดำเนินไปอย่างสมเหตุสมผลว่า เพราะอมิตตามีลักษณะอย่างนี้แหละ ชูชกจึงลุ่มหลงจนยอมลำบาก อุทิศาห์เดินทางเข้าป่าไปขอสองกุมารตามคำขอร้องเกมบึงคัมของนาง

ประการที่สอง เป็นการเพิ่มรสชาติให้เรื่องน่าสนใจชวนให้ติดตามมากขึ้น เพราะรูปร่างลักษณะที่ตรงกันข้ามกันตลอดจนวัยที่ต่างกันมาก จัดเป็นลักษณะขัดแย้งที่ชวนให้ผู้อ่านผู้ฟัง ซึ่งโดยธรรมชาติก็มีความอยากรู้อยากเห็นอยู่แล้ว สนใจใคร่ทราบว่าจะตัวละครทั้งสองคืออมิตตาและชูชก จะครองชีวิต

^๑ เจ้าสุริยวงศ์ (คำตัน สีโรรส), คำขอเรื่องหงส์หิน (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เจริญเมือง, ๒๕๐๖), หน้า ๓๕, ๔๔ และ ๕๑.

^๒ ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์, “คำขอเรื่องเจ้าสุวัตนางบัวคำ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๗) (อัสสัมชัญ), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

ร่วมกันได้อย่างไร และเรื่องจะดำเนินอย่างไรต่อไป จะเห็นว่าผู้แต่งมหาชาติลานนาได้เพิ่มรายละเอียดเกี่ยวกับความขัดแย้งนี้อย่างมากมาย

นิตยใจกอ

นางอมิตตดาในฉบับภาษาบาลีและมหาเวสสันดรชาดกของภาคกลาง มีลักษณะเหมือนกัน คือเป็นคนหัวอ่อน เมื่อพ่อแม่ไม่มีเงินใช้คืนให้ชูชก ยกนางให้แทน ชูชกพาไปอยู่บ้าน อมิตตดาก็ก้มหน้ารับกรรมตามไปและทำหน้าที่ภรรยาที่ดี

“อมิตตดาปนา สมมา พุราหมณฺ์ ปฏิชคฺคิ”

(ชาตกฏกถาย ทสโม ภาค หน้าที่ ๓๘๑)

“อมิตตดาเด็กตรุณฺี มีวัตตจริยารัฐปฏิบัติ ทุกสิ่งสรรพสารพัดจะบำเรอเฒ่าชรา”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๑๓๑)

การที่เป็นเช่นนี้เห็นจะเป็นเพราะสตรีในสมัยก่อน ไม่ว่าจะอยู่ในอินเดียหรือไทยมีสถานภาพต่างไปจากปัจจุบัน สมัยก่อนสตรีส่วนมากขาดอิสระ เมื่อเล็ก ๆ ต้องพึ่งบิดามารดา แต่งงานแล้วก็พึ่งสามี แก่เฒ่าก็พึ่งลูกหลาน ทั้งมีความเชื่อเรื่องกรรมเก่าด้วยจึงมิได้คิดขัดขืน^๑

แต่อมิตตดาในมหาชาติลานนาทั้ง ๕ ส่วนตามที่ผู้แต่งบรรยายนั้น มีลักษณะเป็นคนค่อนข้างเห็นแก่ได้ ทียอมไปอยู่กับชูชก เพราะชูชกหลอกเอาว่าจะเลี้ยงดูเป็นลูกเป็นหลาน และจะยกบ้านหลังใหญ่ให้ อมิตตดาคิดว่าจะจะไปตามนั้นจึงตกลง

“เมื่อนั้นแลนา ชูชกพราหมณฺ์ จึงเล้าโลมนางหนุ่มน้อย
ว่าเจ้าแม่่น้อยอมิตตดาคนเลา ปู้จักเอาเจ้าไว้เมื่อแทนตัวข้า
นางก็เที่ยงว่าจักได้แทนครว้ทุกช่อง ปู้จักหยั่งเอาเจ้าไว้เป็นหลาน
นางอมิตตดาก็เขี้ยวว่ามีเป็นตั้งอัน จึงขานว่า ดีทราปุ้เฮย”

(ตำนานไม้ไผ่แจ้เรียวแดง, ตำนานสร้อยสังกร)

“ส่วนว่าชูชกพราหมณฺ์ปุ้เถ้า ได้สาวหนุ่มหน้ามาเป็นเมีย มันก็ลวด
ยินดี ค่อยเล้าโลมเอาสาวจี้กระกร้อย ว่าดูราแม่่น้อยคำกา อมิตตดาหลาน
โสภานุ้เฮย ปู้จักเอาเจ้าเมื่อไว้เป็นหลานโดยตน เหตุว่าเรือนมงคลหลังใหญ่
บ่มีไผ่จักอยู่เฝ้าปู้จักก็เฝ้าคนเดียว กลางวันเที่ยวบ่อยู่ คั้นว่าเลี้ยงเช่นปู้ก็
บ่มีไผ่จักหันแทนเรือน คั้นนางเมื่อก็จักได้แทนครว้ทุกช่อง ปู้จักปองเอา
เจ้าเมื่อไว้เป็นลูก ชะแล ว่าอัน เมื่อนั้น นางอมิตตดาคิดถอยหน้าไปมา ตั้ง
นางเขี้ยวว่าเป็นจันนั้นแท้ดีหลี นางก็ขานว่าดีดีทราปุ้เฮย”

(ตำนานอินทร์ลงเหลา)

^๑ มหาเวสสันดรชาดก (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, ๒๕๑๗) กล่าวว่า อมิตตดายินยอมโดยคิดว่า “ทุกข์ของพ่อแม่ กรรมแล้วก็ตามกรรม”

“ดูรา อมิตตดาเฮย ปู้จักเอาเมื่อไว้แทนตน นางก็เที่ยงว่าจักได้แทนครอบครัวทุกช่อง”

(ตำนานพระยาพิน)

เมื่อไปอยู่กับชูชกแล้ว นางอมิตตดาเฮยเป็นภรรยาชูชกก็เพราะชูชกหลอกเอาว่าจะซื้อเสื้อผ้านสวย ๆ อย่างดี ๆ และเครื่องประดับต่าง ๆ ให้

“ดูรานางรูปหล่ออ่อนรักปานใจ เจ้าจักมักเครื่องประดับอันใด กูพื่ก็จักหื้อสร้างว่าจักมักหน้าต่างและคำสร้อยใส่ปลายแขน รู้ว่าเจ้าจักมักที่แหวนค้อนี้ รู้ว่าเจ้าจักมักชมพูวิเศษ และผ้าสะเพาเทศทรงจง รู้ว่าเจ้าจักมักชิ้นตำรงตาใหญ่กูพื่ก็จักหาหื้อได้ชื้ออันอัน ชะแลนา”

(ตำนานสร้อยสังกร, ตำนานไม้ไผ่แจ้เรียวแดง)

ถ้าจะวิเคราะห์ดูว่า เหตุใดผู้แต่งมหาชาติลานนาจึงต้องเสริมแต่งให้นางอมิตตดาเป็นคนเห็นแก่ได้ดังนี้ ก็เห็นจะต้องพิจารณาถึงประเพณีการเลือกคู่ครองของลานนาซึ่งจะพบว่า ในลานนาให้อิสระแก่หนุ่มสาวอย่างเต็มที่ในการเลือกคู่ครอง ในสมัยก่อนก็มีประเพณีแ้วสาว^๑ ให้โอกาสหนุ่มสาวได้คุยกันในบ้าน ได้สนิทสนมและตัดสินใจกันเอง ในเวลาค่ำฝ่ายสาวจะทำงานฝีมือคอยอยู่ หนุ่มก็จะมาคุยด้วย ถ้าเป็นที่ถูกอกถูกใจกันก็จะส่งผู้ใหญ่มาสู่ขอต่อไป พ่อแม่เพียงแต่คอยดูให้อยู่ในขอบเขตประเพณีเท่านั้น วรรณคดีลานนาเรื่อง น้อยใจยา ซึ่งเป็นบทละครสมัยรัตนโกสินทร์ ก็แสดงให้เห็นแนวความคิดนี้ บทละครเรื่องน้อยใจยา หรือที่เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า ซอพระลอแวนแก้ว^๒ มีเนื้อเรื่องดังนี้ นางเอกชื่อนางแวนแก้วถูกพ่อแม่ยกให้ชายคนหนึ่งโดยที่นางแวนแก้วไม่ชอบใจเลย แต่พ่อแม่เห็นว่าฝ่ายชายฐานะดี ลูกสาวคือนางแวนแก้วรักชายอื่นคือน้อยใจยา และแอบไปเที่ยวด้วยกัน ส่างนั้นตาซึ่งเป็นคู่หม้ายไปพบเข้าก็โกรธ นำเรื่องขึ้นศาล ศาลกลับตัดสินให้นางแวนแก้วแต่งงานกับน้อยใจยา เพราะเห็นว่าทั้งสองรักกัน

ผู้แต่งมหาชาติลานนาคงจะเกิดความขัดแย้งขึ้นในใจ ว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ที่นางอมิตตดาจะยอมเป็นภรรยาชูชกซึ่งเป็นชายชรารูปร่างค่อนข้างอัปลักษณ์ได้อย่างง่ายดาย โดยที่ไม่ได้รักใคร่มาก่อน และคาดว่า ผู้อ่านผู้ฟังซึ่งเคยชินกับประเพณีเลือกคู่แบบลานนาก็คงจะเกิดโต้แย้งในใจ ไม่ยอมรับด้วย ผู้แต่งจึงเพิ่มความเห็นแก่ได้ให้แก่อมิตตดา ทั้งลักษณะสังคมลานนาไทยในโบราณนั้นก็ไม่นิยมให้สตรีอยู่เป็นโสด ผู้แต่งคงไม่ประสงค์จะให้อมิตตดาก็มหันมารับกรรมโดยไม่มีเหตุผลเพียงพอ และคง

^๑ สงวน ไซตสุรัตน์, ประเพณีไทยภาคเหนือ (พระนคร: สนธิพันธ์การพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๗๔-๗๕.

^๒ วรรณคดีเรื่องนี้ยังไม่มีผู้ใดพบต้นฉบับ ผู้เขียนได้มาโดยการสัมภาษณ์คนสนิทของผู้แต่งซึ่งยังจำบทตอนต้นได้ สมเด็จพระราชยาธิบดีมีเป็นผู้กล่าเรื่องให้ท้าวสุนทรพจนกิจแต่งเป็นบทละครใช้ชื่อนางอ่องต่าง ๆ ตู ประครอง นิรมานหมื่นท์, ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานคร, ๒๕๑๗), หน้า ๑๙๒-๒๐๐.

คาดว่าความเห็นแก่ได้ซึ่งเป็นข้อบกพร่องนี้ ผู้อ่านผู้ฟังคงให้อภัยตัวละครด้วยความเข้าใจและเห็นใจว่านางอมิตตดาจะต้องคำนึงถึงความมั่นคงของอนาคตก่อนตัดสินใจ

มหาชาติลานนาสำนวนอินทร์ลงเหมาดูจะเข้าใจในความรู้สึกของอมิตตดาเป็นอย่างดี จึงเพิ่มเติมว่า เมื่อได้ยินว่าพ่อแม่เอ่ยปากยกนางให้ชูชก อมิตตดาร้องไห้วิ่งหนีลงจากบ้าน ไปแอบซ่อนตามพุ่มไม้บ้าง ตามลอมคาบ้าง จนพ่อแม่ต้องตามไปอ้อนวอนให้ออกมา และเมื่อชูชกหลอกว่าจะให้ “เรือนมงคลหลังใหญ่” ตลอดจนจะให้นางแทนข้าวของทุกช่อง นางจึงตกลงตามไป

แม้ว่าอมิตตดาจะแสดงให้เห็นว่าเป็นภรรยาที่ดี กล่าวคือ

“ประกอบด้วยวัตรปฏิบัติอันลูกเข่า ฟ่ำเร็นผัวเถ่าช้วนยาม”

(สำนวนสร้อยสังกร)

แต่ผู้แต่งมหาชาติลานนาฉบับหลัง ๆ ได้แก่ พระยาพื้น และ อินทร์ลงเหมา ก็ยังไม่มั่นใจว่าอมิตตดาจะทำด้วยความรัก จึงคาดคะเนว่า ชูชกเองคงจะรู้อยู่แก่ใจว่าอมิตตดาทำไปตามหน้าที่ ไม่ได้รักใคร่อะไร เพราะฉะนั้นก่อนจากกันชูชกจึงตัดอกตัดใจสั่งเสียว่า ถ้าตนจากไปสามปีแล้วไม่กลับมา อมิตตดาจะหาสามีใหม่ก็ตามใจเถอะ

“ครันกูพี่เสด็จไปว่าง พรากละไว้หนึ่ไกล หลอนความไข้มารอด
จุดิตอดตนตาย หลอนบ่มีบุญหลาย จุดิตายจากเจ้า
พอเมินลวงสามชวบเข่า หลอนมีวิสัยใคร่หาเอาผัวผู้ใหม่
ก็ตามใจใฝ่แห่งตัวนาง”

(สำนวนพระยาพื้น)

“ครันกูพี่เสด็จจากเจ้าไปไกล หลอนกรรมอันใดมารอด
ครันกูพี่ตอดตนตาย หลอนพี่มีบ่หาย จุดิตายจากเจ้า
ครันว่าเมินนานลวงเข่าสามชวบเข่า หลอนกูพี่เฒ่าบ่คืนมา
แม้ว่านางจักหาสามีผู้ใหม่ ก็ตามใจใฝ่แห่งนางเทอะเจ้า”

(สำนวนอินทร์ลงเหมา)

อาจกล่าวได้ว่า การที่ผู้แต่งมหาชาติลานนาได้เพิ่มเติมเสริมแต่งบุคลิกลักษณะนางอมิตตดาให้เป็นสาวแรกเริ่มมีความสวยงาม และเห็นแก่สมบัติของชูชกนั้นเป็นไปอย่างมีเหตุผล ผู้แต่งได้คำนึงถึงการดำเนินเรื่องให้น่าสนใจ สมเหตุสมผล คำนึงถึงความรู้สึกนึกคิดของตัวละครอย่างเป็นจริง และยังปรับให้เข้ากับแนวความคิดของสังคมาลานนาเป็นอย่างดีอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ผู้อ่านผู้ฟังซึ่งอยู่ในสังคมาเดียวกันจึงอาจรู้สึกประหนึ่งว่า อมิตตดาเป็นตัวละครที่อาจจะพบได้ในชีวิตจริง

บทที่ ๔

ศิลปะการใช้ภาษา

โดยเหตุที่มหาชาติลานนา เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่อใช้เทศนาให้คนในท้องถิ่นซึ่งส่วนมากเป็นคนธรรมดาสามัญฟัง ถ้อยคำภาษาที่ใช้จึงน่าจะมีความแตกต่างไปจากมหาเวสสันดรชาดกของภาคกลาง ที่นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งขึ้นเพื่อเทศน์ในพิธีหลวง ซึ่งผู้ฟังได้แก่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ แม้ว่าจะใช้ในพิธีราชภัฏสำหรับคนธรรมดาสามัญด้วย แต่ก็นับว่าเป็นผลพลอยได้ มิใช่เจตจำนงโดยตรง ถ้อยคำภาษาในมหาเวสสันดรชาดกมีลักษณะค่อนข้างหรูหรา วิจิตรตระการ มีสัมผัสคล้องจองแทบทุกวรรคทุกตอน ซึ่งก็เช่นเดียวกับศิลปะประเภทอื่น เช่น สถาปัตยกรรมหรือจิตรกรรม ถ้าเกิดขึ้นในเมืองหลวง สร้างขึ้นโดยพระราชประสงค์หรือพระบรมราชูปถัมภ์ (imperial art) ก็จะมีคุณภาพประณีตบรรจง มีการประดิษฐ์ประดอยให้วิจิตรพิสดารมากกว่าศิลปะที่เกิดในชนบท อันเป็นศิลปะพื้นบ้าน (folk art) แม้แต่นาฏศิลป์ ถ้าเปรียบเทียบรำแม่บทของคณะขุนอุปถัมภ์นรากรจากกรุงเทพฯ กับรำแม่บทของกรมศิลปากร ก็จะเห็นว่า รำแม่บทของคณะขุนอุปถัมภ์นรากรมีลักษณะชื่อ ๆ เรียบ ๆ ใกล้เคียงกับธรรมชาติมากกว่า ไม่ว่าจะเป็นที่แหกเต่าเข้ารัง กวางเดินดง หงส์บิน หรือมัจฉาชมสาคร

การจะพิจารณาวิธีการใช้ภาษาในวรรณคดีเรื่องใด จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอ่านวรรณคดีเรื่องนั้นอย่างละเอียดถี่ถ้วน คือ พิจารณาคำที่ผู้แต่งเลือกสรรมา และพิจารณาเสียง จังหวะ ความหมาย เพื่อจะดูว่าถ้อยคำเหล่านั้นก่อให้เกิดความงาม ความไพเราะ ให้ภาพ แสง สี เสียง และอารมณ์ สะเทือนใจอย่างไร ผู้แต่งใช้เทคนิคหรือกลวิธีในการสื่อสารอย่างไร จึงทำให้วรรณคดีเรื่องนั้นมีรสเป็นที่ติดอกติดใจของผู้อ่านผู้ฟัง ที่กล่าวมานี้เป็นการพินิจวรรณคดีในเชิงสุนทรียศาสตร์^๑ ซึ่งผู้เขียนได้นำวิธีการนี้มาใช้ในการพิจารณาศิลปะการใช้ภาษาในมหาชาติของลานนา

หลังจากอ่านวรรณคดีของลานนาเรื่องนี้อย่างละเอียดพอสมควรแล้ว อาจสรุปได้ว่า ถ้อยคำภาษาที่ใช้มีลักษณะดังนี้

^๑อ่านรายละเอียดเกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดีแนวต่าง ๆ ใน เจตนา นาควัชระ, “วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี,” วรรณไวทยากร เล่ม ๑ (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔), หน้า ๑-๔๙ ; อ่านรายละเอียดและดูตัวอย่างการวิจารณ์เชิงสุนทรียศาสตร์ ใน ชลธิรา สัตยวัฒน์, “การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๓) (อัดสำเนา), บทที่ ๒ และบทที่ ๕ และ ดู ดวงมณี ปรีบุญณะ, “ความงามในทวาทศมาส” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๖) (อัดสำเนา).

การใช้ภาษาที่ง่ายและตรง

ภาษาที่ใช้โดยทั่วไปมุ่งภาพมุงอารมณ์มากกว่าความไพเราะ ผู้แต่งต้องการให้ผู้อ่านผู้ฟังเห็นอย่างไร รู้สึกอย่างไร ก็สื่อสารออกมาตรงๆ การบรรยายธรรมชาติก็ดี การบรรยายเรื่องก็ดี หรือบรรยายเกี่ยวกับตัวละครก็ดี แม้ตัวละครบางตัวมีฐานะเป็นกษัตริย์หรือเชื้อสายกษัตริย์ เช่น พระเจ้ากรุงสมชัย พระนางผุสดี พระเวสสันดร พระนางมัทรี ตลอดจนชนชาติและกัณหา การบรรยายก็เป็นไปอย่างง่ายๆ ให้ทราบว่า ใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ดังตัวอย่างซึ่งจะขอคัดข้อความในมหาเวสสันดรชาดกของภาคกลางมาเปรียบเทียบกับต่อไปนี้

การบรรยายความตอนพระเวสสันดรจะทรงช้างไปโรงงาน มหาเวสสันดรชาดกบรรยายว่า

“อันว่าพระเวสสันดรบรรราชวงศ์ผู้ดำรงพิภพพสุธา ครั้นเวลาพระสุริยาอรุณรุ่ง
จรัส บรมกษัตริย์ทรงมหามงคลรัตนวิภูษิตประเสริฐฐถาวร เสด็จทรงพระยา
เศวตกฤษณราชังพระที่นั่งอันเลิศแล้ว ประดับด้วยแก้วกาญจนมณีสีสลับ แสง
ระวาวับระยับตา พร้อมด้วยสหชาติโยธาแห่งอ้อมจอมกษัตริย์ เสด็จยังโรงงาน
พระทัยท้าวเธอเกษมसानต์โสมนัสเปรมปรีดี ทรงกฤษณหัตถีทอดพระเนตรทุก
โรงงานศาลา ในกาลนั้นแล”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๒๓)

ความตอนเดียวกันนี้ มหาชาติลานนาสำนวนไม้อัดแจ้เร็วแวงและสำนวนสร้อยสังกร บรรยายดังนี้

“ส่วนว่ามหาสัตว์เจ้า ก็อาบองค์สรงเศกเกล้า เสวยข้าวน้ำโภชนาหาร มีรส
หลายประการแล้ว ตนแก้วก็เข้าเครื่องประดับตน ทรงช้างปัจจยงามสะอาด
ก็เสด็จลีลาศเข้าสู่ศาลากว้านทาน”

จะเห็นว่าวิธีการบรรยายแตกต่างกัน มหาชาติลานนาใช้คำว่า “มหาสัตว์” คำเดียว หมายถึงพระเวสสันดร มหาเวสสันดรชาดกมีคำขยายว่า บรรราชวงศ์ผู้ดำรงพิภพพสุธาและพระบรมกษัตริย์ให้รายละเอียดมากขึ้น เพิ่มความรู้สึกยิ่งใหญ่ น่าภาคภูมิ มีความหรูหรา มหาชาติลานนาบรรยายการแต่งองค์ทรงเครื่องว่า “ก็อาบองค์สรงเศกเกล้า” และ “ตนแก้วก็เข้าเครื่องประดับตน” มหาเวสสันดรชาดกอธิบายว่า เป็นเครื่องประดับที่ประเสริฐและยั่งยืนนาน และแม้กระทั่งการบรรยายช้างทรงมหาชาติลานนาก็กล่าวแต่เพียง “ทรงช้างปัจจยงามสะอาด” ช้างในมหาเวสสันดรชาดกนั้นเป็น “พระยาเศวตกฤษณราชังอันเลิศแล้ว ประดับด้วยแก้วกาญจนมณีสีสลับ แสงระวาวับระยับตา” เป็นการบรรยายที่เน้นความวิจิตรอย่างละเอียดลออ

การบรรยายธรรมชาติตอนที่รู้จักกันมากในมหาเวสสันดรชาดก ได้แก่ ตอนที่พระอัญญาพิศุขีซึ่งทางพลางพรรณนาเขาคันธมาทน์ให้ชุกฟังในกัณฑ์มหาพน พรรณนาอย่างละเอียดลออ ดังนี้

“แลถนัดในเบื้องหน้าโน้นเข้าใหญ่ยอดเยี่ยมโพยมอย่างพยับเมฆ มีพรรณเขียว
ขาวดำแดงดูดิเรกตั้งรายรัตนนพมณีแนมนำใคร่ชม ครั้นแสงพระสุริยะส่องระดม
ก็ดูเด่นดั่งดวงดาววาวแววระวาบ ๆ ที่แว้งว้าง วิจิตรจรัสจำรูญรุ่งเป็นสีรุ้งฟุ้งพัน
เพ็ญก็คั่นมัพพินนภาภาค บ้างก็เกิดก่อก้อนประหลาดศิลาลายแลละเลื่อม ๆ
ทั้งอંગ้าเป็นแง่เงื่อมก็ชะงุ้มชะงอกชะง่อนผา ที่ผุดผืนเป็นแผ่นพุดะเพิงพัก
บางแหล่งเล็กก็หยดหยดย้อยเย็นเป็นเหน็บหนาวในท้องถ้ำ ที่สถิตไกรสรราช-
สถาน บังเกิดแก้วแก้วประการกาญจนะประกอบกัน ตลอดโล่งโปร่งปล่องเป็น
ช่องชั้นวิเชียรฉาย โขติช่วงชัชวาลสว่างตา แสนสนุกในห้องเหมยทุกแห่ง
รโหฐาน เป็นที่เสพอาศัยสำราญแห่งสุรารักษ์รากโซสสรรพิศวักจมากกว่าหมื่น
แสน สะพรั่งพฤษภิมานแมนทั่วทุกหมู่ไม้บรรดามีในเขานั้น ก็ย่อมทรงทศพิช
สุคนธ์คันธจรอาจจะจับเอาใจเป็นอาจิม จึงเรียกนามศิรินคันทมาทนมหิมา
เหตุประดับด้วยพฤษภิมานทรงสุคนธ์ชาติสืบประการมี”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๒๐๒)

ข้อความตอนนี้มีควมงดงาม แสดงศิลปะและชั้นเชิงในการใช้ภาษาอย่างประณีตบรรจง มี
การเล่นอักษรสัมผัส (alliteration) พราวแพรวไปหมด บางตอนก็เล่นสัมผัสอักษรเป็นคู่ เช่น
“โพยมอย่างพยับเมฆ” และ “ชะงุ้มชะงอกชะง่อน” บางตอนก็เล่นอักษรเสียงเดียวกัน เช่น “ดูเด่น
ดั่งดวงดาว” “วาวแววระวาบ ๆ ที่แว้งว้าง” “ศิลาลายแลละเลื่อม ๆ” “ผุดผืนเป็นแผ่นพุดะเพิงพัก”
“หยาดหยดหยดย้อยเย็น” ฯลฯ เห็นได้ชัดว่า นอกเหนือจากพรรณนาภาพให้เห็น
ความสูง ลักษณะ สี สัน แสง เสียง และความรู้สึกแล้ว ผู้แต่งยังมุ่งรสไพเราะของเสียงที่คล้องจองกัน
เป็นอย่างมากด้วย

ความตอนเดียวกันนี้ มหาชาติลานนาบรรยายเพียงสั้น ๆ ว่า

“ดูราพราหมณ์ ดอยอันนั้นสูงเพียงจอมหมอก ถัดข้างชอกดงหนา
ซ้อคันทมาทนะปูนผ่อ หินผาก่อกองกัน”

(สำนวนไม้ไผ่แจ้เร็วแดง, สำนวนสร้อยสังกร)

“ส่วนว่าดอยอันนั้นแล้วด้วยหินตั้งแต่ง ลมลวดไล่แกว่งไกวไปมา
อบตลบไปด้วยคันธระบ่โหด มีนามโหดชื่อว่า เขาคันทมาทนะแล”

(สำนวนพระยาพิน)

มหาชาติลานนาสำนวนไม้ไผ่แจ้เร็วแดง และสำนวนสร้อยสังกร ให้ความสูงโดยการเปรียบเทียบ
เทียบเขาคันทมาทนะกับเมฆหมอก ให้ที่ตั้ง ชื่อ และลักษณะที่มีหินกองรวมกันอยู่ สำนวนพระยาพิน
ให้กลิ่นด้วย แต่ความสวยงามวิจิตรพิสดารที่เป็นรายละเอียดนี้ ผู้แต่งปล่อยให้ผู้อ่านผู้ฟังจินตนาการ

เอาเอง การเล่นอักษรสัมผัสมีบ้าง แต่ถ้าพิจารณาคุณค่าที่นำมาใช้แล้วจะเห็นว่า เป็นคำที่จำเป็นในการ
 เน้นภาพและความรู้สึกมากกว่าจะจงใจให้เกิดความไพเราะของเสียง การเล่นอักษรสัมผัสในมหาเวส-
 สันดรชาดกของภาคกลางยังมีอีกหลายตอน ซึ่งผู้แต่งจะต้องสรรหาคำที่นอกจากจะให้ความหมายตรง
 กับที่ต้องการแล้ว ยังต้องมีเสียงสัมผัสคล้องจองกันด้วย

ในกัณฑ์ชูชก การบรรยายลักษณะบ้านของชูชก เมื่อกล่าวถึงชูชกซ่อมแซมบ้านก่อนจะจาก
 นางอมิตตดา ผู้แต่งบรรยายอย่างถี่ถ้วน ขณะเดียวกันก็เล่นอักษรสัมผัสทุกวรรค จะเห็น ได้จากคำที่
 เน้นดังต่อไปนี้

“รชมิไว้ใจด้วยเคหาเก่าคร่ำครวชโนชเช	อ่อนไอ้อีอึ้งโอนเอน
กลัวว่าจะคร่ำครนกรีนโครมลง	โยให้ตรงกรานไม้ยัน
ค้ำจตจันจุนจ้องไว้	เกลากลอนใส่ชีกกาคระ
มุงจะจากปรุโปร่ง	แลตะละโล่งลอดเห็นฟ้า
ขึ้นหลังคาครอบจากหลบ	โก้งโค้งกบกดชีกกรอบ
ผ้าไม้ครอบครอบมอกไก่	ไม้ข้างควายแขวะเป็นรู”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๑๕๔)

มหาชาติลานนาบรรยายลักษณะบ้านและการซ่อมบ้านของชูชกง่าย ๆ ตรง ๆ ดังนี้

“ส่วนชูชกพราหมณ์ก็หยดยาเย่าเรือนที่หลุคร่ำ ที่ใดตำหนักก็แปลงหื้อสูง
 ประตูปัดมื่นก็แปลงหื้อบั้ง”

(ตำนานไม้ไผ่แจ้เร็วแดง, ตำนวนสร้อยสังกร)

การบรรยายเกี่ยวกับตัวละครก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากในภาษาท้องถิ่นความแตกต่างในการใช้ภาษาของ
 บุคคลในระดับต่างกันมีไม่มากนัก ในมหาชาติลานนาผู้แต่งจึงมุ่งให้เข้าใจว่า ใครทำอะไร ที่ไหน
 เมื่อไร กับใคร มากกว่าจะคำนึงถึงความหรูหราของถ้อยคำเพื่อแสดงฐานะของบุคคล เช่น บรรยาย
 ตอนพระนางมัทรีเสด็จออกมาถวายความเคารพพระนางมุสดี

“นางมัทรีตนองค์แอ่น ลูกแล้วเล่นตามผัว มือทูนหัวใส่เกล้า
 ชวนกันก้มเกล้ากราบตีนออกเจ้ามุสดี นางมัทรีงามแ่ง
 ให้วัดตีนแม่ผัวตน ว่าข้าเป็นสะใภ้แม่เจ้า ข้าน้อยขอก้มเกล้า
 กราบปลายตีน”

(ตำนานไม้ไผ่แจ้เร็วแดง, ตำนวนสร้อยสังกร)

จะเห็นว่าถ้อยคำที่ใช้ เช่น ผัว แม่ผัว กราบตีน ให้วัดตีน และกราบปลายตีน เป็นคำธรรมดา
 สามัญที่ใช้อยู่ในภาษาท้องถิ่น มีบางคำที่เป็นคำยกย่องแสดงฐานะของบุคคลซึ่งก็ยังคงเป็นคำง่าย ๆ
 เข้าใจไม่ยาก เช่น เกล้า ออกเจ้า แม่เจ้า เป็นต้น

นอกจากนี้ เท่าที่ผู้เขียนสังเกตดู มหาชาติลานนาอักษรที่ไม่ค่อยเป็นที่นิยมเทศน์เฉพาะอักษร เช่น อักษรทศพร อักษรหิมพานต์ อักษรข่านปเวสน์ เป็นต้น มักขาดสัมผัส มีลักษณะเป็นความเรียงมากกว่าคำประพันธ์ นาน ๆ จึงจะส่งสัมผัสเสียทีหนึ่ง ที่มีสัมผัสมากกว่าเพื่อน ได้แก่ สำนักวรรณคดีสร้อยรวมธรรม ซึ่งผู้ชำระได้ขัดเกลาแก้ไขเพิ่มเติม

ความละเมียดละไมในการใช้คำสรรพนาม

การใช้คำสรรพนามในมหาชาติลานนา สำหรับบุรุษที่ ๑ และที่ ๒ ที่นิยมใช้มากที่สุด ได้แก่ คำว่า ข้า กู และมึง ซึ่งเป็นคำสรรพนามที่ใช้เป็นปกติสำหรับคนทั่วไป และโดยที่สรรพนาม ข้า กู และมึง เป็นสรรพนามที่ไม่แสดงความสัมพันธ์ใด ๆ ทั้งสิ้นระหว่างผู้พูดกับผู้ฟัง มีลักษณะเช่นเดียวกับสรรพนามในภาษาอังกฤษ และสรรพนามจีน และท่านของไทยที่นิยมใช้ในสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี แต่ผู้แต่งก็แสดงศิลปะในการใช้ภาษา เช่น ถ้าต้องการให้เกิดความรู้สึกอ่อนโยน นุ่มนวลขึ้น ผู้แต่งจะเติมคำลำดับเครือญาติเข้าไปเป็นการแสดงความสนิทสนมระหว่างตัวละคร

พระอินทร์ตรัสกับพระนางมุสตี หรือพระเวสสันดรตรัสกับพระนางมัทรี แทนที่จะใช้คำว่า กู เฉย ๆ ก็ใช้ว่า กูพี่ และใช้สรรพนามบุรุษที่ ๒ ว่า มึงนาง ทำให้รู้สึกสุภาพอ่อนโยนขึ้น เช่น

พระอินทร์ตรัสกับพระนางมุสตีเมื่อจะประสาทพรสิบประการว่า

“ดูรามุสตี พี่จักหื้อพรดีสิบประการ จูงเอาพรผุ่่งนั้นจากสำนักกูพี่เทอะ”
“กูพี่จักหื้อพรผุ่่งนั้นแก่มึงนาง”

(สำนวนไม้ไผ่แจ้เขียวแดง, สำนักวรรณคดีสร้อยสังกร)

พระเวสสันดรตรัสกับพระนางมัทรีเมื่อเสด็จถึงป่าว่า เนื่องจากถือเพศบรรพชิต เพราะฉะนั้นจะต้องแยกกันประทับ ดังนี้

“แรกแต่เข้าไปภายหน้า นางอย่าได้เข้ามาสู่สำนักกูพี่”

(สำนวนไม้ไผ่แจ้เขียวแดง, สำนักวรรณคดีสร้อยสังกร)

คำสรรพนาม ข้า ใช้กับบุคคลทั่วไป และเป็นที่น่าสังเกตว่า ถ้าต้องการแสดงความอ่อนน้อม จะใช้ว่า ข้าน้อย และข้าม่อน้อย เช่น พระนางมัทรีทูลพระเวสสันดรว่า ที่เข้ามาเฝ้าที่ศาลามีใช่เป็นเพราะกามตัณหา หากเป็นเพราะผื่นร้าย

“ข้าน้อยเข้าสู่ศาลา บ่ใช่ว่าจักแฝงตนเอื้อมข้าง กับพระเจ้าข้างเผือกตัวงาม ด้วยกิเลสกามจ้องชัก”

“นางพญาตอบถ้อยว่า ข้าม่อนน้อยมัทที่แลนา”

“นางม่อนน้อยมัทที่ ผื่นบ่ดีแท้เล่า”

(สำนวนไม้ไผ่แจ้เขียวแดง, สำนักวรรณคดีสร้อยสังกร)

ศิลปะในการโน้มน้าวให้เกิดจินตนาการร่วม

ในการโน้มน้าวผู้อ่านผู้ฟังให้เกิดจินตนาการร่วมกับผู้แต่ง ถ้อยคำภาษาที่ใช้ในมหากาฬนิทานนั้นก็แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งได้เลือกสรรอย่างเหมาะสมเจาะ เป็นภาษาที่เนาะภาพโดยอาศัยความสัมพันธ์ของเสียงและความหมายบ้าง อาศัยความเปรียบเทียบแบบต่างๆ เช่น แบบอุปมา (simile) แบบอุปลักษณ์ (metaphor) การเลียนเสียงธรรมชาติ (onomatopocia) และแบบบุคลาธิษฐาน (personification) ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. การใช้ความสัมพันธ์ของเสียงและความหมาย

ปกติเสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์แต่ละเสียงก็มักจะทำให้ความรู้สึกและภาพไปได้ต่างๆ ขึ้นอยู่กับฐานที่เกิดและคุณลักษณะของเสียง

ในกัณฑ์ทศพรสำนวนสร้อยสังกร ผู้แต่งพรรณนาฝนโบกขรพรรษาว่า

“ในกาละนั้น ห่าฝนชลเมษธารา ไหลหลั่งถึงตกลงมาชะชู”

คำว่า ถั่ง ที่ตามหลังคำว่า ไหลหลั่ง นอกจากจะให้เสียงสัมผัส เกิดความไพเราะแล้ว เสียงตัว ถ | th | ซึ่งเป็นพยัญชนะชนิดที่ให้ความรู้สึกว่าเป็นตกลงมาอย่างหนักและแรง

๒. ความเปรียบเทียบ

๒.๑ การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ

คำว่า ชะชู ในความข้างต้นเป็นคำที่ใช้ในการเลียนเสียงธรรมชาติของฝน ชะชู เป็นคำที่ก่อออกมาจาก ชูชู ซึ่งให้ภาพฝนตกอย่างไม่ขาดสาย

ผู้แต่งพรรณนาลักษณะของฝนโบกขรพรรษาต่อไปว่า

“เป็นฝนโบกขรพรรษาอยู่ป่วนอัครจรย์ น้ำฝนนั้นมีวรรณอันแดงเหมือนน้ำครั่ง มีเสียงร้องกึ่งกึ่ง แล้วก็ไหลหลั่งลงได้แผ่นดิน”

(สำนวนไม้ไผ่แจ้เร็วแดง, สำนวนสร้อยสังกร)

คำว่า กึ่งกึ่ง เป็นการเลียนเสียงธรรมชาติของน้ำที่ไหลบ่ามาอย่างแรงและเร็ว ยังมีคำว่า ไหล และ หลั่ง ที่อยู่ด้วยกันก็ช่วยให้ความรู้สึกว่าฝนตกลงมาหนักตลอดเวลาจริงๆ เสียงตัว ล | l | เป็นหน่วยเสียงข้างสั้น เกิดขึ้นโดยลมผ่านข้างสั้นออกมาโดยไม่มีกราก เป็นเสียงที่เหมาะสมกับกิริยาเคลื่อนไหวของน้ำซึ่งก็ไหลอย่างไม่มีอะไรกัก

๒.๒ ความเปรียบเทียบบุคลาธิษฐาน

ในตัวอย่างเดียวกัน ผู้แต่งได้ใช้คำบรรยายเสียงน้ำที่ไหลรุนแรงว่า “เป็นเสียงอันร้อง” คำว่า ร้อง ในที่นี้เป็นการใช้ความเปรียบเทียบบุคลาธิษฐานอย่างแนบเนียน เพราะเสียงน้ำที่ไหลรุนแรงนั้นย่อมมีเสียงดังประหนึ่งมีชีวิตจิตใจทีเดียว

การเปรียบเทียบว่า น้ำฝนสีแดงเหมือนน้ำครั่ง ซึ่งเป็นความเปรียบแบบอุปมาในมหาเวสสันดรชาดกไม่มี ความในมหาเวสสันดรชาดกกล่าวแต่เพียงว่าเป็นสีแดงใสบริสุทธิ์เท่านั้น

“ขณะนั้นมหาเมฆอันใหญ่ตั้งขึ้นมา ยังท้อธาราทำฝนโบกขรพรรษ
ให้ปวดนาการเป็นท้อธาราไหลไป สีน่านั้นแดงใสบริสุทธิ์
ตกลงแล้วก็ไหลล้นสนั่นไปได้พันพสุธา”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๔-๕)

การเปรียบเทียบว่าน้ำฝนโบกขรพรรษมีสีแดงเหมือนน้ำครั่ง จึงเป็นการเปรียบเทียบกับสิ่งที่คนในท้องถิ่นรู้จักกันดี เพราะในลานนามีการเลี้ยงครั่ง การนำเอาสิ่งที่มีในท้องถิ่นมาใช้ในการเปรียบเทียบเพื่อให้เกิดภาพนี้ ยังมีอีกหลายตอน ซึ่งจะกล่าวต่อไปในเรื่องความเปรียบแบบอุปมา และแบบอุปลักษณ์

ในกัณฑ์หิมพานต์ เมื่อพระเวสสันดรรำพึงถึงทานก็เกิดเหตุอัศจรรย์ต่าง ๆ นานา มหาชาติลานนาพรรณนาว่า

“ในเมื่อพระโพธิสัตว์เจ้า ใสบเตร้าบุญเทิง รำพึงถึงทานแห่งตนตั้งอัน
ยามนั้นแผ่นดินหนา สังขยาว่าได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์คะณฑา ก็ร้องก้องไหว
ไปมาเหมือนดังข้างสารตัวลงมัน ทันแก่หญ้า กล้าแก่ขอ พ่อหมอเอาบ่แก้วน
ก็ร้องแค้นแล่นไปมา เขาสิเนรุบัพพตาอันเป็นพระยาแกก่อดยทั้งหลาย
ก็อว้ยหน้าสะเพาะเชิงเวียงเขตตระนคร แล้วก็อ่อนน้อมค้อมไปมา
เหมือนดังยอดหวาย อันท่านหากลนไฟ ไกวกวัดแก่งไปมา
ทำฝนเมฆชลาก็ไหลล้น ถึงตกลงมาต่อหน้า อันว่าสายฟ้า
บ่ควรแมงก็แมบอยู่รายเรียง เหลืองอยู่ชุกล้าชุกพาย แม่น้ำ
มหาสมุทรทั้งหลายก็ขึ้นเขือก ย้าวยะเยือกตีฟอง นองเต็มฝั่ง
ไหลล้นทันไปมา พระยาอินทเจ้าฟ้า ชมชื่นหน้าอนุโมทนา
พระยาพรหมก็หือเสียงสาธุการ เสียงบันดาลคะครั้น แต่แผ่นดิน
ขึ้นถึงโสฬสมหาพรหม ก็มีแล”

(ตำนานสร้อยสังกร)

ผู้แต่งมหาชาติลานนาพรรณนาความอัศจรรย์ โดยเน้นหนักในการพรรณนาสิ่งที่ไม่มีชีวิต ให้มีกิริยาอาการความเคลื่อนไหวประหนึ่งมีชีวิต ผู้แต่งใช้ถ้อยคำแนะให้เห็นภาพ โดยการใช่วิธีเปรียบเทียบแบบบุคลาธิษฐาน คำว่าร้องก้องและทวนไหวไปมา ปกติย่อมเป็นกิริยาอาการของสิ่งมีชีวิต ผู้แต่งเปรียบแผ่นดินที่ร้องก้องทวนไหวไปมานั้นเหมือนกับข้างตกมัน ซึ่งร้องและวิ่งสายไปมา แม้แต่ความมืดก็ไม่อยู่ ทำให้เรานึกถึงแผ่นดินไหวที่ไหวอย่างรุนแรงจนสั่นสะเทือนไปหมด มีเสียงดังครวญคราง คำ อว้ยหน้า และ อ่อนน้อมค้อมไปมา เป็นกิริยาของคนที่ย่างย้อ อ่อนน้อม เมื่อนำมาใช้กับเขา

พระสุเมรุซึ่งเป็น “พระยาแก้ดอยทั้งหลาย” ก็ให้ความรู้สึกน่าอัศจรรย์เป็นอย่างดี คำว่า ข้าเขือก ปกติใช้กับคนมีความหมายว่า โกรธเคือง ว้าวุ่นใจ บั่นป่วน เป็นโกลาหล เมื่อนำมาใช้กับมหาสมุทรซึ่งตีฟอง นองเต็มฝั่ง และไหลหลั่งทันไปมา ก็เหมาะสม ผู้แต่งใช้แสดงอาการของมหาสมุทรขณะบั่นป่วน

๒.๓ ความเปรียบเทียบอุปมาและแบบอุปลักษณ์

น่าสังเกตว่า ในการแนะนำภาพโดยการเปรียบเทียบแบบอุปมาหรือแบบอุปลักษณ์ที่ดี ส่วนมากผู้แต่งจะใช้วิธีเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีหรือเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้วในท้องถิ่น เช่น ครั่ง ดั่งตัวอย่างข้างต้น และยังมีการเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นอีกหลายตอนดังนี้

การเปรียบเทียบกับสัตว์บางชนิด ได้แก่ สุนัข แมว แร้ง กา แพะ และไก่ ซึ่งเป็นสัตว์มีอยู่ทั่วไปในท้องถิ่น

ผู้แต่งพรรณนาวาบ้านของชูชกไม่แข็งแรง ไม่มั่นคง และเปรียบเทียบว่าสุนัขขึ้นแกว่งหางหรือแมวไอเท่านั้นแหละบ้านก็กระเทือนจนจะเอียงแล้ว เป็นการเปรียบเทียบที่นำขบขันแต่ก็มองเห็นภาพ

“แลเรือนแห่งพราหมณ์นั้นเท่ามีสี่เสา เอาไม้พาหน่มมาแปลงเยีระย่องแย่ง ๆ
แม้ว่าหมาขึ้นแกว่งหางก็ไหว แมวไอก็เพื่อนก็ข้าย”

(สำนวนไม้ไผ่แจ้เรียวแดง, สำนวนสร้อยสังกร)

คำ ย่องแย่ง ๆ ที่ผู้แต่งใช้ เสียงตัว ข ก็ให้ความรู้สึกไม่มั่นคง ไม่แข็งแรงอยู่แล้ว แม้ในภาษากรุงเทพฯ ก็มีอยู่หลายคำ เช่น โย้โย้ โยกเยก หย่อนยาน และยอบแยบ เมื่อมีการเปรียบเทียบด้วยว่าพอสุนัขแกว่งหางหรือแมวไอบ้านก็กระเทือนจนจะเอียงไป ผู้อ่านผู้ฟังก็นึกภาพได้ทันทีว่า บ้านจะสั่นประระเคเพียงใด

พราหมณ์ผู้หนึ่งเปรียบเทียบชูชกว่า มีกลิ่น “เหม็นสาบสาบตั้งแรง”

ชูชกก็เปรียบเทียบพราหมณ์ผู้หนึ่งว่า มีผมมวยคลื่นานอกเหมือนขนแพะ

“เกล้าผมมันคิ้วตั้งขนแพะ”

และกล่าวหาว่าพราหมณ์อีกคนหนึ่งก็ไม่ขาวเลย ผิวสี “ดำนขนาดเพียงกา”

และเมื่อผู้แต่งต้องการบรรยายภาพชูชกตกใจกลัวพราณเจตบุตรก็เปรียบเทียบได้นำฟิง และเห็นภาพ ผู้แต่งเปรียบเทียบว่า ชูชกเหมือนไก่ซึ่งไม่ออกไข่ตามรังของตัว เจ้าของไม่พอใจเลยเอาไม้ไล่ตี ไก่ก็ร้องลั่นดินร่นพรวดพราดไปมา ถ้าเรานึกว่าชูชกไหนจะตกใจกลัวสุนัขของพราณเจตบุตรซึ่งมีจำนวนมากมายหลายตัวแล้ว ยังต้องมาตกใจเพราะเสียงขู่เชิญจะเอาชีวิตของพราณเจตบุตรอีก ใจของชูชกคงรวบเป็นตีกอลอง กระวนกระวาย กระเสือกกระสน ดันร่นเอาตัวรอดหน้าเวทนาเหมือนไก่ที่ถูกตีจริง ๆ

“พราหมณ์เรรจนกลัวใหญ่
เจ้ามันชั่วสุดขนาด
ร้องเสียงดังแอกแอก

เป็นดังไก่อันไขบ่จ่าจริง
ไม้ค้อนฟาดกลางหลัง
ผีขึ้นแตกไปมา”

(ตำนานสร้อยสังกร)

การเปรียบเทียบกับสัตว์ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว เป็นการเปรียบเทียบแบบอุปมา มีคำว่า **ดัง** เป็นคำเชื่อม

การเปรียบเทียบกับผี

ผีที่ถูกนำมาเปรียบเทียบกับอย่างอื่นในมหาชาติลานนา ได้แก่ ผีพราย ผีโพง และผีเปรต (ภาษาท้องถิ่นเรียก ผีเสต) ซึ่งล้วนเป็นผีที่รู้จักกันดีในลานนา ผีพรายเป็นผีร้ายชนิดหนึ่ง ชอบหลอกหลอนคน เป็นที่น่ารังเกียจ ผีโพงนั้นเป็นผีที่ชอบหากินในที่สกปรก กินกบเขียดและของสกปรกอื่น ๆ คนที่เป็นผีโพงจะมีจุมูกแดง เพราะเวลาไปหากินจะมีแสงออกมาจากจุมูกเหมือนไฟฉาย คนที่เป็นผีโพงนอกจากมีจุมูกเป็นที่น่าสังเกตุแล้ว ยังหลบตาไม่สู้หน้าคน ผีโพงมีลักษณะคล้ายผีกระสือ คือชอบหากินตามน้ำโสโครกหรือน้ำคร่ำ (ภาษาท้องถิ่นเรียก น้ำขี้หมา) ผีโพงชอบกินกบกินเขียดอยู่ตามทุ่งนา ส่วนผีเสตหรือเปรตเป็นผีผอมสูง คอเท่าลำเข็ม ตะกละตะกลามเพราะอดอยาก เชื่อกันว่าถ้าอยากเห็นผีเปรต ให้ถือไม้กวาดทางมะพร้าวไปกวาดตรอบวิหารวัดตอนดึก ๆ ผีเสตจะวิ่งตาม ในมหาชาติลานนากล่าวถึงผีเหล่านี้ โดยใช้วิธีเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ ชุชกเรียกพราหมณ์ผู้หนึ่งว่า อีผีพราย แสดงให้เห็นว่าชุชกไม่พอใจพราหมณ์ผู้นั้นประหนึ่งนางเป็นผีพรายที่เตียว ในขณะที่เดียวกันผู้แต่งก็เอ่ยถึงชุชกโดยใช้คำว่า เฒ่าผีโพงบ้าง ผีเสตบ้าง ก็โดยเอาลักษณะบางอย่างของชุชกมาเปรียบเทียบ ชุชกสกปรกมอมแมม ตะกละตะกลาม โดยเฉพาะเมื่อรับพระราชทานเลี้ยงจากพระเจ้ากรุงสมุทัย จึงเหมือนผีโพงและเปรต สกปรกและอดอยากมานาน พอได้โอกาสก็กินเอากินเอา

การเปรียบเทียบกับน้ำ

พระเวสสันดรตรัสกับกัณหาว่า

“เจ้าจูงมาเป็นน้ำแสนไหลมาหดหล่อ หือหัวใจพ่อเย็น มาเทอะมา”

และตรัสกับชาลีว่า

“เจ้าจูงมาเป็นตังน้ำใสงามชื่นช้อย มาหดหล่อย้อยใจพ่อเทอะ”

น้ำ มีความใสความเย็นสามารถชำระล้างสิ่งสกปรกออกไป และให้ความรู้สึกชื่นบานย่อมเป็นที่ประจักษ์กันอยู่แล้ว เมื่อผู้แต่งเปรียบเทียบกับความยินดี ความปิติ ความเบิกบานที่พระเวสสันดรจะได้รับเมื่อได้กระทำการบารมียอมไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกโต้แย้งขึ้นในใจของผู้อ่านผู้ฟัง จัดว่าเป็นการเปรียบเทียบที่ได้ผล

ความเปรียบกับน้ำ ทั้งสองตอนนี้ในมหาเวสสันดรชาดกไม่มี มหาเวสสันดรชาดกตอนนั้นก็กลับเน้นหนักในการเปรียบเทียบโลกียนาวา (เรือของชาวโลก) กับโลกุตรนาวา (เรือของพระอริยะ) มีการ

บรรยายภาพเรือและส่วนประกอบของเรืออย่างละเอียดลออ ความตอนนี้เป็นที่รู้จักกันดี ผู้แต่งมีความประณีตในการเลือกสรรคำให้ได้ความหมายและเสียงที่ไพเราะ

“สำเภาลำโดของพามาธิช

ประกอบประกบกับกระดานตอกตริง

พืดเหล็กก็ตีติดตอกหมั้น

กระดานตาดเป็นดาดฟ้าจังกอบกว้านสมอซัน

รตริงตายติดกับเสารอกดุนี่เรียวแรง

ปักทวนตรงอยู่ริ้ว ๆ ตรงตะขาบปลิวสะบัดปลาย

รายด้วยรูปสัตว์ราชสีห์อัดแอ่นอกกอดกระหนกกระหนาบคาบแก้วกุม

ครั้น ได้ฤกษ์เดือนมรสุมแล้วก็แซ่ซ้อง

วิดน้ำทำเป็นโขงโลง อับแจกันโคลงประจุเรียบ

ครั้น ได้ฤกษ์แล้วให้เลิกโห้ขึ้นสามลา

คนการยี่นสะพรังอยู่พร้อมเพรียง

เข้าจุดคว่ำสายสมอตีไม้ล่อลันอยู่ฉ่าง ๆ

พระพายชายพืดติดไปบน

โดยกำหนดขยั้นด้นคะเนหมาย

เฉลียงแล่นออกทะเลเล็กแลไม่เห็นฝั่ง

เครง สำเภาก็โคลงเคลงไปตามคลื่นตื้นตื้น

คลื่นใหญ่โยนกระแทกกระแทกกระทั้นผะผิงผาง

ฝูงมนุษย์ทั้งปวงไม่หลอเหลือลวนเป็นเหยื่อแก่ปลา

พระลูกเอ๋ย พ่อเห็นแต่หน้าเจ้าฟ้าที่นั่งทรงสองรา

อันนายช่างชาญฉลาดจำลองท่า

แก้วประพาฬแผ่เป็นดาดฟ้าผาระบุระเปิดเปิดช่องน้ำ

แก้วไพฑูรย์กระทำเป็นราโทโมราประทับสลัปลัก

ฉลุฉลักเป็นรูปสัตว์ภาพเพชรนิลนม

มังกรกัตกอดแก้วแก้วเป็นก้านขดดูสุดไส

มงคล พระบิดาจะทรงเครื่องต้นมงคลพิชัยสำหรับภักษัตริย์

ตั้งจะเอาพระสมามัติกระหวัดทรงเป็นสร้อยสังวาลอยู่สรรพเสด็จ

จะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชรอันคมกล้า

แล้วไปด้วยทวนธงเสวตฉัตร

สำเภาทองก็จะล่องลี้ไปตามลม

ถึงจะเกิดลมภาพพานกระพือพัดคือโลโ

ซึ่งจะตกแต่งต่อติดเป็นกงวาน

ตะปุดะปลิงยี่ตริงกระซบซิด

โซมน้ำมันซันเคี้ยวแล้วเหยียวยา

เสากระโดงยี่นยี่นยี่ดด้วยพืดพวนผูกขึง

เสากระโดงสายระโยงระยางแย่งมันคง

นายช่างจำลองจำหลักลาย

บรทุกสิ่งของลงต่าง ๆ ไว้ระวางทาง

สำเภานี้ก็พาบเปียบเพียงราโท

ยี่งปีนบนนาวาเสียงผะผางผิงตึงตัง

ศัพท์สำเนียงเสียงเฮลเฮลล่า

โบกธงอยู่คว้าง ๆ แล้วแกว่งกวัด

ล้าต่ำต้นหนที่มุงมองตั้งเข็มส่องกล้องสลัด

นายท้ายก็ยกย้ายบายเบี่ยง

บังเกิดลมสลาตันตั้งดีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้น

เสากระโดงหักกระเด็นกระดานแตก

สำเภาก็อับปางลงท่ามกลางชลเหลว

ด้วยเป็นโลกียนาวาไม่จริงเลย

เจ้าจงมาเป็นมหาสำเภาทองธรรมชาติ

ด้วยกงแก้วประกาศจริงด้วยเพชรแน่นหนา

กรอบลายรายดอกรักเนาวรัตน์

แกมหงส์วิหคกระหนกคาบลดารัต

ครั้นเสร็จล้าสำเภแล้วเมื่อใดได้พระพิชัย

สุนทรจะย่างเยื้องลงสู่ที่นั่งเกตราสูงระหง

วายุวิเวกพัดอยู่เฉื่อยฉิว

สรรพสัตว์ก็จะชื่นชมโสมนัส

ถึงจะได้สัคนาโตตั้งดีเป็นลูกคลื่น

อยู่ครั้นโครม โถมกระแทก สำเภานั้นก็มีไต่вокแวตวาทวนไหว
ก็จะเล่นระรี่เรื่อยเรื่อย ไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานครนฤพาน
.....”

(มหาเวสสันดรชาดก หน้า ๒๓๙-๒๔๑)

จะเห็นว่ามหาเวสสันดรชาดกพรรณนาไว้ละเอียดลออมาก ทั้งภาพเรือของนายพามิซ ซึ่งแล่น
ไปพบลมสลาดันก็อับปางเหมือนโลกิยนาวา และความงามวิจิตรของ “มหาสำเภาทอง” ซึ่งเป็น
โลกุตรนาวา

มหาชาติลานนากล่าวถึงความตอนเดียวกันนี้อย่างสั้น ๆ เรียบ ๆ ว่า

“เจ้าจุงมาเป็นสะเพาค่าเหล็กแก้ว
หื้อพ่อชื้อซอนไปสู่มิ่งกำหน่า
มีนิพพานเป็นที่สุขยิ่ง
ยังคนและเทวดาแสนหมู่
พ้นจากสงสารที่ร้าย

ในท่าทางสาคร
คือฟากฟ้าจากสงสาร
ล้ำทุกสิ่งโลกา
จักหื้อเข้าสู่นิพพาน
ด้วยอันหื้อลูกเอ๋ยอายพ่อเป็นทาน น้เฑาะ”

(ตำนานสร้อยสังกร)

การเปรียบเทียบกับแก้ว

ในลานนา แก้วถือว่าเป็นสิ่งดีงาม พระรัตนตรัยก็เรียกว่า แก้วทั้งสาม พานสำหรับบูชาพระ
รัตนตรัยก็เรียกว่า ขันแก้วทั้งสาม ผู้ที่บวชขณะยังเป็นนาคก็เรียกว่า ลูกแก้ว การเปรียบเทียบกับ
สิ่งที่ดีงามว่าเหมือนดังแก้ว เป็นแก้ว จึงไม่ใช่สิ่งแปลกเกินไปสำหรับผู้ฟัง ในการเปรียบเทียบกับ
แก้ว ผู้แต่งมหาชาติลานนามักใช้วิธีเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ซึ่งให้ความรู้สึกกว่า ผู้แต่งมั่นใจว่า
สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับนั้นดีงามจริง ๆ

ผู้แต่งมหาชาติลานนาใช้คำว่า แก้ว กับพระพุทธเจ้า โดยเรียกว่า “ตนแก้ว” ซึ่งมีความหมายว่า
ผู้เป็นแก้ว เช่น

“ตนแก้วก็เข้าจตุตถฌาน”

“พระตนแก้วสัพพัญญูกล่าวว่า...”

ผู้แต่งเรียกนางอุรุจจาทว่า นางแก้ว เพราะนางอุรุจจาทาเป็นพระอรหันต์

“ในเมื่อนางราชริธาได้ถึงอรหันตาแล้ว นางแก้วก็ออกบวชลดนิพพานในวันนั้นแล”

ใช้กับตัวละครที่สำคัญในเรื่อง เช่น พระเวสสันดร พระนางมัทรี และพระอินทร์ เช่น กล่าวถึง
พระเวสสันดรยกพระนางมัทรีให้แก่พระอินทร์ ดังนี้

“ท้าวตนแก้วก็หลังถั่งน้ำตักเหนื่อมือพราหมณ์ ก็หื้อนางงามเลิศแล้ว
คือนางแก้วราชมัทรี ในเมื่อพระฤๅษีให้ทานแล้วแก้วยกแก้วอินทา”

ผู้แต่งกล่าวถึงชาติกัณหาว่า เป็น

“แก้วแก่นไ้สองศรี”

และใช้คำว่า แก้ว กับข้างบัจจยนาเคนทร์ ซึ่งเป็นข้างคຸ່ນบุญบารมีของพระเวสสันดร

“คันมหาสัตว์เจ้าขานปฎิญาณ ว่าจักหื้อทานข้างแก้ว เจ้าก็ลงจากคอกข้างแก้ว”

“ข้างแก้วบัจจยตัวของอาจ”

“พราหมณ์ทั้งหลายได้ข้างแล้ว ก็ขึ้นขี่ข้างแก้วมงคล”

(ตำนานสรว้อยสังกร)

นอกจากใช้กับสิ่งที่เป็นรูปธรรมแล้ว ผู้แต่งมหาชาติยังเปรียบแก้วกับสิ่งที่เป็นนามธรรมและ
เป็นสิ่งดีงามประเสริฐ ได้แก่ ปัญญาที่จะตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า

พระเวสสันดรตรัสถึงความปรารถนาในการให้ทานของพระองค์ ดังนี้

“การอันเป็นพระเจ้าอันนำสัตว์เข้าสู่เนรพาน

พ้นจากสงสารร้ายยิ่ง

เรารักยิ่งกว่าเมียมิ่งราชมัทรี

กว่าร้อยที่แสนหมื่น

เรายอมหอมห็นด้วยทานมัย

ทานอันนี้จึงเป็นปกตุนิสัยอันจักรอด

ผยาแก้วยอดสัพพัญญู

ตนเป็นครูแก่โลกนี้”

(ตำนานสรว้อยสังกร)

การเปรียบเทียบพระโอรสของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับผอบ

มีคำที่ผู้แต่งมหาชาติลานานำมาใช้ในการเปรียบเทียบที่น่าสนใจมาก ได้แก่ คำว่า “ชะอูป”
ซึ่งธรรมดามีความหมายว่า ผอบ ตามปกติผอบย่อมเป็นที่เก็บของมีค่า เช่น พระบรมสารีริกธาตุของ
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือเก็บของหอม ผู้แต่งมหาชาติได้นำคำว่า ชะอูป มาใช้ หมายถึง ปาก
และใช้หมายเฉพาะพระโอรสของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งก็นับว่าเหมาะสมแนบเนียน เพราะ
พระโอรสของพระพุทธองค์เป็นที่เก็บสิ่งที่มีค่าหอมหวานตลอดกาล ได้แก่ พระวजนะ ซึ่งเป็นพระธรรม
ที่เป็นนอกกาลโก ผู้แต่งแสดงความยกย่องอย่างสูงจึงใช้ว่า “ชะอูปแก้ว” เน้นความดีงามความมีคุณค่า
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“พระทะสะพลตนเองอาจ

ก็ลงจากอากาศเวหา

นั่งเหนื่ออาสนาเลิศแล้ว

ไซชะอูปแก้วแดงาม”

และอีกตอนหนึ่ง

“พระพุทธกล่าวเท่านั้นแล้ว

ก็ทับชะอูปแก้วบ่เจียรจำ”

(ตำนานชุดสรว้อยรวมธรรม)

ไขช่ออุบแก้ว หมายถึง ทรงแย้มพระโอษฐ์หรือเผยพระโอษฐ์เพื่อทรงมีพระพุทธานุภาพ และทับช่ออุบแก้ว ก็หมายถึง ทรงปิดพระโอษฐ์

การนำเอาสัตว์ ผี ครั่ง น้ำ และแก้วมาเปรียบเทียบกับสิ่งต่างๆ เป็นการเปรียบเทียบกับสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว หรือมักเปรียบเทียบกันอยู่แล้วในท้องถิ่น ให้ผลโดยผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจได้ทันที แต่การนำเอาคำ ช่ออุบ ซึ่งหมายถึงผอบ มาใช้เปรียบเทียบกับพระโอษฐ์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับเป็นความสามารถพิเศษของผู้แต่งที่ใช้จินตนาการอย่างลึกซึ้ง กว้างขวาง และเป็นจินตนาการที่ผู้อ่านผู้ฟังเห็นคล้อยตามได้ไม่ยากเกินไปนัก

๓. การใช้คำซ้อนเพื่อเน้นน้ำหนัก

ในกัมมัททศพร ผู้แต่งพรรณนาความวิเศษของฝนโบกขรพรรษว่า

“น้ำฝนโบกขรพรรษตกลงมา ในที่ชุ่มนวมญาติแห่งพระพุทธเจ้า
ก็ด้วยอานุภาพแห่งพระพุทธเจ้านั้นแล ควรจัดอัสจรรยไฉนนักแล”

คำว่า **จัด** เป็นคำในภาษาท้องถิ่น แปลว่า ประหลาดใจ สงสัย มีความหมายเดียวกับคำว่า **อัสจรรย** การที่ผู้แต่งใช้คำว่า **จัด** และ **อัสจรรย** ในที่เดียวกันให้ซ้อนกันแบบนี้ คงไม่ได้มีความมุ่งหมายที่จะให้คำว่า **จัด** เป็นคำแปลของคำว่า **อัสจรรย** เพราะคำว่า **อัสจรรย** ไม่ใช่ศัพท์ยากเกินกว่าที่ชาวบ้านจะเข้าใจ หากแต่ผู้แต่งซ้อนคำให้เป็นประโยชน์เพื่อเน้นน้ำหนักว่า เป็นเหตุการณ์ที่น่าประหลาดใจจริงๆ น่าประหลาดใจเหลือเกิน เป็นการให้ภาพที่วิเศษมหัศจรรย์ของฝนโบกขรพรรษ

๔. การใช้วิเศษณ์ลึกลับขยานาม

การใช้ภาษาพรรณนาความให้เกิดภาพอีกวิธีหนึ่งที่ผู้แต่งมหาชาติลานานานิยมใช้ ได้แก่การใช้วิเศษณ์ลึกลับช่วยขยาย^๑

ภาษาถิ่นลานนามีวิเศษณ์ลึกลับช่วยขยายคำนาม คำกริยา หรือคำวิเศษณ์มาก วิเศษณ์ลึกลับเหล่านี้ จะช่วยให้ทราบถึงลักษณะท่าทาง ขนาด สันฐาน สีสนับ ได้ชัดเจน ละเอียดลออยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น คำวิเศษณ์ **ยาว** อาจมีวิเศษณ์ลึกลับช่วยเป็น **ยาวจะเล่อเอื้อ** มีความหมายว่า ยาวยื่นออกไปไม่ได้ส่วน อาจใช้กับไม้หรือสิ่งของอื่น เช่น กระโปรงซึ่งยาวผิดส่วน ถ้าพูดว่า **ยาวเอ็ดเอ็ง** ก็หมายถึง ยาวไม่ได้ส่วนเหมือนกัน แต่ใช้กับส่วนของร่างกาย เช่น คอยาวเอ็ดเอ็ง หรือเอวยาวเอ็ดเอ็ง แสดงว่าคอหรือเอวยาวมากเกินไป และถ้าพูดว่า **ยาวซว้าง** จะใช้กับสิ่งที่ยาวเรียวและแหลมคม เช่น หนามและเล็บ เป็นต้น คำวิเศษณ์ **ขาว** อาจมีคำขยายว่า **ขาวส่นมุ่น** หมายถึง ขาวโพลน ใช้กับผมที่หึ่งออกมา **ขาวโง๊ะโง๊ะ** หมายถึง ผิวขาวใส และใช้กับคนที่ค่อนข้างอ้วน **ขาวจ้อกว้อก** ใช้กับความขาวที่เกิดจากการพอกแป้งมาก ๆ และ **ขาวหมากอก** ใช้กับความขาวที่กระด้าง เช่น ดาที่เมิกโพลง เห็นแต่ตาขาวก็พูดว่า เห็นแต่ตาขาวหมากอก ลักษณะสิ่งของที่เป็นหลุม ถ้าใช้ว่า **เป็นโองังชะโหล้ง** หรือ **โองังโหม้ง**

^๑ วลี ในที่นี้ ใช้ในความหมายเดียวกับที่ใช้อยู่ในหนังสือหลักภาษาไทย ของพระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ) คือหมายถึงกลุ่มคำตั้งแต่ ๒ คำขึ้นไป

จะให้ความรู้สึกว่าเป็นหลุมลึกและกว้าง ถ้าหลุมลึกลงมา จะใช้ว่า เป็นอ้อมมุ้ง หรือช่องชะล่อง เป็นต้น

ในมหาชาติลานนา ผู้แต่งได้นำเอาวิเศษณวลีมาใช้ประกอบคำกริยาก็มี คำวิเศษณ์ก็มี และคำนามก็มี เพื่อช่วยให้เกิดภาพและเร้าอารมณ์มากขึ้น เป็นที่น่าสังเกตว่า วิเศษณวลีที่ผู้แต่งนำมาใช้ ถ้ามีสองพยางค์ พยางค์แรกและพยางค์หลังมักซ้ำเสียงสระและบางทีก็ซ้ำตัวสะกดด้วย ในกัณฑ์ชูชก ทั้ง ๕ ส่วนวน ผู้แต่งให้ชูชกและนางอมิตตดาบรรยายถึงนางพราหมณีว่า มีรูปร่างลักษณะท่าทางต่าง ๆ เช่น

นางพราหมณีผู้หนึ่ง “นังแจะเฒะแม่คำหมากอก”

คำว่า “แจะเฒะ” ให้ความรู้สึก ว่า นังเฒะและเฒะแจะ

พราหมณีอีกผู้หนึ่งก็เป็น “ผู้บังามสากกาก”

คำว่า “สากกาก” ให้ความรู้สึก ว่า ไม่สวย แข็ง กระด้าง และไม่มีชีวิตชีวา

นางพราหมณีผู้หนึ่งห่ม “ผ้าสะไบดอกคำเอื้อเตื้อ”

คำว่า “เอื้อเตื้อ” ให้ความรู้สึก ว่า ใหญ่ เทอะทะ หรือเห็นไรซ์ดเจน

อีกคนหนึ่งก็ “ขาวสูบุแมวมั่ง”

คำว่า “ขาวสูบุ” หมายถึง ขาวกระดำกระด่างเหมือนแมว

นางอมิตตดาชูชก ว่า ถ้าถึงสงกรานต์จะแต่งตัวอวดหนุ่ม ๆ ปล่อยให้ชูชกแก่ชราหลังหักงอผมหงอกขาวโพลน

“หลังท่านถ้ำหักแล้วก็ซ้าหักแถมเล่าร้ายกว่าเก่าโอโโค”

(สำนวนไม้ไผ่ไฉ่เร็วแดง, สำนวนสร้อยสังกร)

คำว่า “โอโโค” ให้ความรู้สึก ว่า หลังหักงอมากจนไม่เป็นรูปเป็นร่าง

“หัวพราหมณ์หงอกแล้วก็ซ้าหางอกเล่า ร้ายกว่าเก่าสูบุพุน”

(สำนวนไม้ไผ่ไฉ่เร็วแดง, สำนวนสร้อยสังกร)

คำว่า “สูบุพุน” บางทีก็ใช้ว่า “สูบุ่น” ใช้กับผม หมายถึง ผมที่หงอกจนขาวโพลน

มหาชาติลานนาฉบับพระยาพืชน์ก็นิยมการใช้วิเศษณวลีเพื่อให้ภาพพจน์อยู่หลายตอน เช่น บรรยายนางพราหมณีว่า

“อผู้หนึ่งนั้นแอมมันอูต้ออิตปีต”

“อผู้หนึ่งนั้นขาวสูงจกหก”

“อผู้หนึ่งนั้นหน้ามันลายบักซาก ผมมันแดงจี้ยี่”

คำว่า “อิตปีต” “จกหก” “บักซาก” และ “จี้ยี่” ล้วนเป็นคำแฉะให้เกิดภาพขึ้นในใจว่า เตี้ยอย่างไร สูงอย่างไร ลายอย่างไร และแดงแบบไหน ต่ำอิตปีตมีความหมายว่า เตี้ยและลำสั้น สูงจกหกก็หมายถึง

สูงแบบโค้งงอ ลายปากซาก คือลายทั่วไปหมด อย่างเห็นได้ชัดเจน

ส่วนแดงจี๋ เป็นสีแดงที่ไม่สวย แสดงลักษณะของหมที่แห่งกรอบจนเป็นสีแดง

และตอนนางอมิตตดาชูชุกว่า นางจะแต่งตัวให้สวยงามคบหาสมาคมกับหนุ่ม ๆ ปล่อยให้ชุกแก่ชราเพราะความตรอมใจ ส่วนนพระยาพิณใช้ถ้อยคำดังนี้

“หลังท่านพราหมณ์หักสามแห่งแล้วข้าหักแถมเล่าร้ายกว่าเก่าจกหงก
อกท่านพราหมณ์แดงแล้วก็ข้าแดงเล่าร้ายกว่าเก่าเหมือนองเต่าอมขม
ผมท่านหงอกแล้วก็ข้าหงอกแถมเล่าร้ายกว่าเก่าโสนโปน ชะแล
คางพราหมณ์ถู รุงรางแล้วก็ข้าเว้าแถมเล่าร้ายกว่าเก่าจามกวาม”

คำว่า “จกหงก” ให้ภาพหลังที่มีลักษณะหักงอ ส่วนที่หักโค้งงอขึ้นมา คำว่า “โสนโปน” มีความหมายเดียวกับคำว่า “สุนพูน” และ “สุนุ่น” ซึ่งหมายถึง ชาวโพลน ส่วนคำ “รุงราง” ขยายคำว่าคางที่หย่อนห้อยลงเป็นถูงเห็นรุงราง “จามกวาม” ใช้กับคนที่ไม่มีฟัน เวลาพูดหรือเคี้ยวปากบวมเข้าไปหมด

นอกจากวิเศษณวลีสองพยางค์แล้ว บางทีผู้แต่งก็ใช้วิเศษณวลีสี่พยางค์ ขยายคำกริยาเพื่อให้เกิดภาพ เช่น มหาชาติลานนา ส่วนนพระยาพิณ บรรยายภาพชุกตอนเข้าป่าหาพื้นและคว้างไปตักน้ำมาเตรียม ไว้ให้นางอมิตตดาว่า

“มันก็ถือพร้าเยยะกะบู้กะบู้ก	มันก็กะหลาดลูกผดออกกว่า
อ้อ ว่าอันแล้วมันก็เข้าป่า	ว่าหาไม้และหัวมาผ่าไว้
มันก็ถือเอาไทรอันแตกอันหวาก	เยยะตะหยากตะหยากไปสูท่า
ก็ตักกเอาน้ำมาเยยะงะงันงัน”	

ข้อความที่เป็นวิเศษณวลีแสดงความสัมพันธ์ของเสียงและความหมายเป็นอย่างดี คำ “กะบู้ก” เป็นคำตายเสียงสั้นทั้งสองพยางค์ เมื่อใช้ซ้ำว่า “กะบู้กกะบู้ก” ให้ความรู้สึกเร็ว ๆ รีบเร่งและยังให้เสียงเดินของคนที่ไม่สมประกอบด้วย “ตะหยากตะหยาก” ก็แสดงอาการพยายามจะว่องไวแต่ค่อนข้างแก่งก้าง ส่วน “งะงันงัน” ให้ภาพงก ๆ เงิ่น ๆ นำเวทนา

๕. การใช้คำหรือความซ้ำเพื่อเร้าอารมณ์สะเทือนใจ

การใช้ภาษาเพื่อให้เกิดอารมณ์ความรู้สึก โดยเฉพาะอารมณ์เศร้าสลดรันทดใจ ผู้เขียนพบว่าวิธีหนึ่งที่ผู้แต่งมหาชาติลานนานิยมใช้ ได้แก่ การซ้ำคำและซ้ำความ

ปกติในการเขียนความเรียงหรือร้อยกรอง เรามักจะพยายามหลีกเลี่ยงการใช้คำ หรือความซ้ำ เพราะอาจทำให้เกิดความเบื่อหน่ายซ้ำซากได้ แต่มีบางกรณีที่มีการซ้ำคำหรือซ้ำความกลับมีความจำเป็น ถ้าเราต้องการเน้นน้ำหนักหรือเร้าอารมณ์ให้รุนแรงขึ้น กลอนกลบทบางชนิดก็มีกฎเกณฑ์ในการซ้ำคำหรือซ้ำความ เช่น กลบทหมั้วบานกลสี่ขยาย ดังต่อไปนี้

“เสียดายพักรตร์ผ่องเพียงเพ่งไฟบุลย์
 เสียดายเนตรดูจนิลมฤคี่ปาน
 เสียดายนาสาสุดตั้งแสงขอ
 เสียดายกรรมันท์ที่ตักลีบสัตบง
 เสียดายวงวิลาสเชิดชูโณม
 เสียดายปรางเปล่งปลั่งดังลูกจันทน์
 เสียดายทนต์กลนิลวัตถา
 เสียดายปีกตัดทรงมงกุฎทอง
 เสียดายทักกรรเจ็ยภมข่างสมภักตร์
 เสียดายใจรอบเรียบระเบียบงาม

เสียดายประยูรยอดคชัตริย์มหาศาล
 เสียดายขนงก่งสมานคั่นศรทรง
 เสียดายคอเปรี๊ยบควิวางส์
 เสียดายทรงส่งศรีระวีวรรณ
 เสียดายนวนน่าประโลมภิรมย์ขวัญ
 เสียดายโอษฐ์ผิวพรรณผลไทรทอง
 เสียดายเกษเพียงภูมราผ่อง
 เสียดายละอององค์เอี่ยมเสี้ยมงาม
 เสียดายลักษณ์เลิศศิลป์ในภพสาม
 เสียดายมารยาด์แลกริยา”^๑

วลา

การซ้ำคำ “เสียดาย” ทุกวรรคในกลอนบทนี้ให้ผลดี ๒ ประการ ประการแรกได้รสไพเราะของเสียง ประการที่สอง เป็นการเน้นน้ำหนักด้วยว่ากวีมีความเสียดายจริง ๆ เสียดายทุกสิ่งทุกประการที่เกี่ยวข้องกับผู้ที่ถูกวิร่าพัน

สุนทรภู่ที่เคยนำกลบทชนิดนี้ไปใช้ในวรรณคดีนี้ทานเรื่อง ถักขณวงศ์ มีการซ้ำคำว่า “เสียดาย” ดังนี้

“เสียดายแทนปัจจกรรมที่นอนน้อย
 เสียดายเสียงขับขานประสานกัน
 เสียดายเอ่ยเคยฟังสำเนียงหงส์
 เสียดายสระปทุมมาศดาษเดียร

เสียดายสร้อยมาลัยในไพรสณฑ์
 เสียดายวันที่เราวาระบำเวียน
 เสียดายดงรุกขชาติสะอาดเลี่ยน
 เสียดายเขาตะละเขี้ยววิเชียรพราย”^๒

ใน ถักขณวงศ์ เมื่อพระลอเสด็จถึงแม่น้ำกาหลงได้เสด็จสงวนน้ำ พระลอทรงคิดถึงพระมารดาอย่างรุนแรง ทรงคร่ำครวญว่า ในเวลานั้นพระมารดาจะทรงเป็นทุกข์ถึงพระองค์และจะทรงเศร้าโศกเจ็บปวดเพียงใด ถ้อยคำที่พระลอทรงวิร่าพันมีการซ้ำคำว่า “เจ็บ” ทุกบรรทัด ทำให้โคลง ๒ บทนี้มีความหมายและความรู้สึกดียิ่ง

“เจ็บรักเจ็บจากซ้ำ
 เจ็บใคร่คืนหลังเหลียว
 เจ็บเพราะลูกมาเดียว
 เจ็บเร่งเจ็บออกท้าว

เจ็บเขี้ยว ยากนา
 สู้หย้า
 แदनท่าน
 ธิราชร้อนใจถึง ลูกฤ

^๑ หลวงศรีปริษา (เซ่ง) ศิริวิบูลย์กิตติ์, ขุนนุมาตารากถอน (พระนคร : อรุณสภา, ๒๕๐๙), หน้า ๒๖๘. สกตตามต้นฉบับ

^๒ สุนทรภู่, ถักขณวงศ์และสุภาษิตสอนสตรี (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๔), หน้า ๑๒๖.

เจ็บถึงพระบิดาแล้ว
 เจ็บอยู่คนเดียวดู
 เจ็บเยี่ยวราชศัตรู
 เจ็บเร้งเจ็บค้อยค้อย

ถึงกู เล่านา
 ละห้อย
 ดูหมิ่น แคลนนา
 ชอบบม้วยเมื่อมรณ^๑

และตอนพระเพื่อนพระแพงสิ้นพระชนม์พร้อมกับพระลอ พระนางดาราวดี พระมารดาของพระเพื่อนพระแพงเมื่อทอดพระเนตรพระศพถึงกับ “ท้าวชุตศยบ” ทรงกั้นแสงคร่ำครวญด้วยความเสียพระทัยและเสียตายที่จะไม่ได้ชมกิริยาอาการต่าง ๆ ของพระเพื่อนพระแพงอีก

“... แม่มาหาแก้วแม่ มิแต่งแ่งให้แม่ชม มิหิวผมให้แม่เซย
 มิเงยหน้าให้แม่จูบ มิจูบหน้าดอกไม้ไ้พระองค์ มิทรงกระแจะจรุงชะมด
 มิเสวยรสข้าวปลา สองจะลีลาสูฟ้า ละแม่เป็นกำพร้า
 เจ้าแม่เอ๋ยปรานี แม่รา”^๒

ในมหาชาติลานนาภคณ์มัทรี เมื่อพระนางมัทรีกลับจากหาผลไม้ ไม่เห็นสองกุมารก็ออกเดินตามหาในที่ต่าง ๆ พยายามเดินทุกหนทุกแห่งไม่ว่าตามที่อยู่อาศัย ป่าเขาลำเนาไพร ทำนาลำธาร

“ทุกชอกข้างอาราม	ทุกดงรามและป่ากล้วย
ทุกสรอกห้วยเครือหนาม	ทุกดงงามป่าไม้
ทุกแหล่งไหล้เขาเขียว	ทุกรูเปลวปากถ้ำ
ทุกทำนาลและลอมคา	ทุกรูผาเหวหาด
ทุกที่ตาดเหวหิน	ทุกรูดินและจอมปลวก
ทุกบวน้ำและสระหนอง	ทุกหินกองหินก่อ
ทุกผาซ้อผาชั้น	ดอยดงตันมัวมือ
นางก็ไปหยีตร้องหา	กับหันสองบัวตราหน่อท้าว
ในดำนตัวแตนไต่”	

(ตำนานสร้อยสังกร)

ในตอนนั้นผู้แต่งใช้คำว่า “ทุก” เป็นคำวิเศษณ์ประกอบคำนามบอกสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งให้ผล ๒ ประการ คือ ประการแรก เป็นการเน้นน้ำหนัก บ่งอย่างละเอียดลออถึงถ้วนว่าทุกหนทุกแห่งจริง ๆ แล้วยังเป็นการเร้าอารมณ์จากเสียงของคำด้วย คำว่า “ทุก” มีเสียงซ้ำกับคำว่า “ทุกข์” (ในภาษาท้องถิ่นออกเสียง ตู้ก ทั้งสองคำ) ซึ่งมีความหมายว่า ความยากลำบาก ความเจ็บปวด ความทรมาน เป็นการเพิ่มความรู้สึกได้เป็นอย่างดี

^๑ กุ่มือลิลิตพระลอ (พระนคร : บริการทอง, ๒๕๐๔), หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้าที่ ๑๐๒.

เมื่อหาอย่างไรก็ไม่พบสองกุมาร พระนางมัทรีก็ได้กลับมาทูลถามพระเวสสันดรอีก คราวนี้ พระเวสสันดรทรงนิ่งเฉย พระนางมัทรีเสียพระทัยถึงกับสลบไสลไป พระเวสสันดรซึ่งเข้าพระทัยว่า พระนางมัทรีสิ้นพระชนม์ได้ชวนพระเศียรของพระนางขึ้นวางตัก และทรงพร่ำรำพันว่า

“จกมีไผ่เป็นเพื่อนพิงเพา
ไผ่จกมาช่วยค้ำสระสรง
ไผ่จกมาเป็นเพื่อนเฝ้าแม่จอมศรี”

จกมีไผ่มาช่วยกู่ที่เอานางอาบน้ำ
ไผ่จกมาหิวผมหมวดเป็นเกล้า

(ตำนานสร้อยสังกร)

การซ้ำคำว่า “ไผ่” ซึ่งมีความหมายว่า ใคร ในที่นี้แสดงความเศร้าสลดอย่างสุดแสน พระเวสสันดรทรงถามพระองค์เองซ้ำแล้วซ้ำอีกด้วยอารมณ์ของคนที่กำลังสิ้นหวัง ไม่ทราบจะจัดการกับเหตุการณ์เฉพาะหน้าอย่างไร และทรงคร่ำครวญต่อไปว่า

“โอยหนอ นางมาละทั้งเสียมคินรีและชะเข้ มาละทั้งไม้เท้าและหนังเสือ
มาละทั้งผ้าเปลือกไม้เจือเลื้อนลวาด มาละทั้งสลาดและคันยู่
นางบ่อินดูกูที่สักหยาด ดั่งฎานางมาขาดใจตาย”

คำว่า “โอย” เป็นคำอุทาน แสดงความรู้สึกเจ็บปวด พระเวสสันดรทรงอุทานและคร่ำครวญด้วยความรู้สึกเศร้าเสียดายว่า นางทอดทิ้งไปจริง ๆ เหลือแต่ขี้วาวของเครื่องใช้ไว้ให้ การคร่ำครวญซ้ำแล้วซ้ำเล่าแสดงความว่าวุ่นพระทัย เพราะคาดไม่ถึงว่าจะเกิดเหตุการณ์กะทันหันขึ้นจนทำอะไรไม่ถูกไม่ว่าจะจัดการกับพระศพหรือสิ่งอื่นใด เพราะตลอดเวลาที่ทรงผนวช พระนางมัทรีเป็นผู้ดูแลทำความสะอาดที่พัก ตลอดจนหาผลไม้มาถวาย ประโยคสุดท้ายแสดงความว่าเหวอ้างว้างอย่างเต็มที่ถึงกับตัดพ้อว่า “นางบ่อินดูกูที่สักหยาด ดั่งฎานางมาขาดใจตาย” คำว่า อินดู ในภาษาถิ่นลานนาแปลว่าสงสาร พระเวสสันดรทรงตัดพ้อว่าพระนางมัทรีไม่สงสารเห็นพระทัยพระองค์แม้แต่น้อย ควรหรือมาสิ้นพระชนม์ ทั้ง ๆ ที่ตามเรื่องพระองค์เองเป็นฝ่ายประหัตประหารพระนางมัทรีด้วยพระวาจา

พระเวสสันดรทรงเรียกร้องให้พระนางมัทรีลุกขึ้น เป็นการร่ำร้องอย่างโหยหาอาลัย ทรงเรียกให้พระนางมัทรี “ลุกมาเทอะ” ครั้งแล้วครั้งเล่า

“ลุกมาเทอะแม่โถมฉายเฮยสร้อยฟ้า
ทัดที่นี้เป็นกลางดอยดงเถื่อนถ้ำ
ลุกมาเทอะแม่ศรีนงคราญใจกว้าง
ภาชนะธรรม ก่อนเทอะ”

ลุกมาเทอะเมียกำพร้าคินเทียมองค์
ถึกย่านน้ำแก่ทรายธาร
ลุกขึ้นมาเป็นเพื่อนกู่ที่อยู่สร้าง

(ตำนานสร้อยสังกร)

ความเศร้าสลดรันทดใจอย่างสุดซึ้ง ทำให้พระเวสสันดรถึงกับลืมนึกความจริงของโลกว่า การเรียกให้คนที่ตายไปแล้วกลับคืนมีชีวิตเป็นสิ่งเป็นไปไม่ได้ และการเลือกสถานที่ตายก็เป็นสิ่งเป็นไปไม่ได้ยากเช่นกัน และการที่ผู้แต่งกำหนดให้พระเวสสันดรคร่ำครวญโดยไม่คำนึงข้อเท็จจริงเช่นนี้ย่อมทำให้

ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความรู้สึกหวั่นไหวเศร้าสลดตามตัวละครอย่างเข้าใจและเห็นใจ เพราะคนเราเมื่อทุกข์ โศกเข้าครอง สติสัมปชัญญะก็อาจลดน้อยถอยหายไป นับว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหลือวิสัยที่จะเชื่อ

ดังที่ได้กล่าวมานี้จะเห็นว่า โดยลักษณะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น มีผู้แต่งและผู้อ่านผู้ฟังเป็นคนระดับเดียวกันเป็นส่วนมาก คือ เป็นคนธรรมดาสามัญเหมือนกัน การใช้ภาษาในมหานิทานานาก็มีศิลปะไปแบบหนึ่ง แม้ว่าบางครั้งจะขาดความประณีตในการเลือกสรรคำให้มีเสียงคล้องจองสัมผัสกัน ขาดความโอ้อ่าหรูหราด้วยศัพท์สูงๆ แต่การบรรยายอย่างง่าย ๆ สั้น ๆ ตรงไปตรงมา ก็สามารถจะแนะนำภาพและเรื่องราวอารมณ์ได้เป็นอย่างดี อันที่จริงการใช้ถ้อยคำในวรรณคดีก็ไม่จำเป็นต้องหรูหรา และเรียงลำดับคำยืดยาวเสมอไป คำประพันธ์ชนิดหนึ่งของญี่ปุ่นที่ชื่อว่า “ไฮกุ” ก็มีหลักเกณฑ์ในการแต่งโดยยึดเอาความเรียบและจำกัดจำนวนคำ เช่น

“ไปไม้มากหลาย

ร่วงหล่น บนหิน

ไต้หวัน”^๑

บทประพันธ์สั้น ๆ มีคำไม่กี่คำนี้ สามารถสร้างจินตนาการได้อย่างลึกซึ้ง อย่างเช่น เทพศิริ สุขโสภา ได้บรรยายความรู้สึกและภาพที่จินตนาการจากบทประพันธ์นี้ว่า

“ทำให้เราสัมผัสความงดงาม ที่น่าประหลาดใจ มันเป็นภาพฤดูใบไม้ร่วง ซึ่งใบไม้ นับจำนวนแสนจำนวนล้านอันเคยเขียวสะพรั่งท่วมต้น อยู่มาจนใบเหลืองพากันร่วงลงสู่ผืนบนก้อนหิน ลมแรงพัดมาคราใด ก็จะมีพร่างพรั่งพลิกใบไล่ตามกันลงมา คงเหลือแต่กิ่งเปล่าเกเรียนโกร๋นโปร่งบาง เผยให้เห็นท้องฟ้าสีครามและใบซบซ้อนบนก้อนหิน ในสองบรรทัดแรก ครั้น ได้นำบรรทัดที่สาม มันกลับทำให้เรารู้สึกหวั่นไหวในรสชาติสองชั้นของภาพพจน์ที่มาเชื่อมกัน ใบไม้แรกปลิวปะลงบนผิวน้ำ แล้วจึงชำแรกเฉลบล่วงลงบนหินนั้น

จากประโยคที่สั้นแสนสั้น มันสร้างภาพฤดูใบไม้ร่วงอันงดงามที่มาถึงครึ่งแล้วครึ่งเล่านับแต่เด็กดำบรรพ์ มันเหมือนกับตัวแทนของฤดูทุกฤดูที่ผ่านมา ด้วยถ้อยคำเพียงสองสามคำ”^๒

การใช้คำเรียบ ง่าย สั้น ๆ จึงมิได้ทำให้คุณค่าทางภาษาในมหานิทานานาต้อไปแต่ประการใด นอกจากนั้นผู้แต่งยังมีกลวิธีต่าง ๆ ในการแนะนำภาพและเรื่องราวอารมณ์ความรู้สึก ผู้แต่งมีความละเอียดละไมในการใช้คำสรรพนามให้อ่อนโยนในที่ที่เหมาะสม ใช้ความสัมพันธ์ของเสียงและความหมาย ใช้ความ

^๑ และ ^๒

เทพศิริ สุขโสภา, ความเข้าใจเกี่ยวกับศิลปะ ชุดความรู้ทั่วไป (พระนคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๑๘), หน้า ๓๑-๓๒.

เปรียบเทียบต่าง ๆ เช่น แบบอุปมา แบบอุปลักษณ์ แบบบุคลาธิษฐาน การเลียนเสียงธรรมชาติ ใช้คำซ้ำซ้อนและวิเศษณ์วิขยายความในการเนะภาพให้มีแสง สี ความเคลื่อนไหว และเสียง ส่วนในการเร้าอารมณ์ให้สะเทือนใจวันไหวศรั้สลดนั้น ผู้แต่งใช้วิธีการซ้ำคำหรือซ้ำความ

จึงอาจกล่าวได้ว่า ภาษาที่ใช้ในมหาชาติลานนามีลักษณะงดงาม เป็นภาษาวรรณศิลป์ และเพราะลักษณะการใช้ภาษาอย่างนี้เองที่ฉายให้เห็นสุนทรียภาพของวรรณคดีเรื่องนี้

บทที่ ๕

ประเมินค่าของวรรณคดีและข้อเสนอนอแนะ

การศึกษามหาชาติลานนาตามแนวต่าง ๆ ดังที่ผู้เขียนนำมาใช้ ได้ช่วยให้มองเห็นลักษณะ และคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้เด่นชัดขึ้น มหาชาติลานนา ๕ ส่วนวนที่เลือกมาศึกษา โดยลักษณะส่วนใหญ่ มีความคล้ายคลึงกันมาก ความแตกต่างมีในลักษณะปลีกย่อย เช่น การใช้คำ ส่วนวน และรายละเอียดของเนื้อความบางตอนเกี่ยวกับสภาพท้องถิ่น ซึ่งผู้แต่งแต่ละสมัยก็พยายามสอดแทรกสิ่งที่ตนประสบพบเห็นลงไป ถ้อยคำภาษาที่ใช้ในมหาชาติส่วนวนไม่ไผ่แจ้เร็วแวง มีความเรียบ ง่าย เป็นประโยคสั้น ๆ และยังไม่สู้มีลักษณะเป็นคำประพันธ์เพราะขาดสัมผัส แต่ก็ให้ภาพ ให้ความหมายได้อย่างดี ถ้อยคำส่วนวนและความในหลายกัณฑ์มีส่วนคล้ายคลึงกับส่วนวน สร้อยสังกร มาก จนน่าเชื่อว่าพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อุตตลิว) ได้ชำระขัดเกลาจากส่วนวนนี้ โดยเพิ่มแต่สัมผัสและความบางตอนเข้าไป มหาชาติชุดสร้อยรวมธรรมคงจะชำระขัดเกลาจากส่วนวนอื่น จึงไม่มีการใช้ถ้อยคำซ้ำกัน ที่น่าสังเกตคือส่วนวนนี้ได้เพิ่มสัมผัสเข้าไปมาก ที่เห็นได้ชัด คือ กัณฑ์ทศพร และ หิมพานต์ ซึ่งปกติในส่วนวนอื่น ๆ ไม่มีสัมผัส หรือถ้ามีก็น้อยเต็มที ในส่วนวนนี้มีความคล้องจองกันเป็นอย่างดี มหาชาติส่วนวนพระยาพินและอินทร์ลงหลามมีความคล้ายคลึงกันมาก ทั้งส่วนวนโวหารและเนื้อความ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะตัดแปลงมาจากส่วนวนใดส่วนวนหนึ่งเหมือนกัน และเกิดขึ้นในสมัยเดียวกัน ซึ่งในที่นี้ผู้เขียนยังไม่มีโอกาสศึกษาเชิงประวัติ

ด้วยวิธีการศึกษาเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ผู้เขียนพบว่า วรรณคดีอันมีบ่อเกิดจากอินเดียเรื่องนี้ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในสมัยก่อนพุทธกาล ได้รับการดัดแปลงให้เข้ากับสภาพท้องถิ่นไม่น้อยเลย ผู้แต่งได้ดัดแปลงให้ตัวละครมีวิถีชีวิต สภาพความเป็นอยู่ การทำมาหากิน ความเชื่อ ค่านิยม และประเพณีบางอย่างเป็นแบบลานนา จะโดยผู้แต่งตั้งใจหรือไม่ก็ตาม วรรณคดีเรื่องนี้ได้เสนอให้เห็นปัญหาด้านสาธารณสุขและโภชนาการ ซึ่งก็ยังเป็นปัญหาของสังคมชนบทในประเทศไทยในปัจจุบันนี้ การที่วรรณคดีได้รับการดัดแปลงให้เข้ากับสภาพและวัฒนธรรมท้องถิ่นคงมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าถึงวรรณคดีเรื่องนี้ได้ง่ายขึ้น วรรณคดีเรื่องนี้เป็นตัวอย่างที่ดีให้เห็นว่า วรรณคดีมิใช่มีแต่เพียงความงาม ความไพเราะ เพื่อสนองความปรารถนาของมนุษย์ในด้านสุนทรียภาพเท่านั้น แต่ได้เผยให้เราเห็นชีวิตด้านต่าง ๆ ของสังคมหนึ่ง ๆ การศึกษาแนวนี้ได้ช่วยยืนยันแนวคิดที่ว่า วรรณคดีคือชีวิต^๑ ด้วยเหตุผลดังที่มีผู้กล่าวไว้

“วรรณคดีเป็นผลงานของมนุษย์ ดังนั้นจึงเป็นที่เก็บความคิดความเป็นอยู่ และลักษณะสถานภาพต่าง ๆ ของมนุษย์ที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมไว้ วรรณคดีจึง

^๑ วิทย์ ศิวะศรียานนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ (กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๘), หน้า ๑๖๘.

กลายเป็นหนังสือที่สามารถสะท้อนภาพสังคมได้ สังคมของผู้แต่งหนังสือมี
 ธรรมชาติเช่นใด วรรณคดีก็มีธรรมชาติเช่นนั้น สังคมนั้นเปลี่ยนแปลงและ
 วิวัฒนาการไปตามเหตุการณ์อย่างไร วรรณคดีก็จะกล่าวถึงเหตุการณ์อย่างนั้น”^๑

การศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้เชิงสุนทรียศาสตร์ ทำให้เห็นความงดงามของศิลปะการประพันธ์ มองเห็น
 ความประณีตบรรจงของผู้แต่ง ในการเลือกสรรคำให้ได้เสียง ได้ความหมาย ได้ภาพที่ชัดเจน ชวนให้
 รู้สึกชื่นชม ขบขัน สมเพชเวทนา หรือเศร้าสลดตามที่ผู้แต่งปรารถนา นับว่าผู้แต่งมีศิลปะในการใช้
 ภาษา เพื่อสื่อสารกับคนในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อพิจารณาบุคลิกลักษณะตัวละคร ๒ ตัว
 คือ ชูชกและนางอมิตตดา และพินิจโดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น ก็ช่วย
 ให้เรามองเห็นว่า การเสริมแต่งบุคลิกขณะ นิสัยใจคอ หรือพฤติกรรมให้แก่ตัวละคร เป็นไปอย่างมี
 เหตุมีผล ผู้แต่งคำนึงถึงโอกาสการเทศนาเรื่องราวที่เกี่ยวกับตัวละคร คำนึงถึงการปรับตัวละครให้
 เข้ากับความเชื่อถือและวัฒนธรรมท้องถิ่น และคำนึงถึงจิตใจของตัวละครในสถานะที่เป็นมนุษย์จริง ๆ
 การนำเอาธรรมชาติทางพุทธศาสนาเข้ามาช่วยในการพิจารณา ก็ทำให้เห็นความละเอียดลออ ความสามารถ
 ของผู้แต่งที่เสนอกติธรรมเรื่อง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และกฎธรรมชาติเรื่องไตรลักษณ์ ผ่านเรื่อง
 ราวของชูชกได้อย่างมีศิลปะ เป็นที่น่าสังเกตว่า ขณะที่มีความเชื่อถือพุทธปรัชญานี้ ในสังคมลานนา
 ยังมีความเชื่อเรื่องผีอยู่ ชูชกเองก็ถูกเรียกว่า ผีเมตบั้ง ผีโพงบั้ง และผีพรายบั้ง ในการเสริมสร้าง
 ให้วรรณคดีเรื่องนี้มีความงดงาม ความใกล้เคียงกับชีวิตจริงในสังคมลานนา และมีคติธรรมนี้ ผู้แต่ง
 ยังคงรักษาโครงเรื่อง (plot) และแนวคิดเอกของเรื่อง (theme) ไว้ได้เป็นอย่างดี

เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวถึงการที่วรรณคดีแยกออกเป็นชั้น ๆ ตามลักษณะสังคมดังนี้

“วรรณคดีมีอยู่มากขึ้น เมื่อประชาชนมีจำนวนมาก ตามความเจริญของชาติ ก็
 ย่อมแบ่งออกเป็นชั้น ๆ เป็นคนกรุง ชาวเมือง ชาวชนบท เป็นคนจน คนมั่งมี
 คนมีการศึกษาสูง และคนมีการศึกษาต่ำ วรรณคดีจึงแยกออกเป็นชั้น ๆ ตาม
 ลักษณะของสังคม เกิดมีวรรณคดีสำหรับคนชั้นสูงและชั้นต่ำ ที่เป็นชั้นสูงก็มี
 ภาษาใช้เป็นคำสูง จนคนสามัญฟังไม่เข้าใจ ที่เป็นชั้นต่ำ ก็มีภาษาขรุขระไม่
 เรียบร้อยหยาบคายขึ้น ในระหว่างที่ลุดกับที่ลุดนี้ ย่อมมีวรรณคดีชนิดที่อ่าน
 ได้ทั่ว ๆ ไปจัดว่าเป็นวรรณคดีของชาติโดยแท้ วรรณคดีชนิดนี้มักมีถ้อยคำที่ใช้
 ภาษาง่าย ๆ เพราะภาษาเป็นเหมือนพาหนะเครื่องยนต์กลไก ซึ่งสื่อสารหรือพา
 เอาความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์สะท้อนใจของเราให้ไปยังคนอื่น เครื่องยนต์ที่
 ง่าย ๆ ไม่ยกย่อนซับซ้อน ก็เป็นเครื่องที่ใช้ได้ง่ายและทนทานไม่เสีย ภาษาก็

^๑ สิทธิา พินิจภูวดล และคณะ, ความรู้ทั่วไปของวรรณกรรมไทย (พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น
 กรมการปกครอง, ๒๕๑๕), หน้า ๓๑.

เช่นเดียวกัน ถ้าเป็นถ้อยคำง่าย ๆ เลือกใช้คำที่เหมาะสมกับที่ของมัน เรียงลำดับ ส่วนหรือคำเหล่านี้ให้ประกอบเข้ากันได้ดี ก็จะได้ผลดีกว่าใช้คำยาก ๆ เสียอีก”^๑

ผู้เขียนไม่คิดว่า มหาชาติลานนาจะเป็นวรรณคดีชั้นสูง ซึ่งใช้คำสูงจนคนสามัญฟังไม่เข้าใจ ขณะเดียวกันก็ไม่คิดว่า จะเป็นวรรณคดีชั้นต่ำที่มีภาษาขรุขระหยาบคายไม่เรียบร้อย และจะให้ยืนยันว่า เป็นวรรณคดีของทั้งชาติโดยแท้ ก็เอื่อยอ้างได้ไม่ถนัดนักเพราะเป็นภาษาถิ่นเหนือ คนถิ่นอื่นอาจไม่เข้าใจ อย่างไรก็ตาม การศึกษามหาชาติลานนาตามแนวต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ก็ช่วยให้ประเมินคุณค่าวรรณคดีเรื่องนี้ได้อย่างมีหลักเกณฑ์ขึ้น ผู้เขียนจึงอาจเสนอความเห็นโดยไม่ลังเลใจเลยว่า มหาชาติลานนาเป็นวรรณคดีที่สำคัญ มีคุณค่าควรแก่การศึกษาและเก็บรักษาไว้ต่อไป ในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมลานนาอันเป็นหน่วยสำคัญหน่วยหนึ่งของชาติ และผู้เขียนยังเห็นพ้องกับบรรจง บรรเจิดศิลป์^๒ ที่กล่าวว่า วรรณคดีที่สำคัญ ๆ ของโลกมิได้ใช้ภาษาสากล และที่จริงก็ไม่มีภาษาสากลจะให้ใช้ วรรณคดีมีคุณค่าก็เพราะแสดงออกซึ่งความเป็นชาติ (nationality) และลักษณะท้องถิ่น (locality) แห่งภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีของตนต่างหาก มหาชาติลานนาจะสมควรยกย่องถึงขั้นเป็นวรรณคดีดีเด่นในด้านอื่น ๆ อีกหรือไม่นั้น คงจะต้องอาศัยการวิเคราะห์อีกหลายแง่หลายมุม เท่าที่ได้ศึกษามา ผู้เขียนเห็นว่า เฉพาะในด้านที่แสดงออกซึ่งความเป็นชาติและลักษณะท้องถิ่นนั้น คุณค่าดังกล่าวนี้มีอยู่ในมหาชาติลานนาอย่างพร้อมมูล

เนื่องจากผู้เขียนตั้งใจจะศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ ในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่นเท่านั้น และด้วยเหตุที่วรรณคดีเรื่องนี้มีมากมายหลายสำนวน แต่งหลายยุคหลายสมัย จึงยังมีทางที่จะศึกษาวิเคราะห์วิจารณ์ได้อีกหลายแนวทาง ดังต่อไปนี้

๑. ศึกษาต้นภาษา ผู้เขียนพบว่าในมหาชาติลานนา ๕ สำนวนนี้ มีภาษาโบราณอยู่หลายคำ ซึ่งบางคำปัจจุบันไม่ใช้แล้วหรือยังใช้อยู่แต่วิธีใช้หรือความหมายเปลี่ยนไป น่าจะได้ศึกษาถึงลักษณะและการใช้ภาษาในมหาชาติลานนาอย่างละเอียดก็จะได้ประโยชน์ในการศึกษาภาษาไทยโบราณ

๒. ศึกษาเปรียบเทียบมหาชาติลานนากับวรรณคดีมหาชาติของภาคกลางหรือภาคอื่น เป็นการศึกษาเชิงเปรียบเทียบในแนวนอน (horizontal) ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบวรรณคดีของชาติหนึ่งกับอีกชาติหนึ่ง หรือถิ่นหนึ่งกับอีกถิ่นหนึ่ง อาจเป็นสมัยเดียวกันหรือลัทธินิยมเดียวกัน^๓ โดยศึกษาเปรียบเทียบกับฉบับภาษาบาลีด้วย

^๑ เสฐียรโกเศศ, “คำของวรรณคดี,” วรรณกรรมเสฐียรโกเศศ (พระนคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๕), หน้า ๘๙-๙๐.

^๒ บรรจง บรรเจิดศิลป์, ศิลปะวรรณคดีกับชีวิต (พระนคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗).

^๓ หลังจากผู้เขียนเสนอรายงานขั้นต้นของงานค้นคว้านี้แล้ว มีผู้ทำการวิจัยเรื่องนี้ แต่เป็นการศึกษาเชิงสำรวจความเหมือนคล้ายและความแตกต่างอย่างกว้าง ๆ ผู้เขียนเห็นว่ายังน่าจะวิเคราะห์วิจารณ์ให้ลึกซึ้งได้อีก ผู้สนใจงานวิจัยนี้ โปรดดู มณี พยอมยงค์ การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติ ฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ (ปริญาญานันท์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ๒๕๑๙).

๓. ศึกษาวรรณคดีมหากาพย์ของลานนาต่างสมัย ซึ่งเป็นการศึกษาเปรียบเทียบในแนวตั้ง (vertical) ซึ่งเป็นการศึกษาวรรณคดีของชาติเดียวกัน หรือท้องถิ่นเดียวกัน แต่เกิดขึ้นต่างสมัยกัน

๔. ศึกษามหากาฬานาเฉพาะกัณฑ์มหากาพย์ของพระยาพรหมโวหาร ที่เรียกกันว่า “มหากาฬนารายา” หรือ “มหากาฬนาคู” ซึ่งกล่าวกันว่า มีชื่อเสียงในด้านแสดงความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร น่าจะมีการวิเคราะห์โดยอาศัยความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรจากวิชาแพทย์แผนโบราณและวิชาเภสัชศาสตร์

๕. ศึกษามหากาฬานาเฉพาะนครกัณฑ์ของเจ้าสุริยวงศ์ (คำตัน สีโรรส) ประกอบกับคำวชอเรื่องหงส์หินโดยผู้แต่งคนเดียวกัน เพื่อศึกษาสภาพสังคมในกรุงเทพฯ ตามสายตาวัดวิไลนา เพราะผู้แต่งได้ความบันเทิงใจผลงานทั้งสองชิ้นนี้ หลังจากตามเสด็จเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่มากรุงเทพฯ

๖. ขำระมหากาฬานาสำนวนใดสำนวนหนึ่ง เพื่อให้ได้ฉบับถูกต้องสมบูรณ์ ทั้งนี้ต้องมีวิธีการชำระที่ถูกต้องตามหลักวิชา

ขณะที่มีผู้สนใจพยายามรวบรวมและชำระวรรณคดีท้องถิ่นต่าง ๆ คือ ทักษิณ อีสาน และลานนาขึ้น เป็นที่ประจักษ์ว่า แต่ละท้องถิ่นก็มีวรรณคดีอยู่มากมายหลายประเภท ถ้าได้มีการวิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีเหล่านี้อย่างจริงจัง ก็จะช่วยให้การศึกษาวรรณคดีไทยกว้างขวางยิ่งขึ้น เราอาจพบลักษณะร่วมในฐานะที่เป็นวรรณคดีของชนชาติเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน และอาจพบลักษณะเฉพาะของวรรณคดีของแต่ละท้องถิ่น อันมีความแตกต่างในด้านความเป็นอยู่และวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นปัจจัย

การศึกษาวรรณคดีท้องถิ่น ภาษาถิ่น และคติชน (folklore) ของท้องถิ่นต่าง ๆ ในประเทศเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อการสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันของมวลชนในชาติ และจะเป็นพื้นฐานเกื้อกูลให้เกิดความสงบสุขร่วมกันต่อไป ผู้เขียนมีความเห็นว่า วิชาเหล่านี้อาจจัดให้เป็นวิชาที่ศึกษาได้ทั้งในชั้นพื้นฐานสำหรับการศึกษาทั่วไป (liberal education) โดยรวมอยู่ในรูปของวิชาวัฒนธรรมพื้นบ้าน และเป็นวิชาชั้นสูงสำหรับการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างละเอียดลึกซึ้ง ทั้งนี้จะต้องกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาให้แจ่มชัด ผู้ที่มีโอกาสศึกษาวรรณคดีท้องถิ่นย่อมจะเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจเช่นเดียวกับผู้เขียน ที่ได้ประจักษ์ว่า

ชาติของเรานั้นเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมจริง ๆ เราได้ค้นพบมรดกที่มีคุณค่ามหาศาลที่บรรพบุรุษของเราสร้างสมไว้ให้ทั้งตามบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา และตามท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วประเทศ และเราเองมิใช่ใครอื่นที่มีหน้าที่ที่จะต้องนำเพชรพลอยเหล่านี้มาขัดสีแล้วรวบรวมให้รู้จักกันทั่วหน้า และช่วยกันเก็บรักษาไว้ให้ดีที่สุดเพื่อให้เยาวชนรุ่นหลังได้ศึกษาต่อไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กาพย์มหาชาติ. พระนคร : ไทยมิตรการพิมพ์, ๒๕๐๗.

คำแปลจามเทวีวงศ์ พงสาวดารเมืองหริภุญไชย. พระนคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๐.

โคลงเจ้าวิฑูรสอนหลาน. ลำพูน : ลำพูนการพิมพ์, ๒๕๑๕.

โคลงพระลอสอนโลก. เชียงใหม่ : สงวนการพิมพ์, ๒๕๐๒.

จ.จ.ส. (นามแฝง). พจนานุกรมภาษาเหนือ. พระนคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๔๙๙.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธี ๑๒ เดือน. เจ้าจอมมารดาเส ในรัชกาลที่ ๕ พิมพ์แจกในงานปลงศพเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) ร.ศ. ๑๓๑.

เจตนา นาควัชระ. “วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี.” ใน วรรณไวทยาการ เล่ม ๑. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.

เจือ สตะเวทิน. ประวัติวรรณคดี. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๖.

ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์. “คำวชเรื่องเจ้าสุวัตนางบัวคำ.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๗. (อัดสำเนา.)

ชัยพร แสงกระจ่าง. “ภาษาจากความรู้สึก.” ในกรอง ภาษาและวรรณกรรม. กรุงเทพมหานคร : ศรีเมืองการพิมพ์, ๒๕๑๖.

ชลธิรา (สัตยาวัฒนา) กัดอยู่. “การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๓. (อัดสำเนา.)

———. “ลิลิตพระลอ : การศึกษาวิจารณ์ตามแนวพุทธปรัชญา.” ในรักเมืองไทย เล่ม ๑. รวมบทความวิชาการทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๙.

ชัยสิทธิ์ เศรษฐบุปผา. ภาษาถิ่นในวรรณคดี. พระนคร : มิตรสยาม, ๒๕๑๔.

ชุมนุมคำกลอน. ๒๕๐๙.

ชุมนุมกลอนหอพระสมุทวชิรญาณ. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔.

เชิดชาย เหล่าหล้า. สังคมวิทยาชนบท. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

ดวงมน ปรีปยุณณะ. “ความงามในทวาทศมาส.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๖. (อัตสำเนา.)

ธรรมจักร (ผู้รวบรวม). อานิสงส์ต่าง ๆ ฉบับสมบูรณ์. พระนคร : เอกศิลป์การพิมพ์, ๒๕๑๔.

พระธรรมราชานุวัตร (ฟู อุตตสิโว) (ชำระตรวจสอบ). มหาชาติตำนานเอกฉบับสร้อยสังกร. เชียงใหม่
: สงวนการพิมพ์, ๒๕๐๘.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, กรมหมื่น. วิทยาวรรณกรรม. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๐๖.

บรรจง บรรเจิดศิลป์. ศิลปวรรณคดีกับชีวิต. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๗.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. วรณกวีศรีวิเคราะหฺ์. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๗.

ประคอง นิมมานเหมินท์. ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์,
๒๕๑๗.

ประชาภิกรจักร, พระยา (แช่ม บุนนาค). พงศาวดารโยนกฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร :
รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๗.

พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. เล่ม ๒ อรรถกถาหมานิบาต ภาค ๑๐. พระนคร : โรงพิมพ์พิมพ์ศรี,
๒๕๕๓.

พระศรีวิสุทธิโมลี. “พุทธธรรมหรือกฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต.” ใน วรรณไวยากรณ์ เล่ม ๑.
พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.

พุทธทาสภิกขุ. ตัวกูของกู. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๑๖.

ไพฑูริย์ เครือแก้ว. ลักษณะสังคมไทยและหลักการพัฒนาชุมชน. พระนคร : เลียงเชียงใหม่เจริญ,
๒๕๑๓.

ไพโรธ เลิศพิริยกุลม. กติชาวบ้านลานนาไทย. กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๖.

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ประมวลรายช้อคัมภีร์และสมุคข์อย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค ๑. เมษายน,
๒๕๑๗.

_____ . ภาค ๒. กันยายน, ๒๕๑๗.

_____ . ภาค ๓. มีนาคม, ๒๕๑๘.

_____ . ภาค ๔. กันยายน, ๒๕๑๘.

มณี พยอมยงค์. ประวัติและวรรณคดีลานนาไทย. กรุงเทพมหานคร : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๖.

มหาชาติคำหลวง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, ๒๕๑๖.

พระมหาวีรวงศ์ (ติสฺสมหาเถระ), สมเด็จพระพนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕.

มหาเวสสันดรชาดก. กรุงเทพมหานคร : อรุณสภา, ๒๕๑๗.

มหาเวสสันดรชาดกสำนวนเทศนา ๑๓ กัณฑ์. ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมเจดีย์ (เทียบ ธรรมโร ป.ธ. ๓). พระนคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๑๔.

มหาเวสสันดรชาดก ฉบับไม้ไผ่แฉะเร็วแดง. ไบลาน ๑๓ ผูก.

มหาเวสสันดรชาดก ฉบับพระยาพิน. ไบลาน ๑๓ ผูก.

มหาเวสสันดรชาดก ฉบับอินทร์ลงเหลา. ไบลาน ๑๓ ผูก.

มัทนี รัตนิน. “รามายณะเปรียบเทียบทางวรรณคดี ภาค ๒,” วารสารธรรมศาสตร์, ๓ (มิถุนายน-ตุลาคม, ๒๕๑๖).

เมฆ รัตนประสิทธิ์. พจนานุกรมไทยชวน-ไทย-อังกฤษ. [ม.ป.ท.], ๒๕๐๘.

วรรณท์ อักษรพงศ์. “การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่องขุนช้างขุนแผน.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๖. (อัดสำเนา.)

วรวैयाพิสิฐ, พระ. คู่มือลิลิตพระลอ. พระนคร : บริการทอง, ๒๕๐๔.

วชิรญาณวงศ์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. ธรรมานุกรม. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. นวโกวาท. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

_____. พุทธศาสนสุภาษิต. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

วฑฺฒย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๘.

สงวน โชติสุขรัตน์. ไทยชวน-คนเมือง. พระนคร : บางสะแกการพิมพ์, ๒๕๑๒.

_____. ประเพณีไทยภาคเหนือ. พระนคร : สนิทพันธ์การพิมพ์, ๒๕๑๒.

สิงฆะ วรณสัย. วรรณกรรมลานนาไทย. เอกสารอัดสำเนา.

_____. (ผู้เรียบเรียง). ปรีทศน์วรรณคดีลานนา. เอกสารอัดสำเนา.

สิทธา พินิจภูวดล และคณะ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย. พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, ๒๕๑๕.

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร. พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๘.

เสฐียรโกเศศ. การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์. พระนคร : รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕.

_____ . “คำของวรรณคดี.” ใน วรรณกรรมเสฐียรโกเศศ. พระนคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๕.

_____ . วัฒนธรรม. พระนคร : บรรณาการ, ๒๕๑๕.

_____ . สารานุกรม. กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๑๖.

เสนอ นิลเดช. “เรือนไทย,” อาษา, วารสารเพื่อสถาบันศึกษาระบบนิเทศศาสตร์ของสมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ ฉบับที่ ๒, พ.ศ. ๒๕๐๖.

อัน นิมนานเหมินทร์. “เรือนไทยแบบดั้งเดิม,” อาษา, วารสารเพื่อสถาบันศึกษาระบบนิเทศศาสตร์ของสมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์ ฉบับที่ ๒, พ.ศ. ๒๕๑๒.

อานนท์ อาภาภิรม. มนุษย์กับสังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย. พระนคร : บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๑๕.

อินสม ไชยชมภู (ชำระและจัดเกล้า). มหาเวสสันดรชาดกฉบับพิเศษชุดสร้อยรวมธรรม. เชียงราย : โรงพิมพ์บุญผดุง, ๒๕๑๕. หนังสือผูก ๑๓ ผูก.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. หลักภาษาไทย. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๑.

ภาษาบาลี

ชาติกฤตกรถาย ทสโม ภาคี มหานิปาต วุฒณา. พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๕๖๕, หน้า ๓๑๕-๕๐๒.

สุดตุนตปฎิเก ขุททกนิกายสุส ชาตกั ทุติโย ภาคี. พระนคร : พาณิชยสารพุดม, ๒๕๗๐, หน้า ๓๖๕-๔๕๓.

ภาษาอังกฤษ

Danziger, Marlies K., and Stacy, Johnson W. *An Introduction to Literary Criticism*. Boston : D.C. Heath and Company, 1961.

Encyclopedia of Religion and Ethic. XII (1921).

Konrad Kingshill. *Ku Daeng The Red Tomb*. 3d ed, Bangkok : Prachachon, 1976.

Richards, Ivor Armstrong. *Practical Criticism*. New York : Harcourt, Brace and Company, 1929.

วัสดุอ้างอิงอย่างอื่น

แถบบันทึกเสียงการเทศน์มหาชาติลานนาคณ์จัมพ์ตรี

แถบบันทึกเสียงการเทศน์มหาชาติลานนาคณ์ชุก

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

ประเพณีการเทศน์มหาชาติของลานนาไทย

ก. เทศกาลเทศน์

ภาษาท้องถิ่นเรียกประเพณีการเทศน์มหาชาติว่า “ตั้งธรรมหลวง” ปกติจะมีเทศกาลเทศน์ในเดือน ๑๒ เพ็ญ ซึ่งตรงกับเดือนยี่เพ็ญของทางลานนา และตรงกับประเพณีลอยกระทง สมัยโบราณนิยมฟังเทศน์ให้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ อาจเทศน์ให้จบในวันเดียว โดยเริ่มแต่เช้าตรู่ของวันหนึ่งไปจนถึงเช้าตรู่ของวันต่อมา หรืออาจเทศน์ติดต่อกันหลายวันซึ่งไม่เกิน ๗ วัน โดยเทศน์วันละ ๒-๓ กัณฑ์ แต่ปัจจุบันภาวะการทำงานทำให้ไม่สามารถอยู่ฟังกันจนจบ ใครเป็นเจ้าของกัณฑ์ไหนก็มักไปนั่งฟังแต่กัณฑ์นั้น หรือเลือกฟังแต่กัณฑ์ที่สนุกเพลิดเพลินมาก ๆ เช่น กัณฑ์ชูชก กุมาร มัทรี มหาราช และนครกัณฑ์ เป็นต้น

การเทศน์มหาชาตินี้ นอกจากเทศน์ในเดือนยี่เพ็ญแล้ว ก็อาจเทศน์ในเดือน ๗-๘ ของภาคเหนือซึ่งตรงกับเดือน ๕-๖ ของภาคกลาง^๑ และเทศน์ในโอกาสที่มีงานต่างๆ เช่น งานศพ งานฉลองต่างๆ ซึ่งภาษาท้องถิ่นเรียกว่า ปอยหลวง งานผูกพัทธสีมา และงานบวชนาคหรือที่เรียกกันว่า ปอยน้อย เป็นต้น

ข. การประดับประดาสถานที่และแต่งเครื่องสักการบูชา

นายสงวน โชติสุขรัตน์ เล่าว่า^๒ การประดับประดาสถานที่หรือตกแต่งเครื่องสักการะนี้ มีบอกไว้ในคัมภีร์พระมัลลย์โปรตโลกฉบับพื้นเมือง และเป็นที่เชื่อถือและปฏิบัติตามสืบกันมา ดังนี้

เริ่มตั้งแต่ประตูวัดทำเป็นซุ้มประตูป่า ตรงสองข้างทางเข้าไปสู่วัดจะมีการปักธงชัย ซึ่งภาษาท้องถิ่นเรียกว่า ตุงชัย เป็นธงยาวทอดด้วยด้ายหรือไหมสีต่างๆ มีไม้ค้ำเป็นดากว้างประมาณ ๑ คอก และยาวประมาณ ๔-๕ คอก แขนงไว้บนเสาไม้ไผ่สูงประมาณ ๕-๘ คอก มีราชวัติฉัตรธงที่หน้าวิหาร และมีการฝังต้นกล้วยต้นอ้อย มีโคมทางซึ่งมีรูปร่างคล้ายกระโถนปากแคบ ทางตรงทำเป็นพุ่มแขนงไว้บนเสาไม้ไผ่ บั๊ก ๒ ข้างหน้าวิหาร ภายในวิหารแขวนรูปภาพเขียนด้วยกระดาษ หรือตัดกระดาษเป็นรูปสัตว์ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย และรูปข้าทาสชายหญิง อย่างละ ๑๐๐ ภาพ แขนงระหว่างเสาโดยใช้เชือกซึ่ง มีดอกบีบแห้งทำเป็นแผงสีเหลืองเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑๐-๑๕ นิ้ว แขนงรอบ

^๑ การนับเดือนของลานนานั้นเร็วกว่าภาคกลาง ๒ เดือน

^๒ สงวน โชติสุขรัตน์, ประเพณีไทยภาคเหนือ, หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

ธรรมาสัน หน้าพระประธานตั้งบาตรน้ำมนต์ผูกสายสิญจน์โยงมาในธรรมาสัน ในธรรมาสันมีน้ำมนต์ ซึ่งใช้น้ำมนต์เป็นส่วนมาก พระผู้เทศน์ใช้เสกเป่าขณะเทศน์คาถาพัน มีผ้ามาบับรอบธรรมาสัน เว้นแต่ช่องที่มับันได้ขึ้นเวลาเทศน์จึงมองไม่เห็นผู้เทศน์

เครื่องบูชา มี เทียน ดอกบัว และประทีป (ภาษาท้องถิ่นเรียก ผางตะดับ) อย่างละพันอัน ธงเล็กพันอัน ชื่อหรือธงรูปสามเหลี่ยมพันอัน ข้างร้อย ม้าร้อย พระอาทิตย์ พระจันทร์ รูปเทียน อย่างละพัน ดอกไม้นานาชนิดพันดอก นอกจากนี้อาจมีรูปสัตว์ปั้นด้วยขี้ผึ้ง มีรูป เต่า ปู ปลา จระเข้ ตะพานน้ำ มังกร ไส้ไว้ในอ่างน้ำ มีใบบัว ผักตบ และบัว ลอยอยู่ วางไว้หน้าธรรมาสัน โคมไฟไฟดอก ธงซึ่งเขียนเป็นภาพเรื่องพระเวสสันดรและธงขนาดใหญ่ที่เรียกว่า ซ้อข้างซงชัย เป็นต้น

ก. พิธีของชาวบ้านและวัด

ก่อนมีการเทศน์มหาชาติ เจ้าอาวาสจะประชุมคณะกรรมการวัด มัคทายก และชาวบ้านถึงเรื่องการจัดให้มีเทศน์มหาชาติ มีการกำหนดเวลาและแจ้งธรรม คือแบ่งหน้าที่ของชาวบ้านเป็นเจ้าของกัมม์ การแจ้งธรรมนี้เรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า “ตกรธรรม” เจ้าของกัมม์ก็จะไปนิมนต์พระมาเทศน์ พระที่ มาเทศน์ จะมาจากวัดต่างๆ แล้วแต่ว่าพระรูปไหนจะมีชื่อเสียงในการเทศน์กัมม์ใด การกำหนดวันเพื่อเทศน์ให้ครบ ๑๓ กัมม์ มักไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความสะดวกของชาวบ้าน ปกติอย่างน้อยก็ ๒ วัน อย่างมากไม่เกิน ๗ วัน อาจเริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำ เป็นต้นไป และไปสิ้นสุดเอาในวันเพ็ญเดือนสิบสองหรือวันแรม ๑ ค่ำ ถ้ากำหนดไว้หลายวัน วันแรกก็จะเทศน์อันสงส์ การฟังเทศน์มหาชาติ หรือธรรมอื่นๆ เช่น ธรรมพระมาลัยโปรดโลก วันที่ ๒ เทศน์คาถาพัน วันที่ ๓ จึงจะเทศน์มหาชาติ เมื่อเทศน์จบกัมม์หนึ่งๆ เจ้าของกัมม์ก็จะถวายกัมม์เทศน์ และพระก็จะให้พรเป็นกัมม์ๆ ไป และเมื่อจบกัมม์หนึ่งๆ ก็จะมีการตีฆ้องกลองด้วยเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความโสมนัสยินดี แต่ไม่ถึงกับมีปี่พาทย์ อย่างแบบหลวงของภาคกลาง ซึ่งแต่ละกัมม์ก็มีเพลงประจำ เช่น กัมม์ทศพรมีเพลงสาธุการ กัมม์หิมพานต์ใช้เพลงดวงพระธาตุ ทานกัมม์ใช้เพลงพญาโศก และกัมม์ชูชกใช้เพลงเช่นเหล่า^๑ เป็นต้น

การเทศน์มหาชาติแต่ละกัมม์ให้ครบถ้วนตามแบบจะต้องเริ่มด้วยการแห่ ซึ่งทางลานนาเรียกว่า กาพย์ มี ๓ ตอน หรือเรียกตามภาษาท้องถิ่นว่า ๓ บั้ง ตอนแรกหรือแห่ต้นเรียกว่า กาพย์เค้า ตอนกลางเรียกว่า กาพย์กลาง และตอนปลายหรือแห่ส่งเรียกว่า กาพย์ปลาย ก่อนเทศน์พระนักเทศน์ก็จะควมูเสียง “อ้อ” เสียก่อน พอเสียงได้ทีแล้วก็เทศน์กาพย์เค้าหรือแห่ต้น เสร็จแล้วก็ว่าคาถาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยและคุณครูบาอาจารย์ ซึ่งเรียกว่า “คาถาพระเจ้าปลั่งสีหนาท” เมื่อว่าคาถาเสร็จก็ขึ้น นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส และว่าเพียงจบเดียวก็เทศน์เนื้อเรื่อง เมื่อเทศน์ได้ครึ่งกัมม์ก็ว่า แห่กลาง หรือที่เรียกว่า กาพย์กลาง แล้วเดินเรื่องต่อ พอจบเรื่องก็ว่ากาพย์ปลาย จบแล้วเจ้าของกัมม์ก็ถวายเครื่องไทยทาน และพระก็ให้พร ปกติพระสงฆ์ที่เทศน์กัมม์ชูชก มหาราช

^๑ บทเวสสันดรชาดก, หน้า ๑๒.

และนครกันท์ จะเป็นพระที่มีเสียงห้าวเป็นผู้ชาย (ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า เสียงใหญ่) ส่วนพระสงฆ์ที่เทศน์กันท์มีทรีจะมีเสียงแหลมเล็กแบบผู้หญิง และถ้าเป็นพระที่เทศน์กันท์กุมารก็จะมีเสียงแบบเด็ก ๆ ผู้ที่เคยเป็นนักเทศน์มหาชาติที่มีชื่อเสียงของลานนา เช่น นายมณี พยอมยงค์ เคยเทศน์นครกันท์ และนายสิงหะ วรรณสัย เคยเทศน์กันท์มหาราช เป็นต้น เมื่อเทศน์จบ ๑๓ กันท์แล้วก็มีการชมพรหมพุทธานิเทศน์เป็นภาษาบาลีเป็นทำนอง ซึ่งเรียกกันว่าสวดเบิก จำนวนพระที่สวดประมาณ ๕-๑๐ รูป การสวดเบิกนี้ต้องให้จบตอนรุ่งอรุณพอดี ต่อจากนั้นก็มีการถวายข้าวมธุปายาสแก่พระพุท ๔๙ ก่อน พระให้พร อุपासโกอุปาसิกาภรวตนาเป็นเสร็จพิธี การเทศน์มหาชาตินี้เป็นงานใหญ่ ต้องเสียเวลาเตรียมงานมาก ตามวัดต่าง ๆ จึงไม่จัดทุกปี ๒-๓ ปีจึงจะจัดเสียครั้งหนึ่ง

ง. ทำนองเทศน์

ทำนองในการเทศน์มหาชาติของลานนาไทยเรียกกันว่า “ระบำ” มีหลายทำนองและมีทำนองประจำเมืองด้วย เช่น เชียงใหม่มีระบำน้ำตกตาดซึ่งไฟระเริงและค่อนข้างช้า จังหวัดแพร่มีระบำนกเขาเหินซึ่งเร็วกว่าของเชียงใหม่เล็กน้อย ส่วนน่านมีระบำข้างขามทุ่งซึ่งช้า ๆ เนิบ ๆ และมีทำนองอื่น ๆ เช่น มะนาวล่องของ ม้าย่าไฟ และหมาไต่คันทนา เป็นต้น

จ. อานิสงส์การเป็นเจ้าของกันท์เทศน์และทั้งเทศน์มหาชาติ

ในมหาชาติลานนาไทยสำนวนเอกฉบับ สร้อยสังกร ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในกัณฑ์พิเศษ^๑ ซึ่งเป็นกันท์นำ มีใจความว่า ถ้าผู้ใดเป็นเจ้าของเครื่องบูชาและฟังมหาชาติครบทุกกันท์ พอสิ้นชีวิตก็จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ ที่จะไปสู่ทุกดินนั้นไม่มี และครั้นจุติจากสวรรค์มาปฏิสนธิในโลกนี้อีก ก็จะเป็นผู้มีบริบูรณ์ไปด้วยสรรพสิ่ง มีบุญยิ่งกว่าใคร ๆ คลาดแคล้วจากภัยทั้งปวง มีผู้คนนับถือกราบไหว้ ที่สำคัญที่สุดคือจะได้พบพระอริยมตไตรย ในที่เดียวกันได้กล่าวถึงอานิสงส์การบูชามหาชาติแต่ละกันท์ พอจะสรุปได้ดังนี้

ถ้าใครได้บูชากันท์ทศพรครบถ้วนแล้ว ผลบุญจะทำให้ได้รับสิ่งที่ต้องการ ได้อยู่ในปราสาทที่งดงาม มีข้อฟ้าประดับด้วยแก้ว ๗ ประการ มีช้างม้าและทรัพย์สมบัติมาก มีความสุขดังได้พรสิบประการที่พระอินทร์ประทานแก่นางผุสดีฉะนั้น ครั้นตายไปก็ได้ขึ้นสวรรค์และถึงนิพพานในที่สุด

ใครได้บูชากันท์หิมพานต์ ก็จะทำให้มีความสุขอย่างยิ่ง บริบูรณ์ด้วยสมบัติข้าวของเงินทองลูกเมีย

ใครได้บูชาทานกันท์ ก็จะทำให้มีบริวารมาก มีข้าทาสชายหญิงอย่างละเอียดร้อยล้านอยู่ในวัยหนุ่มสาวงดงามทั้งสิ้น

ผู้บูชากันท์วนโวลสนนั้นจะมีปัญญาดี ศัตรูเกรงขาม มีสมบัติมากมาย เทวดาคุ้มครองรักษา แม้ไปเกิดในถิ่นประเทศไหนก็จะมีแต่คนรักและเมตตา

^๑ มหาชาติฉบับสร้อยสังกร, กัณฑ์พิเศษ, หน้า ๑-๔.

ผู้บูชากัณฑ์ชูชก จะบริบูรณ์ด้วยสมบัติ ผิวพรรณผ่องใส เป็นที่เคารพนับถือรักใคร่ของคน และเทวดา มีคนรับใช้ชายหญิงตลอดเวลา ลูกเต้าก็อยู่ในโอวาท ตั้งนางอมิตตดาเชื้อฟุ้งชูชก

ผู้ใดบูชากัณฑ์จุลพน จะได้เป็นเจ้าของสวนซึ่งมีพันธุ์ไม้นานาชนิด มีระดอแก้วสวยงาม เหมือนสระโบกขรณี เป็นที่น่าพึงพอใจยิ่งนัก

ผู้ใดบูชากัณฑ์มหาพน ก็จะได้เป็นเจ้าของเรือกสวนไร่นาและช้างม้าวัวควาย สมบัติอื่น ๆ มากมาย

ผู้ใดบูชากัณฑ์กุมาร จะมีเกียรติยศและสมบัติมหาศาล ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน (เจ้าช้างปราบชมพู) จะมีโอกาสเห็นพระอริยมตไตรยและได้นิพพาน

ผู้ใดได้บูชากัณฑ์มัทรีจะมีสมบัติมาก อายุยืนยาวผิวพรรณผ่องใส จะไปสู่ที่ใดลาภสักการะก็จะหลั่งไหลมาสู่ มีบริวารก็เชื้อฟุ้ง ลูกเต้าก็เป็นที่พึง

ผู้ใดบูชากัณฑ์สักกบรรพจะบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ มีสุขสวัสดิ์เป็นที่รักใคร่ของคนและเทวดา แม้ข้าวของหายก็ได้คืน

ผู้ใดบูชากัณฑ์มหาธาต นอกจากจะบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติแล้ว จะมีเสนา ๔ จำพวกเป็นบริวาร มียศศักดิ์ข้าทาสบริวารและช้างม้าวัวควาย มีคนคอยพ้อนรำให้ชมอีก ๗ เหล่าด้วยกัน

ผู้ใดบูชานครกัณฑ์ จะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน มีเสนา ๔ เหล่าคอยเฝ้าอารักขา มีคนรักใคร่ยำเกรง

ภาคผนวก ข.

มหาชาติของลานนาสำนวนต่าง ๆ

เป็นที่ทราบกันมานานแล้วในบรรดาผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรมของลานนาว่า วรรณกรรมเรื่อง มหาชาติของ ลานนามีอยู่หลายสำนวน เมื่อผู้เขียนค้นคว้าเพื่อเขียนวิทยานิพนธ์เรื่อง “ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ” เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ นั้น ได้พบบัญชีที่สยามสมาคมกล่าวถึงมหาชาติ ลานนาว่า มีประมาณ ๒๐ สำนวน ในหนังสือประเพณีไทยภาคเหนือซึ่งพิมพ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ นายสงวน โชติสุขรัตน์ พุดถึงมหาชาติลานนาว่า เท่าที่มีผู้รวบรวมไว้มี ๕๘ สำนวน^๑ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๑๘ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้สำรวจคัมภีร์ตามวัดต่าง ๆ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ และได้กล่าวถึงมหาชาติลานนา สำนวนต่าง ๆ ที่พบในการสำรวจแต่ละครั้งในหนังสือประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อย ซึ่งพิมพ์ออกเผยแพร่แล้ว ๔ เล่ม ดังนี้

ในการสำรวจครั้งที่ ๑ ซึ่งเป็นการสำรวจวัดต่าง ๆ ๔ วัด ได้แก่ วัดฝายหิน วัดสวนดอก วัดพระสิงห์ และวัดทุ่งยู พบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดก ๒๓ สำนวน ดังต่อไปนี้

๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่าซางเหลา
๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวิงวอนนกกน้อยของปี
๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแสนยอกแสนมอง
๔. มหาเวสสันดรย่อ
๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหึ่งแก้ววิงวอน
๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแป้น
๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหมื่นล้าน
๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับนกของปี
๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสร้อยสังกร
๑๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับจริยา
๑๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับไชเล่ม
๑๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแป้นริมดง
๑๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหอฟู
๑๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหึ่งห้อย

^๑ สงวน โชติสุขรัตน์, ประเพณีไทยภาคเหนือ, หน้า ๑๒๗.

๑๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับลวาลานช้าง
๑๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหิ้งแก้วโคมคำ
๑๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับชะลาเหลา
๑๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาบาลี
๑๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับล้านช้าง
๒๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเมกุ
๒๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเมืองปาย
๒๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระราม
๒๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเหล่าใหม่*

ในการสำรวจครั้งที่ ๒ จากวัดต่าง ๆ ๗ วัด ได้แก่ วัดผาบ่อง วัดปราสาท วัดหมื่นสาร วัดช่วงสิงห์ วัดป่าแดง วัดตโปทาราม วัดเจ็ดยอด และวัดพวกแต้ม พบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกอีก ๑๙ สำนวน ดังต่อไปนี้

๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระเมืองแก้ว
๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแม่น้ำน้อย
๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระยาเคียน
๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่ากล้วยมีด
๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวอนน้อย
๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าชาย
๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าแม่น้ำหลวง
๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับมะโอคำ
๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแมงยงปีบ
๑๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับอุโมงคำ
๑๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสิงส้อย
๑๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระยาพิน (ฉบับผ้าขาวเหลา ก็เรียก)
๑๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับตอนกลาง
๑๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับลิ้มถุง
๑๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหิ้งแก้วอินตา
๑๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระเกษ
๑๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสำเภาน้อย

* ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ประมวลราชช็อกัมภีร์ ไบทานและสมุดข่อย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค ๑, หน้า ๑๑-๑๒.

๑๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับข้างแต่ม

๑๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับราชครู^๑

ในการสำรวจครั้งที่ ๓ จำนวน ๘ วัด ได้แก่ วัดเมธัง วัดหมื่นเงินทอง วัดพวงหงส์ วัดพระเจ้าเม็งราย วัดพันแหวน วัดศรีเกิด วัดชัยพระเกียรติ วัดทรายมูล (เมือง) พบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดก ๑๔ สำนวน ดังต่อไปนี้

๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับไชยา
๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพุก่า
๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับไม้ไผ่แจ้เรียวแดง
๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวิงวอนหลวง
๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าเป็นริมดง
๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพร้าวหนุ่ม
๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับฟ้าม่าน
๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสำเภาน้อยเชียงใหม่
๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับน้ำตันท่อ
๑๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับวิงวอนกลาง
๑๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่าเจ้าหล่ายหิน
๑๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเมืองหาง
๑๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสิงส้อยเชียงแสน
๑๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแม่กุเสียงชะมะ^๒

และในการสำรวจครั้งที่ ๔ เป็นการสำรวจ ๓ วัด ได้แก่ วัดดวงดี วัดเชียงมั่น และวัดนันทาราม พบมหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกอีก ๑๖ สำนวน ดังนี้

๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับร้อยกร (กลอน)
๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับจริยาลังกาทวีปพันมาเชียงใหม่
๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับหึ่งแก้วมโนเนื่อง
๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับปราสาทสร้อย หรือวิงวอนสร้อย
๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับมหาป่าช่างหลวง
๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับสมเด็จพระเจ้าชาวพัน
๗. มหาเวสสันดรชาดกฉบับมังทรา
๘. มหาเวสสันดรชาดกฉบับข้างขี้ต

^๑ เรื่องเดียวกัน, ภาค ๒, หน้า ๒-๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ภาค ๓, หน้า ๔.

๙. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่าแดง
๑๐. มหาเวสสันดรชาดกฉบับลับแล
๑๑. มหาเวสสันดรชาดกฉบับเฒ่าลี้มหลับ
๑๒. มหาเวสสันดรชาดกฉบับท่าเป็นกลาง
๑๓. มหาเวสสันดรชาดกฉบับพระยาปัญญาเหล่า
๑๔. มหาเวสสันดรชาดกฉบับส้อย
๑๕. มหาเวสสันดรชาดกฉบับป่ากล้วย
๑๖. มหาเวสสันดรชาดกฉบับแสนเขา^๑

รวมมหาเวสสันดรชาดกที่ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ค้นพบในการสำรวจ ๔ ครั้งด้วยกัน เป็น ๗๒ ส่วน ในประมวลรายชื่อคัมภีร์โบราณและสมุดข่อย ภาค ๓ ผู้สำรวจกล่าวว่า คัมภีร์โบราณทั้งหลายที่ผู้สำรวจพบนั้นส่วนมากเกือบจะสมบูรณ์ ยกเว้นมหาเวสสันดรชาดกจำนวนต่าง ๆ ซึ่งแทบจะกล่าวได้ว่า ไม่มีฉบับมีครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์เลย แต่ส่วนใหญ่แต่ละฉบับก็มีอยู่หลายกัณฑ์

ในเอกสารอัดสำเนาเรื่อง “วรรณกรรมลานนาไทย” นายสิงหะ วรรณสัย กล่าวถึงมหาชาติว่าเท่าที่ค้นพบมี ๖๑ ส่วน และกล่าวต่อไปว่า เข้าใจว่ามีมากกว่านี้และได้ให้ชื่อส่วนต่าง ๆ ดังนี้

๑. วังวอนน้อย
๒. วังวอนหลวง
๓. พร้าวกวไโบ
๔. ไม้ไผ่แจ้เรียวแดง
๕. พุก่า
๖. สามเมือง
๗. อุโมงค์
๘. พระยาพิน
๙. จรียา
๑๐. สร้อยสังกร
๑๑. อินทร์ลงเหล่า
๑๒. เหล้าเจ็ดไห
๑๓. แผ่นดินไหว
๑๔. วงกต
๑๕. วงสา

^๑ เรื่องเดียวกัน, ภาค ๔, หน้า ๔-๕.

๑๖. ป่าช้า
๑๗. ทังทรา
๑๘. ท่าแป้นริมคง
๑๙. แทนแก้ว
๒๐. พระสิงห์โคมคำ
๒๑. กำแพงพันชั้น
๒๒. พรวัวพันลำ
๒๓. ป่าก่
๒๔. เฒ่านั่งรุ่ง
๒๕. เฒ่าลี้มหลับ
๒๖. เข็ยทอง
๒๗. หิ้งแก้วมโนวอน
๒๘. ยอดสร้อย
๒๙. ข้อมือเหล็ก
๓๐. ฟ้าขาว
๓๑. ข้าพาน
๓๒. เมืองหาร
๓๓. น่านเก่า
๓๔. กำแพงชั้นใน
๓๕. เมืองสอง
๓๖. มุกมุ่นทรายมูล
๓๗. สุนทรา
๓๘. อินทาแกว่งผ้อน
๓๙. พระหินงู
๔๐. เข็ยแสน
๔๑. ไทเหล่า
๔๒. ยอดสร้อยเมืองมาง
๔๓. ปะดอนกวาง
๔๔. ป่าเหียงแรงพี
๔๕. ป่ากล้วยเมืองบัว
๔๖. นันทปึงกร
๔๗. ท่าผึ้ง
๔๘. ไชเล่ม
๔๙. เมืองเลน

๕๐. ลั่นช้าง
๕๑. นันทเสน
๕๒. นกยงปตี
๕๓. ช้องแสนโมง
๕๔. ป่าเหิงน้อย
๕๕. แสนยอด
๕๖. เข้า ๔๙ ก้อน
๕๗. วังวอนดอนกลาง
๕๘. แสนตาน้อย
๕๙. สร้อยดอกพรวัว
๖๐. พันนาเชียงรุ่ง
๖๑. พระยอดสร้อย^๑

และในบัญชีรายชื่อคัมภีร์จากจังหวัดต่างๆ ในลานนาไทย ซึ่ง ดร. ฮาร์ลด์ ชุนดีอุส และนายสิงฆะ วรรณสัย ยืมมาถ่ายไมโครฟิล์มตามโครงการวิจัยไทย—เยอรมัน เรื่องวรรณกรรมลานนาไทย ในความอุปถัมภ์ของมูลนิธิเยอรมันรีเซอชเฟรนด์เชพแห่งชาติหรือมหาเวสสันดรชาดก ๗ ฉบับดังนี้

๑. ฉบับอินทร์ลงเหลา
๒. เวสสันดรนกเค้า
๓. เกลาเวสสันดร
๔. บาลีอรรถกถาเวสสันดรชาดก
๕. ชูชกฉบับควยพราหมณ์ลอกคุดำ
๖. ตำนานเวสสันดร
๗. มัทรีฉบับพระยาพิน

เมื่อนำรายชื่อสำนวนต่างๆ ที่ได้จากการสำรวจของศูนย์วิจัยลานนา ๔ ครั้ง กับที่นายสิงฆะ วรรณสัย พบเองและค้นคว้าร่วมกับนายฮาโรลด์ ชุนดีอุส มาเปรียบเทียบกันและคัดสำนวนที่ซ้ำกันออกแล้ว จะได้มหาชาติลานนาถึง ๑๒๒ สำนวน (รวมทั้งฉบับย่อและฉบับลาวลานช้าง) มหาชาติที่สำรวจพบนี้บางสำนวนก็มีครบ ๑๓ กัณฑ์ เช่น สำนวนไม้ไผ่แจ้เรียวแดง สำนวนอินทร์ลงเหลา และสำนวนพระยาพิน เป็นต้น ส่วนมากมีไม่ครบ ที่มีไม่ครบอาจเป็นเพราะหายไปบ้าง ผู้แต่งหรือผู้เกลาสำนวนตั้งใจทำเฉพาะกัณฑ์บ้าง ในด้านอายุยังยากที่จะคำนวณได้ มีบอปีที่จารไว้ไม่กี่สำนวน และปีที่จารนี้อาจเป็นปีที่แต่งหรือเกลาใหม่หรือปีที่เพียงแต่คัดลอกอีกครั้งหนึ่งเท่านั้น จะเห็นได้จากบางสำนวนบอปีที่จารไม่ตรงกันทั้งๆ ที่เป็นสำนวนเดียวกัน เช่น สำนวนท่าแม่น้ำริมคง เป็นต้น

^๑ สิงฆะ วรรณสัย, วรรณกรรมลานนาไทย, เอกสารอัดสำเนา, หน้า ๒-๓.

มหาชาติลานนาที่บอกปีที่จาร ถ้านำมาเรียงลำดับอายุตามที่บอก^๑ จะได้ดังนี้

ชื่อสำนวน	ปี จ.ศ. ที่จาร	หมายเหตุ
ฉบับสมเด็จพระเจ้าชาวพวน	๑๐๗๔	
ฉบับข้างแต้ม	๑๐๘๙	
ฉบับม้งทรา	๑๑๒๑	
ฉบับแสนเขา	๑๑๕๑	
ฉบับทำเป็นน้อย	๑๑๕๒	
ฉบับมหาป้าข้างหลวง	๑๑๕๓	
ฉบับภาษาบาลี	๑๑๕๗	
ฉบับพระเกษ	๑๑๕๗	
ฉบับพระงาม	๑๑๖๑	
ฉบับทำเป็นริมคง	๑๑๖๘	พบจารในปี ๑๑๗๗ และ ๑๒๗๗ ก็มี
ฉบับพระยาเคียน	๑๑๖๘	
ฉบับเมืองหาง	๑๑๗๖	
ฉบับทำเป็นริมคง	๑๑๗๗	
ฉบับป้าแดง	๑๑๗๘	
ฉบับหอฟู	๑๑๗๙	
ฉบับลานช้าง	๑๑๘๐	
ฉบับแม่กุเสียงพะมะ	๑๑๘๙	
ฉบับข้างแต้ม	๑๑๘๙	
ฉบับราชครู	๑๑๙๐	
ฉบับลับแล	๑๑๙๔	
ฉบับเมืองปาย	๑๑๙๔	
ฉบับหึ่งแก้ววิงวอน	๑๒๐๐	
ฉบับมหาป้าเจ้าหลายหิน	๑๒๐๐	
ฉบับหึ่งแก้วโคมคำ	๑๒๐๘	
ฉบับนภของปี	๑๒๑๐	
ฉบับลาวลานช้าง	๑๒๑๒	
ฉบับวิงวอน	๑๒๑๓	

^๑ เรืองเดิม, ภาค ๑-๔.

ชื่อสำนวน	ปี จ.ศ. ที่จาร	หมายเหตุ
ฉบับร้อยกลอน	๑๒๑๙	
ฉบับพร้าวนุ่ม	๑๒๒๓	
ฉบับไชยา	๑๒๒๕	
ฉบับวิงวอนหลวง	๑๒๒๕	
ฉบับพระเมืองแก้ว	๑๒๓๓	
ฉบับทำเนียบ	๑๒๓๓	
ฉบับจரியาลังกาทวีปพูนมา- เชียงใหม่	๑๒๓๓	
ฉบับป่าซางเหลา	๑๒๔๓	
ฉบับทำชาย	๑๒๔๔	
ฉบับพู่ก่า	๑๒๔๕	
ฉบับชระราเหลา	๑๒๖๐	
ฉบับส้อย	๑๒๖๔	
ฉบับหมื่นล้าน	๑๒๖๓	
ฉบับพระยาพิน (ฉบับผ้าขาว ก็เรียก)	๑๒๖๗	
ฉบับเมืองหาง	๑๒๗๖	
ฉบับทำเนียบริมคง	๑๒๗๗	
ฉบับทำเนียบหลวง	๑๒๗๘	
ฉบับคองกลาง	๑๒๗๘	
ฉบับไชยา	๑๒๘๕	
ฉบับข้างแต้ม	๑๒๘๙	
ฉบับเหลาใหม่	๑๒๘๙	
ฉบับวิงวอนนทน้อยของปลี	๑๓๐๒	

อีกฉบับจารในปี ๑๑๘๙

มหาชาติลานนาสำนวนที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยม ได้แก่ สำนวนไม้ไผ่แจ้เรียวแดง สำนวนอินทร์
ลงเหลา และสำนวนพระยาพิน แต่ปัจจุบันหลายวัดใช้สำนวนสร้อยสังกร ทั้งนี้เพราะพิมพ์เป็นอักษร
ไทยกลาง สะดวกแก่พระที่อ่านอักษรพื้นเมืองไม่ออก ส่วนสำนวนที่นิยมเฉพาะกันท์ ได้แก่

๑. กัณฑ์มหาพน นิยมมหาพนตำรายาของพระยาพรหมโวหาร ซึ่งได้พรรณานานไม่ในป่า
หิมพานต์ นอกจากจะกล่าวว่ามีต้นไม้อะไรบ้างแล้วยังบอกด้วยว่าแต่ละชนิดใช้ทำอะไรได้บ้าง มหา
ชาติกัณฑ์มหาพนสำนวนนี้บางทีก็เรียกกันว่า มหาพนขี้

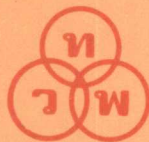
๒. กัณฑ์มัทรีและกุมาร นิยมสำนวนพระยาพื้น (พระยาปัญญาพิทชาจารย์)

๓. นครกัณฑ์ นิยมสำนวนเจ้าสุริยวงศ์ (เจ้าคำตัน สีโรรส)

๔. มหาราช นิยมสำนวนข้างซัด

ส่วน กัณฑ์ชุก นั้นมีหลายสำนวน เช่น สำนวนเผ่าลี้มหลับและอินทร์ลงเหลา เป็นต้น

ISBN 974-07-5299-3

พิมพ์ที่บริษัทโรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๘๘๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร
นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๖